

ATAKUNYA

XI

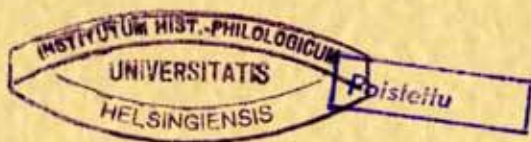

Poistettu

SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

XI

JULKAISSUT
SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

XI

JULKAISSUT

SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

VAMMALA 1939
TYRVÄÄN KIRJAPAINO OY

J. J. Mikkola

Reposaaren nimestä.

Tärkeimpien metsäneläimiemme nimet eivät ole samat koko suomen kielen alueella. Niin esim. karhulla on useampia eri nimiä. Karjalassa se on kontio, jota vastoin ohto sekä sen rinnalla oksi, ohden näkyy kerran olleen hyvin laajalle levinnyt, se on liivinkielessä tavallinen karhun nimi — otso sen sijaan on tehty muoto. Kettu kuuluu länsisuomalaisille ja hämäläisille murteille, repo sitävastoin savolais- ja karjalaismurteiden alueelle. Siksipä tuntuukin tämä sana Reposaari nimessä oudolta, ja sentähden kysyykin, olisiko repo kerran ollut Satakunnassakin tunnettu. Mutta silloin muistuu mieheen, että Reposaari onkin varsin myöhään syntynyt nimi. Ennenhän puhuttiin vain Räpsööstä ja Räpsiöstä. Nimi suomennettiin, koska ruotsin rä v, rä f on kettu eli r e p o, niin saatiin Reposaari. Olisi hauska tietää, milloin tämä nimi on tullut käytäntöön. Ainakin 1880 se jo näkyy olleen niin tavallinen, että Lönnrot otti sen sanakirjaansa. Mutta itse ruotsalainen muoto johtuu selvään väärinkäsityksestä. Vaikka jo 1600-luvun kartoissa kirjoitetaan R ä f s ö, niin epäilemättä se johtuu kahden ruotsalaisen sanan samankaltaisuudesta. Ruotsin kielessä on r e v ja r ä v. Edellinen merkitsee »särkkää», maatumisesta, liettymisestä syntynyttä nientä, ja lähelle mantereen rantaa muodostunutta luotoa. Ja sellainen Reposaari onkin. »Suomenmaa»-teokseen Turun ja Porin läänin osassa s. 482 sanotaan: »Reposaari on nuorta maata, ei vain sikäli, että se vasta

hiljattain on päätetty erottaa emäseurakunnasta, vaan geologisesakin suhteessa. Kuten jo yleiskatsauksessa on mainittu, on Kokemäenjoen suisto aikojen kuluessa yhä laajentunut luodetta kohti, johtuen sekä joen tuomista lietemääristä, jotka laskeutuvat meren pohjaan, että maan kohoamisesta. Varsinkin viimeainittu ilmiö on ollut tärkeimpänä syynä siihen, että Reposaaari on vedenalaisista sora- ja hiekkasärkistä muuttunut saariksi.»

Kyseessä oleva rev, joka maamme ruotsalaismurteissa sekaantuu äänteellisesti räiv-sanaan, esiintyy sangen useissa ruotsinkielisissä paikannimissä, kuten Revsund, Revsnäs. Satakunnan rannikolla ja varsinkin saaristossa on suomalaisia ja ruotsalaisia paikannimiä rinnakkain tuhkatieheässä. Ja paljon olisi vielä tutkimista sikäläisestä suomalaisesta ja ruotsalaisesta rinnakkaisasutuksesta. Maakirjat ja vanhat kartat antavat runsaasti ainesta. Olisi myöskin paikannimiä suomennettaessa otettava selko siitä, mitä nuo ruotsalaiset nimet merkitsevät. Helsingissä meillä on koomillisia esimerkkejä väärinkäsityksestä. Fölisöstä, joka merkitsee »varasarta», on tullut »Seurasaari» — on ajateltu sanontaa mennä jonkun »föliissä». Mutta hullumpi on Busholmen — Jätkäsaari! Luultiin että Bus- on sama buse, joka esiintyy hamnbuse-sanassa ja merkitsee satamajätkää. Mutta busholmen onkin alkujaan ollut budsholme ja bud on sama kuin bod ja olisi siis suomeksi »aittaluoto»! Samoin Porin kaupungille kuuluva Busö on buds-ö aittasaari, aivan samoin kuin löytyy suomalainenkin aittaluoto; bud merkitsi juuri tuollaista väliaikaista aittaa, jollaista kalastajat tarvitsivat.

Eräs 1600-luvun latinankielinen muistoruno.

Rauman kirkon sakaristossa on säilynyt kirkkoherra Matias Sigfridinpoika Bryggerin muistotaulu, joka vielä v. 1874 riippui kirkon pohjoisella kuoriseinällä. Matias Brygger oli Rauman kirkkoherrana v:sta 1588 v:een 1609, jolloin hän kuoli. Hänen toiminnastaan Raumalla ei ole sanottavasti tietoja (vrt. Aina Lähteenoja, Rauma 1600—1721 s. 252—4). Mutta sitä tunnetumpi on hänen poikansa Joonas Matiaanpoika Raumannus, jonka ansiot suomalaisen raamatunkäännöksen aikaansaamisessa ja suomalaisen hengellisen kirjallisuuden edistämisessä ovat taanneet hänelle arvosijan kirjallisuutemme historiassa. Viimeksi mainitun toimesta on varmaan laadittu se muistotaulu, joka yhä säilyttää hänen isänsä Matias Bryggerin nimen. Kun Joonas Matiaanpoika isänsä kuollessa oli vasta yhden vuoden ikäinen, on muistotaulu ilmeisesti syntynyt aikaisintaan vasta pari vuosikymmentä Matias Bryggerin kuoleman jälkeen. Se mikä tekee muistotaulun tavalista mielenkiintoisemmaksi, on siihen kirjoitettu latinankielinen muistoruno, jossa on 92 säettä, minkä lisäksi siihen liittyy neljä erillistä säettä sisältävä vainajan eläville esittämä runomuotoinen kehoitus sekä lopuksi kaksi nelisäkeistä runopukuista mietelausemaa. Muistotaulu ei kuitenkaan ole säilynyt alkuperäisessä asussaan, vaan C. F. Fredenheimin v. 1782 korjauttamana. Fredenheim, jonka kulttuurihistorialliset harrastukset ovat yleisesti tunnetut, polveutui suoraan kirkkoherra Bryggeristä.

Muistorunon tekijää ei taulussa mainita. Mutta kun Fredenheim tauluun toimittamassaan merkinnässä sanoo, että taulua uusittaessa on käytetty apuna Joonas Raumannuksen omakätistä käsikirjoitusta, näyttää siitä voitavan tehdä johtopäätös, että runon tekijä on juuri vainajan poika Joonas Raumannus. Aina Lähteenoja mainitsee nimenomaisesti Joonas Raumannuksen muistorunon sepittäjäksi, mutta ei esitä, mihin lähteeseen tämä tieto perustuu.

Runo on kirjoitettu eleegisellä distikonmitalla, joka vanhastaan oli yleisin muistorunoissa käytetty runomitta. Tekijä ei kuitenkaan osaa sitä käyttää klassillisen runouden sääntöjen mukaisesti. Vokaalien pituudet ovat täydellisesti sattuman varassa. Myöskin muistorunon kieli on erittäin sotkuista ja mutkikasta. Se on eräänlaista provinssin runolatinaa, jossa on jouduttu riittävän kyvyn ja taidon puutteessa liiallisiin runollisiin vapauksiin ja kielellisiin koukeroihin. Tämä seikka tuottaa muutamien paikoin vaikeuksia sisällyksen ymmärtämiselle. Näkee, että runo on syntynyt ennen, kuin Turun yliopisto oli maassamme kehittänyt latinalaista tyyliä. Turun yliopiston väitöskirjoissa muutamia vuosia myöhemmin ilmestyneet latinankieliset runot ovat paljoa korkeammalla tasolla, vaikka niissäkin siellä täällä on runomitallisia virheitä. Jos Joonas Raumannus on muistorunon laatija, ei hän ollut läheskään yhtä hyvä latinankielisen runon kuin suorasanaisten suomenkielen käyttäjä.

Julkaisen tässä ensinnä muistotaulussa olevan otsikkokirjoituksen, sitten itse muistorunon sekä lopuksi taulussa olevat jälkirjoitukset. Muistotaulussa olevan kirjoituksen on jo aikaisemmin painattanut Eliel Aspelin julkaisussaan *Kertomus Rauman, Lapin ja Eurajoen kirkoista* (Suomen tiedeseuran *Bidrag* 33, s. 198—202). Aspelinin tekstissä on kuitenkin ilmeisiä virheitä, jotka olen korjannut vertaamalla tekstiä käytettävissäni olleeseen

valokuvaan. Itse muistotaulua ei minulla valitettavasti ole ollut tilaisuutta nähdä. Latinankielisen tekstin jälkeen liitän suomenkielisen käännöksen, jonka laatimisessa osittain on ollut pakko menetellä sangen vapaasti, koska sananmukaista suomennosta olisi mahdoton ymmärtää. Olen käännöksessä kumminkin koettanut mahdollisimman tarkasti seurata alkuperäisen kirjoituksen ajatusta.

MUISTORUNO OTSIKKO- JA JÄLKIKIRJOITUKSINEEN:

E l e g i a

in monumentum viri venerandi, pii et eruditi dn. Matthiae Sigfridi Brygger, olim fidelissimi Ecclesiae Wirmo comministri, et incliti huius templi Christi Pastoris vigilantissimi meritissimique, cujus animam Deus e corpore, quod tumulus hic foveat, exque miseriarum vasto hujus mundi pelago, ad portum laetitiamque coelestem placide et pie in Domini Jesu vera confessione resolvit atque advocavit IV Calend. Martij Anno T MDXCI.CC circa horam IIV matutinam.

Hem! fugis hoc celeri monumentum pede viator, 1 palsta.

Metrum sed calamus dum vile tulit ades.

Herculis hic laudes resecat non moesta Thalia;

Austri sed striduli lumina rara notat.

Phoebus enim gelidis cum jam caput extulit undis,

Irrorat siccis imbre genas pariter.

Hem! lachrymis civis cadentibus irrigat ora,

Curvus arator imos turbine sonat OHE;

Amissum thori et cum conjuge pignora patrem,

Ah! clamitant, pariter, pater, ô pater ades!

CIVIS, praemissum Pastorem et quaeritat AGER;
 patrem cum liberis versat abesse mater.
In gelido recubant cineres atque ossa docentis,
 Hoc carnis tumulo, molliter atque pie.
Qua fuerit patria vel qua ex progenie natus?
 Ocellos dirigas, carmine certus abis.
Induit humanas vires in moenibus ABO,
 Induit hic pariter nomen omenque viri.
Magna ex SIGFRIDO BRYGGER pietate MATHIAS.
 Post tota hic studuit mente piacere DEO
Possetque Aonias tendit pervolvere chartas,
 Praebent quae dubiis fila sequenda viis.
Lambens Castalii teneris sic fontis odorem,
 Gloria fit Musis Sicelidumque decus.
Lustraue sex ierant, partus dum visus in Urbe est,
 Vivifici CHRISTI munia legis obit.
Mox fuit et domini meritum celebrare voluptas,
 Spargere notitiam per populosque DEI.
Culmine quod coeli detulerat Christus Jesus,
 Eque sinu verbum filius ipse PATRIS
Christicolis alacer populis hoc resecat arte,
 Ingreditur verbo et moenia WIRMO tua.
Promissum patribus tenes ductore MATHIA,
 Christumque esse viam quae ducet astra DEUM,
Qui caput infesti collidit calce draconis,
 Nostraque lethaeis crimina mergit aquis.
Jam vero dimidium lustrumque rotaverat altus
 Phoebus, tum subito sedulitate, fide et
RAUMENSES iterum Christi deducit ad aras
 A scelerum technis, talia verba sonans:

Nox abiitque dies mundo se protulit alma:
Vivamus socii sancte vidente DEO:
Sydereum laeti caput tollamus ad axem;
Suspirent placidam corda salutis opem:
Post hanc aetherea nobis in nube triumphus,
Sic fulget rutilo Spirituumque choro:

Corpora sic tumulis exire sopita videmus, **2palsta.**
Videbimus pariter praemia larga DEI.
Hausit sic solidam, Christi svadente ministro,
Doctrinam in RAUMO foemina virque dicens:
Di tibi dent annos varios sentimus odores
Virtutum studii: te duce salvus ero.
Doctrinae vivens gustavit Spiritus utque
Fructus, sic viri corpus amatque suos;
Scilicet ut vitis dilatatur bona racemis,
Racemis pariter vasit in orbe clarus:
Amoenos thalami consors genuitque Iugalis,
Racemos nimium, bis tribus addit unum:
Germanos jungit qvatuor concordia fratres,
Sorores terno numero nectit amor.
Flumine dumque navis secundo vehitur ista,
Hem! stridulusque sono ventus adit valido hanc,
Fervens jamque Titan gelidis caput intricat undis,
Vento paret stridulo vita vigorque ratis.
Mox cygnaea canit, succumbens carmina promit,
Succumbat Domino: velificavit ei.
Nil pietas natum, voluntas nilque iuvabit;
Vincitur hem! vento vita vigorque meus.
(Hem! num tanta diris concessa potentia Parcis
Ut subito cadant nomine quae valeant).

Vivant RAUMENSES, valeat Ecclesia Christi,
 Syncera Dominum quae pietate colit.
 Nunc pariter nimium lectissima mulier atque
 Viscera chara patris nunc vigeant, valeant.
 Ecclesiam sacro protegat DEUS Angelo, Scolas,
 Ut vigeant valeant, servet ab axe DEUS!
 Christe! meam proprio redemisti sanguine mentem,
 Suscipe nunc datum celsa sub astra locans:
 Et pius aethereas dictis his halitus intrat,
 Sedes inque domus, maxime o IOVA, tuas,
 Aligeros interque lares, niveasque Sorores,
 Fruitur intuitu jugiter atque DEI.
 O FELIX, pietas, sua quem sic corrigit, ornat,
 Hac valeat superum ut scandere coetus homo!
 O FELIX nimium, nocui qui est nescius omnis,
 Terret nec Satanas sedibus his neminem!
 O FELIX nimium, coelesti rore rigatus,
 Quemque Deus jugiter diligit atque fovet.
 MATTHIAS vitam vixit dum Flaminis aura,
 Ceu fulget rutilans Phoebus in orbe poli.
 Carpe tuum lectis, cursumque adito Viator:
 Vivere tende pie, moreris atque pie.

Defunctus ad Lectorem:

IVVene Mors Cano et RIGIDa potltVr VblqVe,
 Rapide, qui stabam strenuus, ecce cado.
 Fac fugias, sanus es, jam tempore crimina vitae.
 Sic cadis, cecidi ut. Ibit ad astra pius.

Dies Mortis Aeternae Vitae Natalis.

Danielis 12. Matth. 5. Luc. 22.

Lustravit sedulus iam qui ipso limine vitae
 Aonidum relegit didicit atque vires,
 His gnaviter Domino vicit docendo cohortes,
 Fulgebit veluti semper in axe Deus.

O mea lux estis, charissima viscera mundi,
 Agnos qui teneros pascitis ore meos.
 Transcribet regnumque patris sententia vobis
 Mecum: Ecce in mensa nectare potio mea.

Ex autographo membraneo filii Jonae M. Raumanni, litteris imitatis, antiquo servato pluteo, renovari curavit Nepotis Abnepos C. F. Mennander à Fredenheim anno 1782, a morte viri heic laudati 173 tio.

Muistotaulun kehyksissä on lauseet: Mors universae carnis via. 1. Reg. 2. Velut umbra transit homo. Eccl. 7.

Suomennos:

VALITUSRUNO

kunnioitettavan, hurskaan ja oppineen herra Matthias Sigfridinpoika Bryggerin, Mynämäen seurakunnan entisen uskollisen komministerin ja tämän kuuluisan Kristuksen temppelin valppaan ja ansioituneen paimenen muistoksi. Ruumiista, jonka tämä hauta kätkee, ja tämän maailman vaivojen aavalta ulapalta Jumala päästi ja kutsui hänen sielunsa taivaalliseen satamaan ja iloon rauhallisesti ja vanhurskaasti vilpittömässä uskossa Herraan Jeesukseen helmikuun 26 päivänä vuonna 1609 vapahtajan syntymästä, noin kello 3 aamulla.

Oi matkamies, sinä kuljet nopein askelin tämän muistomerkin ohi, mutta viivy, kunnes kynä on esittänyt vähäpätöisen runon. Tässä ei surullinen runotar erittele Herkuleen urotöitä, vaan kertoo muutamista valonpilkahduksista elämän myrskyisessä vaelluksessa.. Sillä heti kun aurinko on nostanut kehränsä kylmistä aalloista, se samalla kastaa sateessa poskensa. Oi, seurakuntalainen kostuttaa kasvonsa kyynelten virtaan, kumarainen kyntäjä

lausuu syvästi huoaten: voi! Aviopuoliso ja lapset, ah, kutsuvat kilvan menettämäänsä isää: isä, oi isä, tule.

Kaupunkilainen ja maaseutu suree esipappiansa. Äiti lapsineen kaipa isää. Tässä kylmässä ruumiin haudassa lepäävät opettajan tuhka ja luut keveästi ja hurskaasti. Mikä oli hänen kotiseutunsa ja syntyperänsä? Katso tänne, runo sen sinulle sanoo. Hän syntyi tähän maailmaan Turun kaupungissa. Matthias sai samalla sekä nimen että elämänuran hyvin hurskaalta isältään Sigfrid Bryggeriltä. Sitten hän pyrki koko sielullaan saamaan Jumalan mielisuosion. Hän kävi tutkimaan runottarien suojeluksessa olevia tuotteita, jotka tarjoavat epävarmoilla teillä noudatettavia johtolankoja. Imien täten ravintoa Kastalian lähteestä, hänestä tulee runottarien kunnia ja kaudistus.

Oli kulunut kolmekymmentä vuotta siitä kun hän Turussa syntyi, niin hän vihkiytyi totisen Kristuksen palvelukseen. Kohta hän ilolla julisti herran hyviä töitä ja levitti kansaan tietoa jumalasta. Sanaa, jonka Kristus Jeesus, jumalan poika, oli tuonut alas taivaan korkeudesta ja isän helmasta, hän ahkerasti ja taitavasti selitti kristikansalle, ja tuli sanan voimalla Mynämäen seurakuntaan. Tämä seurakunta saavutti Matthiaksen johdolla sen, mitä isille oli luvattu, ja näki Kristuksen tieksi, joka johtaa taivaan valtakuntaan, jumalaksi, joka tallaa jalkoihinsa kauhean lohikäärmeen pään ja upottaa meidän syntimme tuonelan vesiin.

Mutta jo oli korkea aurinko kiertänyt seitsemän ja puoli vuotta, kun hän äkkiä toimeliaisuudella ja uskollisuudella taas johtaa raumalaisia Kristuksen alttarin ääreen pois rikosten vehkeistä, tällaisia sanoja lausuen: »Yö meni menojaan ja maailmalle koitti lempeä valo. Eläkäämme ystävät hurskaasti Jumalan silmien edessä. Nostakaamme iloisina päämme kohti taivaan korkeuksia ja huokailkoon sydämemme pelastuksen varmaa turvaa. Sen jälkeen on meillä pilvissä taivainen riemu ja loisto henkien hohtavassa kuorossa. Niin näemme vainajien ruumiiden nousevan haudoista ja näemme samalla Jumalan runsaan palkan.» Tällä tavoin ammensi puhdasta oppia Kristuksen palvelijan opastamana Raumalla mies ja nainen sanoen: »Jumalat antakoot sinulle monia elinvuosia. Olemme tunteneet tuulahduksen pyrkimyksestä hyveisiin. Sinun johdollasi saan pelastuksen.»

Niinkuin hänen elävä henkensä nautti opin hedelmistä, niin hän myös rakasti lapsiansa. Sillä niinkuin hyvä viinipuu paisuu rypäleistä, niin hänkin tuli tunnetuksi hedelmistään. Hänen aviopuolisonsa synnytti kauniita avioliiton hedelmiä joukon, yhteensä seitsemän. Neljää veljeä yhdisti sopu ja kolmea sisarta rakkaus.

Kun alus oli kulkemassa myötävirtaa, niin, voi, vinkuva myrsky lähestyi sitä voimakkaalla pauhulla ja lämmittävä aurinko kätki kohta kehränsä kylmiin aaltoihin. Aluksen kohtalo joutui vinkuvan myrskyn käsiin. Pian hän lauloi upotessaan joutsenlaulunsa. Vaipukoon hän Herran helmaan. Hän suoritti purjehduksensa Herran kunniaksi:

»Ei auta ihmistä hurskaus eikä hyvä tahto. Voi, minun elinvoimani taittaa myrsky. (Voi, onko julmille kohtalottarille suotu niin suuri valta, että äkkiä kaatuu se, millä on mainetta.) Eläkööt raumalaiset, eläköön kristillinen seurakunta, joka vilpittömällä hurskaudella palvelee Herraa. Samaten jääköön nyt hyvästi suuresti rakastettu vaimo ja isän rakkaat lapset. Suojelkoon Jumala pyhän enkelinsä kautta seurakuntaa ja varjelkoon Jumala taivaasta kouluja, että ne eläisivät ja menestyisivät. Kristus, sinä olet omalla verelläsi lunastanut minun sieluni. Ota nyt minut huomaasi ja anna minulle sija korkeassa taivaassasi.»

Ja tämän sanottuaan hän hurskaana henkenä astuu taivaallisiin asuinsijoihin ja sinun taloosi, suuri Jehova, sekä siivekkäiden enkelien ja lumi-valkoisten sisarten joukkoon ja saa ainiaan nähdä Jumalan.

Onnellinen se ihminen, jonka hänen hurskautensa näin parantaa ja koristaa, niin että hän kykenee nousemaan taivaan pyhien joukkoon. Suuresti onnellinen se, joka ei tiedä synnistä niissä asuinsijoissa, missä ei saatana ole ketään pelottamassa. Suuresti onnellinen se, jota on kostuttanut taivaan kaste ja jota Jumala ainiaan rakastaa ja hoivaa. Matthias eli lyhyen elämänsä niinkuin loistaa sädehtivä aurinko taivaan kannella. Jatka luettuasi kulkuasi, matkamies. Pyri elämään hurskaasti, niin myös kuolet hurskaasti.

VAINAJA LUKIJALLE:

Kolkko kuolema ottaa valtaansa kaikkialla sekä nuorukaisen että harmaapäisen. Minä, joka seisoin reippaana, äkkiä kaadun. Jos olet järkevä, karta jo eläessäsi syntiä. Sinä kaadut, niinkuin minä kaaduin. Vanhurskas on kulkeva tähtien tarhaan.

Kuolinpäivä on ikuisen elämän syntymäpäivä.

Danielin kirja 12. Matt. 5. Luuk. 22.

Se, joka uutterasti jo elämänsä kynnyksellä on tutkinut, uudelleen luke-
nut ja oppinut runottarien taitoja sekä niiden avulla opettaen voittanut Herralle joukkoja, on loistava aina niinkuin Jumala taivaassa.

Oi, te olette minun valoni, rakkaat ihmislapset, jotka sanallanne paimennatte minun hentoja karitsojani. Isäni päätös on määräävä teille valtakunnan minun kanssani: Katso, minä juon pöydässäni taivaallista juomaa.

Vainajan pojan Jonas M. Raumannuksen pergamenttisesta käsikirjoituksesta, mukailemalla kirjaimet ja säilyttämällä vanhan puukehyksen, korjautti hänen pojanpoikansa pojanpojan pojanpoika C. F. Mennander von Fredenheim vuonna 1782, 173 vuotta tässä ylistetyn miehen kuolemasta.

Kehyksen kirjoitukset: Kuolema on kaiken lihan tie. 1 Kun. 2. Niinkuin varjo menee ihminen. Saarn. 7.

Vaikka muistoruno onkin runomitallisesti avuton, kielellisesti kömpelö ja sisällyksellisesti verraten mitätön, on sillä kumminkin tiettyä sivistyshistoriallista mielenkiintoa. Puhumattakaan sen merkityksestä vanhan Rauman kulttuurihistoriallisena muistomerkinä se osoittaa humanististen harrastusten leviämistä 1600-luvun alkupuolen papistoon. Korkeampia opintoja nimitetään siinä runotarten kirjojen tutkimiseksi ja Kastalian lähteestä ammentamiseksi, oppinutta miestä runotarten kaunistukseksi. Näillä korkealentoisilla sanoilla on näet vain tahdottu ylistää Matias Bryggerin oppineisuutta, eivätkä ne suinkaan merkitse sitä, että hän olisi esiintynyt runoilijana. Aurinko saa antiikin runouden tarukielestä lainatut nimet Foibos ja Titan. Jumalien puoleen käännytään monikossa antiikin tapaan jne. Mielenkiintoinen, vaikkakaan ei suinkaan omaperäinen, on ihmisen elämänvaelluksen vertaaminen purjehdusmatkaan ja runtelevan taudin käsittäminen myrskyksi, joka upottaa purjehtijan aluksineen. Ehkä voisi tässä runokuvassa, niin vähän omaperäinen kuin se onkin, todeta erikoisesti raumalaisen piirteen. Merikaupungissa sitä ainakin sopi erittäin hyvin käyttää.

Runo antaa Matias Bryggeristä eräitä elämäkerrallisia tietoja. Hän oli syntynyt Turussa, vihittiin papiksi 30 vuoden ikäisenä ja tuli heti sen jälkeen papiksi Mynämäelle. Mynämäellä hän oli 7 ½ vuotta. Kun tiedetään Bryggerin tulleen Rauman kirkkoherraksi 1588, voidaan tästä päätellä hänen syntyneen v. 1550. Kuollessaan hän näin ollen oli 59 vuoden ikäinen. Että Brygger kuoli ennen kuin hän vielä oli ehtinyt vanhuuden ikään, näyttää käyvän ilmi myös muistorunon sisällyksestä. Omituisena seikkana on pantava merkille kuolinvuoden tavallista monimutkaisempi merkitseminen. Vuosiluku 1609 on merkitty suunnilleen kuin jos kirjoitettaisiin 1700—91, s.o. 91 vuotta vähemmän kuin 1700. Samantapaisesti on merkitty myös vuorokauden tunti.

M a t t i S a u r a m o

Luvian muinaisruuhi.

Suvella 1932 tiedettiin Luvialla kertoa, että pitäjän kaakkoisrajalta, Luvijärven suosta, oli rahkaa nostettaessa tullut vastaan odottamaton esine, yksipuinen ruuhi. Löytöön kiinnitti tämän kirjoittajan, Luvian kesäasukkaan, huomiota pitäjän yleisissä riennoissa ansioitunut kapteeni K. Homeri. Hän myös vei minut tarkastamaan löytöä, minkä saatoin ensi näkemältä todeta merkittäväksi. Sitten olen paikalla käynyt useampiakin kertoja, seuraten rahkan otossa asteittain paljastuvaa suon rakennetta, ottaen ruuhen ajoittamiseksi tarpeellisia maanäytesarjoja ja suorittaen yhdessä vaimoni kanssa löytötason korkeusmääräyksen Luvian kirkolle, tarkkavaakituksen kiintopisteeseen.

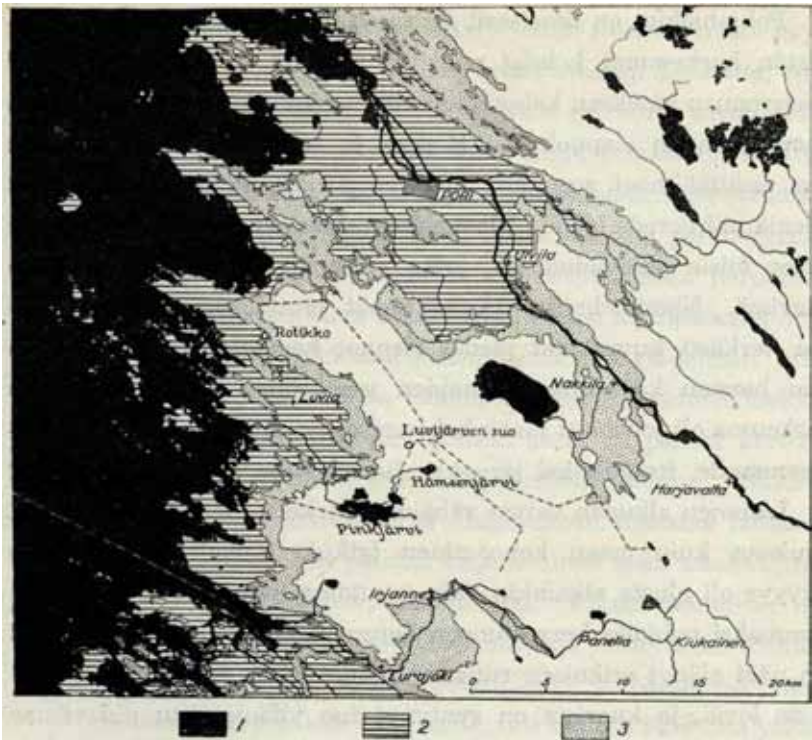
Niinkuin karttaan (kuva 1) tehdyistä merkinnöistä näkyy, Luvijärven suo sijaitsee Luvialta Nakkilaan vievän sivutien varrella, pitäjien rajalla, lähellä Nummelan palstatilaa n.s. Punapakan pienasuntoryhmässä. Se on vähäinen, n. 45 ha laajuinen mäntyraame, josta on kuorittu kuivikkeena käytettävää rahkaa lähimain metrin vahvuudelta, pohjalla vastaan tulevaan kannokkoon ja liejuun saakka.

Ruuhen löysivät rahkan nostajat suon eteläosasta n. 80 cm syvyydestä, rahkasammalturpeen ja liejun rajalta. Tämän sijainnin saatoin todeta suvella 1932, jolloin ruuhi oli vielä miltei alkuperäisellä paikallaan. Myöhemmin se on kulkeutunut vetisellä liejualustallaan etäämmäksi pystystä turveseinämästä ja samalla

myös katkennut, nähtävästikin paikalla käyneiden katsojien koetellessa sen lujutta ja kantokykyä. Ruuhan pituuden arvioimme 5 metriksi ja alkuperäisen leveyden lähimain 0,5 metriksi, koskapa oikoseksi painuneiden laitojen ja pohjan yhteinen leveys oli runsas metri.

Päästäksemme käsittelemään kysymystä, milloin ruuhi on jätetty hautautumaan rahkasammalen peittoon, mainittakoon ensin nä eräitä piirteitä seudun yleisestä luonnonhistoriallisesta kehityksestä. Jääkauden paikallisiin muistoihin kuuluu ensinnäkin hiekkakiviaineksesta rikas pohjamoreeni sekä siitä nouseva melko selväpiirteinen, muutamien metrien korkuinen ja 10—20 m leveä kivikkoinen pienoisselkä, joka suon pohjoislaitaa sivuten suuntautuu luoteeseen päin. Sen jatkoksi voitaneen lukea Löytyn ja Hanninkylässä ynnä vielä Säpissäkin tavattava hiekka- ja sora-särkkien sarja. Kerrostuma on rakenteeltaan harjun kaltainen, mutta jää naapureistaan Irjanteen ja Köyliön—Harjavallan harjuista paljon jälkeen kääpiömäisen kokonsa vuoksi.

Mainitut harjut syntyivät perääntyvän mannerjäätikön reunalle n. v. 7500 e.Kr., aikana, jolloin Itämeren etelärannalla askarteli kivikauden kansaa, mutta Suomi oli suureksi osaksi vielä jään ja veden vallassa. Luvialta päin katsoen kohosi lähimpänä saarena silloisesta merestä Säskylän Porsaan harjun korkein kohta, kun taas varsinainen, tiheämmän saariston reunaama manner alkoi niemenä Urjalasta. Luvian korkeimmat kohdat Porin maa-seurakunnan, Nakkilan ja Eurajoen rajoilla alkoivat nostaa päätänsä meren ulkosaarina vasta paljon myöhemmin, nim. toisella esikristillisellä vuosituhannella. Nykyisin mainitut karut kivikkoi-set ja kallioiset takamaat tavoittelevat 40—50 m korkeutta. Tässä korkeahkossa pitäjien välisessä selkämaassa oli hieman matalampana aukkona puheena oleva ruuhan löytöpaikka, ja se maatui siis viimeiseksi.

Kuva 1. Satakunnan rannikko kolmena esihistoriallisena vaiheena. 1 = meren ja järvien nykyinen laajuus; 2 = meren laajuus 1000-luvulla; 3 = meren laajuus ajanlaskun alussa. G. Gustafssonin mukaan. Karttaan on merkitty ontto rengas Luvijärven suon ja Rotikon kohdalle, mistä tutkitut maanäytesarjat on otettu.

Maatumista seurannut myöhempi kehitys käy selville Luvijärven suon rakenteesta. Siinä saattaa erottaa seuraavat kerrokset pinnasta alaspäin:

- (F) 80 cm rahkasammalturvetta
- (E) 5 cm karkeadetritusliejua
- (D) 5 cm hienodetritusliejua
- (C) 30 cm piilevämaata
- (B) 30 cm saviliejua
- (A) pohjahiekkaa

Pohjahiekka on ilmeisesti syntynyt siinä vaiheessa kun ympäristön korkeimmat kohdat nousivat merestä, ja tyrsky huuhteli hienomman aineksen kohoumien välisiin kohtiin, jotka olivat vielä meren pinnan alapuolella. Hiekka ja sitä peittävän saven alin osa sisältää näet runsaasti merivedessä eläviä mikroskooppisen pieniä piikkuorisia leviä. Ylemmässä osassa sensijaan näiden tilalle tulee toisia piilevämuotoja, jotka viihtyvät yksinomaan pienissä järvissä. Nämä silmille näkymättömät, mutta veden ominaisuuksia herkästi kuvastavat pienet olennot kertovat siis meille, että tuo hieman korkeampien maiden ympäröimä Luvijärven suon laskeuma oli joutunut maan kohoamisen vuoksi meren pintaa korkeammalle, itsenäiseksi järveksi, B-kerroksen syntyessä.

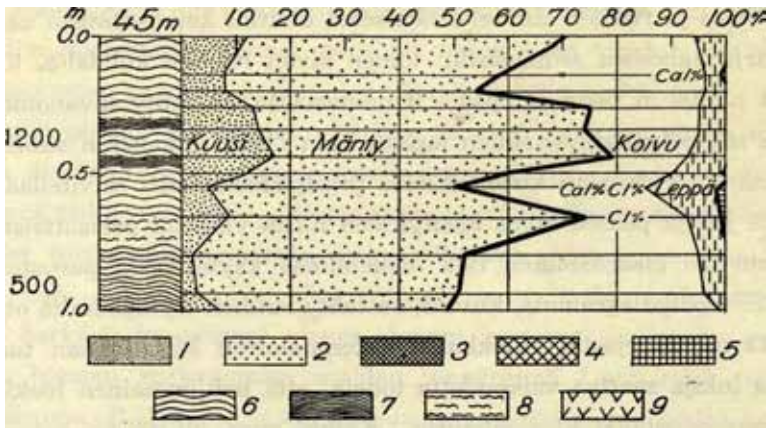
Lammen alkuaan varsin vähäinen korkeus merestä kasvoi sitä mukaan kuin maan kohoaminen jatkui. Samalla lampi, jonka syvyys oli alusta alkainkin vain muutama metri, kävi yhä matalammaksi pohjalle kerrostuneen liejun vaikutuksesta. Lammessa on näet elänyt erikoisen runsaasti noita äsken mainittuja piikkuorisia leviä, ja kuorista on syntynyt tuo yllämainittu piilevämaa (C), joka kuivana on oudostuttavan kevyt suuren huokoisuutensa vuoksi ja joka tästä johtuvan huonon lämmönjohtokykynsä takia kelpaa eristysaineeksi ja seinälevyiksi. Viime vaiheessa järven vesikasvillisuus on ollut rikas m.m. lumpeesta, ja lopuksi sen yhä matalammaksi käyneessä vedessä on alkanut kasvaa vesisammaleita, (kerros E).

Näille eloperäisille vesikerrostumille levisi järven umpeenkasvun jälkeen rahkasammal, joka on siitä merkillinen, että se ottaa kasvuunsa tarvittavan kosteuden suoraan sadevedestä, säilyttäen sitä solukossaan kuivan ajan varalle ja kasvaen sen turvin varsinkin Lounais-Suomessa säännöllisesti lähintä ympäristöään korkeammalle. Suo tulee toisin sanoen kuperaksi. Luvijärven suon kuperuus on vähäinen, koska sen ikä on suhteellisen pieni.

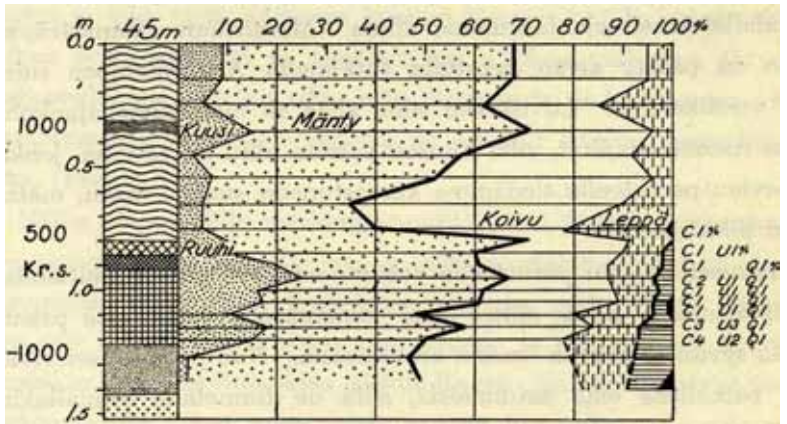
Suon ja ruuhen iän selvittämiseksi otettiin kerrostumista näytestarja kahdesta seinämästä: toinen aivan ruuhen kohdalta, toinen n. 100 m pohjoisempaa. Kummastakin on tehty tavanomainen siitepölyanalyysi siihen tapaan kuin tähän julkaisuun sisältyvässä K. Virkkalan kirjoituksessa yksityiskohtaisesti selvitetään., Siitä lukija pääsee myös käsitykseen niistä yleisistä periaatteista,, joihin iän määrittäminen tätä menetelmää käytettäessä perustuu.

Siitepölydiagramma, kuva 3, on tehty ruuhen löytöpaikalta otetusta näytestarjasta. Virkkalan äskenmainitun kirjoitelman tunteva lukija saattaa vaikeudetta todeta, että pohjimmainen hiekka ja savi edustavat litorinakautta. Kaikki muu, eli pääosa kerrostumista, on syntynyt litorinakauden jälkeisenä aikana. Näiden aikaloikkojen välisen rajan määrää diagramman oikeassa laidassa näkyvä jalojen lehtipuiden palstan kapeneminen sekä samanaikainen kuusen lohkon äkillinen paisuminen. Viimeksimainittu on erikoisen merkityksellinen, sillä siitä saamme luotettavan kiintopisteen ajanlaskullemme. Koko Pohjanlahden ympäristössä, niinhyvin Suomen kuin Ruotsin rannikolla, tuo kuusen äkillinen yleistyminen osoittautuu näet samanaikaiseksi ilmiöksi, sattuen v. 1000 kohdalle ennen ajanlaskumme alkua. Mainittuun ajanmääräykseen on päästy aivan äskettäin tutkimalla Ångermanjoen suiston vuosikertoja. Luvijärven suon allas oli mainittuna ajankohdana itsenäinen järvi, sillä kuusen palstan alku on savessa, jonka piilevien perusteella tiedämme kerrostuneen suolattomaan, matalaan pikkujärveen.

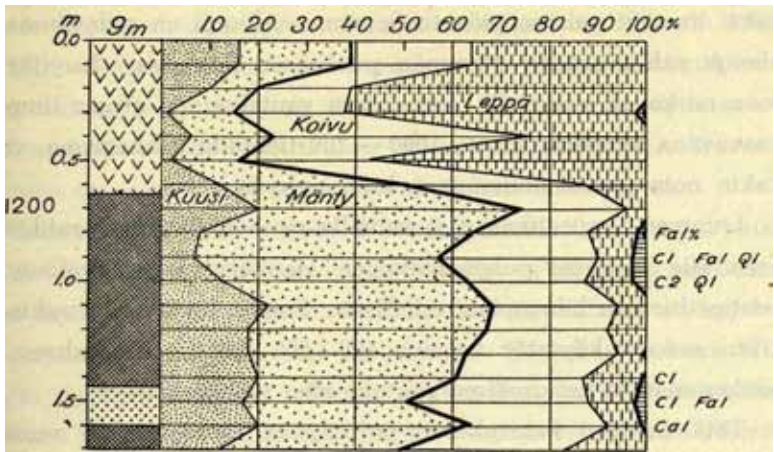
Kuusen palstan perusteella voimme edelleen jatkaa ajoittamisyritystämme. Siinä näkee ensi silmäyksellä kaksi isoa paisutusta syvän ja avaran kaulan eroittamana. Nuo paisutukset eivät ole paikallisia eikä satunnaisia, sillä ne tunnetaan muuallakin Pohjanlahden ympäristöllä, m.m. Ångermanlannissa, jossa ne on voitu suiston vuosikertojen avulla ajoittaa. Alempi vastaa suun-

Kuva 2. Siitepölydiagramma Luvijärven suosta. Vasemmalla maaleikkaus korkeutta ja vahvuutta osoittavine numeroineen. Maalajit: 1 = save; 2 = hiekkaa; 3 = hienoa liejua; 4 = karkeata liejua; 5 = piilevämaata; 6 = rahkasammalta; vähän lahonutta; 7 = pitkälle lahonutta rahkasammalta (kuivumiskerros); 8 = niityvillaturvetta; 9 = metsäutrvetta. Siitepölyanalyyssissä eri puiden pystylohkot seuraavassa järjestyksessä vasemmalta oikealle: kuusi, mänty, koivu, leppä, jalot lehtipuut, joista C = pähkinäpensas, Ca = valkopyökki, Fa = pyökki, Q = tammi, U = jalava; musta = lehmus. Äärimmäisenä vasemmalla kerrosten rinnastus historialliseen ajanlaskuun.

A $m \pm m$ I i i i
Kuva 3. Luvijärven suo, ruuhen löytöpaikalla.
Selitykset kuvassa 2.

Kuva 4. Rotikon suon siitepölyanalyysi. Selitykset kuvassa 2.

nilleen ajanlaskumme alkua eli sitä vuosisataa, jolloin m.m. »keisari Augustukselta kävi ulos käsky, että koko maailma piti verolle pantaman». Ylempi joutuu ihmiskunnan historiassa keskiajan puoliväliin 1000—1200 tienoille, jolloin kristinusko saapui omaan maahamme, ja Länsi-Suomeen rakennettiin ensimmäiset kirkot.

Edelleen voimme siitepölystä lukea, että kuusen ilmestyessä ja valloittaessa nopeasti alaa, jaloja lehtipuita on kasvanut seudulla runsaasti, mutta niiden määrä vähenee ja loppuu kokonaan kuusen palstan ensimmäisen paisutuksen jälkeen. Ilmasto on selvästi huonontunut, ja huononemisaallon pohja sattuu ajanlaskumme ensimmäisille vuosisadoille, kansainvaellusten alkuun. Kenties tämän historiallisen merkkitapahtuman yhtenä syynä on juuri kyseinen ilmaston muutos.

Millaiset olivat olot Luvijärven kohdalla näinä äskenmainituina historiallisina vaiheina? Sen saamme tietää siitepölydiagrammastamme, tarkastelemalla millaisessa kerrostumassa nuo

kaksi kuusen palstan paisutusta ovat. Alempi on piilevämaassa, ylempi rahkaturpeen ylemmän puoliskon alaosassa. Luvijärven suon notko oli siis vielä roomalaisen rautakauden alussa umpeen kasvavana lampena, mutta 1000—1200 tienoilla rahkasuona, vaikkakin noin puolta ohuempana kuin nykyään.

Lammen umpeenkasvu ja samalla ruuhun jääminen rahkaturpeen alle tapahtui puheenaolleiden ajankohtien puolivälissä tai kenties hieman lähempänä edellistä. Suosta löydettyä ruuhta on toisin sanoen käytetty vuosina 400—500 jälkeen Kristuksen, eli vanhemman ja keskimäisen rautakauden vaihteessa.

Tätä metsien kehitykseen perustuvaa iänmääräystä voimme tarkistaa kahdella muulla geologisella menetelmällä. Toinen perustuu rahkaturpeen lahoamisasteen vaihteluihin. Vanhoissa, meren pinnasta korkealla sijaitsevilla rahkasoissa on alempi osa säännöllisesti lahonnutta ja senvuoksi tummaa, ylempi raakaa ja vaalean keltaista. Mutta tämän ohella on rahkasammalturpeessa tavattu erikoisia ohuita lahoamiskerroksia vaaleammassa, vähän lahonneessa turpeessa. Kukin sellainen kerros on aikoinaan syntynyt suon pinnalle kuivan ilmaston vallitessa. Myöhemmin suo on uudelleen vettynyt joko naapurisoiden vaikutuksesta, tai ilmaston muuttuessa taas kosteammaksi. Viimeksimainittua laatua olevia kuivumis- ja vettymiskerroksia tunnetaan Ruotsin soista useampiakin, kaikkiaan viideltä eri aikakaudelta. Ne on voitu arkeologisten suolöytöjen ja siitepölyanalyysin avulla ajoittaa melko tarkkaan. Nuorin on syntynyt n. v. 1200 tienoilla j. Kr., sitä edellinen n. v. 400 j. Kr.

Äsken esitetyssä Luvijärven suon profiilissa on näkyvissä yksi erittäin hyvin kehittynyt kuivumis- ja vettymiskerros rahkan yläpuoliskon alaosassa, kuusen palstan ylemmän paisutuksen kohdalla. Kun se voidaan asemansa perusteella rinnastaa nuorimpaan äsken mainitusta kahdesta tapauksesta, tulemme siis tätäkin tietä

siihen tulokseen, että kyseinen kohta rahkassa on lähimain 1200-luvulta. Sama lahoamiskerros näkyy myös muissa leikkauksissa, m.m. 100 m pohjoisempana (kuva 2). Paikan siitepölydiagramman mukaan se näet osoittautuu aivan samanikäiseksi. Eroavaisuutena on vain se, että kerros on tässä kahdenkertainen.

Toisen tarkistuksen saamme Niemenkylän Rotikon suosta, jonka pinta on 9 m meren pintaa korkeammalla. Paikka on maatunut siksi myöhään, että voimme arvioida tuon ajankohdan etäisyyden nykyajasta maankohoamisen perusteella. Reposaari kohoaa Wittingin mukaan nykyään 0,74 cm vuosisadassa ja kohoamismäärä vähenee etelään päin niin että Rotikon tienoo on A. Gustafssonin arvion mukaan 1000-luvulta alkaen noussut 7,8 m. Kun turpeen alin raja eli maatumistaso sijaitsee Rotikossa 8,4 m korkealla, on maatuminen maan noususta päättäen tapahtunut siis vähää ennen v. 1000.

Kuva 4 esittää paikan siitepölydiagrammaa. Siinä huomaa kuusen palstassa ylimmän paisutuksen sattuvan aika tarkkaan juuri maatumiskohtaan eli siis v. 1000 tienoille, jota ajoittamista olemme jo edellä käyttäneet Ångermanjoen suistosta saadun tuloksen perusteella. Rotikko antaa siis vahvistuksen tälle ajoittamiselle. Diagrammasta saattaa tarkkaava lukija huomata, että kuusi alkaa vähentyä Rotikossa hieman aikaisemmin kuin pitäisi. Tämän johdosta mainittakoon, että rantavyöhykkeellä pääsee metsän kehityskulkuun vaikuttamaan paikallinen tekijä: nuori maatuma. Niille pyrkii aina leviämään leppä metsien yleisestä kehityssuunnasta riippumatta. Näin on laita Rotikossakin. Lepän palstan siitepölydiagramma paisuu maatumiskohdassa vallan tavattomasti, ja se tapahtuu havupuiden, m.m. kuusen kustannuksella. Tämän kaikkialla havaitun tosiasian huomioonottaen, voimme sanoa, että nykyiseen maankohoamiseen perustuva tarkistuskano antaa vahvistuksen edellä esitetylle Luvijärven suon iänmääräyk-

selle. — Kasvientuntijaa kiinnostanee esitetyissä profiileissa havaittu valkopyökin ja pyökin esiintyminen. Nehän eivät nykyisin kasva maassamme, mutta niiden siitepölyä tavataan useasti juuri samalla tasolla kuin Luviallakin. Ilmasto ja kasvillisuus ovat siis muuttuneet aivan viimeiselläkin vuosituhannella.

Lopuksi muutama sana ruuhan merkityksestä asutushistoriallisena todistuskappaleena. Tätä alkukantaista kulkuvälinettä on ilmeisestikin käytetty kalastukseen kyseisessä pikkujärvessä. Arvattavasti rautakauden ihminen käytti hyväkseen tätä Nakkilan ja Kokemäen silloisista asutuskeskuksista etäällä sijainnutta paikkaa. Kenties järven tienoo on ollut asuttukin sieltä käsin. Luvian koko nykyinen viljelysalue samoin kuin pääosa Eurajoen alavampia maita olivat näet vielä silloin meren lahtia. Edelleen saattaa ajatella, että Kokemäen jokivarren asukkaat suuntasivat kulkunsa paikan ohi Luvian lahden perukalle nykyisessä Korvenkylässä. Joka tapauksessa on löytöpaikan viereinen Luvijärven niitty hyvin vanhaa nautinta-aluetta, koskapa se yhä vieläkin on jaettu kiukaislaisten, eurajokelaisten ja luvialaisten kesken. Itse järven nimikin palautuu vanhoihin aikoihin; sen merkitystähän ei tunneta, ja se on samalla tiettävästi ainoa yksityinen paikka, johon sisältyy nykyisen Luvian pitäjän nimi.

Kalevi Virkkala

Satakunnan geologinen kehitys nykyisyyden pohjana.

Satakuntalaisen Osakunnan kotiseuduntutkimus on rajoittunut pääasiassa kotimaakunnan kansaan, sen kansanomaisen kulttuurin sekä näiden vaiheiden ja historian selvittelyyn. Mutta käsite kotiseutu sisältää enemmän, siihen kuuluu myös se ympäristö maankamaraa ja ilmastoa myöten, jonka vaikutuksen alaisena kotiseudun kansa elää ja on elänyt, ne ulkonaiset olosuhteet, jotka eivät vaikuta ainoastaan kotiseudun kansanomaiseen kulttuuriin, vaan myös koko nykyisen kulttuurielämän ja yhteiskuntajärjestyksen perusehtoihin, liikenteen, talouselämän, asutuksen jne. esiintymismuotoihin, jopa ovat luoneet niiden olemassaolon edellytyksetkin.

Ympäristön vaikutus kunkin aikakauden kulttuuriin on luonnollisesti ollut sitä suurempi, mitä alhaisemmalla kehitysasteella, t.s. mitä luonnonvaraisempaa tuo kulttuuri on ollut. Näin ollen on ympäristöllä täytynyt olla menneiden sukupolvien historialliisiin kulttuurimuotoihin huomattavasti suurempi vaikutus kuin nykyiseen, jolla on käytettävissään 20:nneen vuosisadan pitkälle kehittynyt tekniikka. Ihmisen läheinen suhde ympäröivään luontoon tuleekin erinomaisen selvästi näkyviin juuri kansanomaisessa kulttuurissa, sen tavoissa ja totumuksissa, puheenparsissa ja sananlaskuissa, yleensä jokapäiväisessä elämässä.

Ihmistä ympäröivä luonto ei ole suinkaan muuttumaton, siinä tapahtuu alinomaa vähittäisiä muutoksia. Selvimmin nämä tulevat näkyviin elimellisessä luonnossa, kasvi- ja eläinkunnassa, näiden lisäksi epäorgaanisessa luonnossa tapahtuvat muutokset, joki-kulutus, maankohoaminen, ilmastovaihtelut, rapautuminen jne. ovat sangen huomattavia, varsinkin pitemmistä ajanjaksoista puhuttaessa. Luonnollisesti ihminen reagoi näihin muutoksiin sitä herkemmin, mitä lähempänä luontoa hän itse on.

Aikaisemmin on Satakunta-sarjassa¹⁾ käsitelty Satakunnan varhaisempia geologisia vaiheita, joiden tuloksena nykyinen kallioperä täällä on syntynyt. Niiden pitkien ajanjaksojen kuluessa, jotka eroittavat mainittujen muodostumien syntyajan ja nykyisyyden toisistaan, on Satakunnan kallioperässä ja muissa luonnonsuhteissa tapahtuneista muutoksista ollut suurin epäilemättä jääkausi, jonka aikana ja jonka jälkeisen ajan kuluessa Satakunnan luonnonsuhteiden kokonaisuus on saavuttanut nykyiset piirteensä.

Maan kohoaminen ja ilmastovaihtelut ovat tärkeimpiä niistä muutoksista, joita Satakunta jääkauden jälkeisenä aikana on läpikäynyt. Ennenkuin tarkastamme näitä jääkauden jälkeisiä kehitysvaiheita, on syytä kosketella niitä tutkimustapoja, joiden avulla nykyiseen käsitykseen on tultu, koska se antaa pohjaa näiden eri vaiheiden ymmärtämiselle.

Maankohoaminen on ilmiö, jonka seuraukset näkyvät nykyisellä merenrannikkollamme jo yhden ihmispolven aikana lahtien madaltumisen, saarten ja nienten kasvamisen ym. seikkojen yhteydessä. Nykyinen maankohoaminen ei ole suinkaan mikään irrallinen ilmiö, vaan liittyy suoranaisena jatkona jääkauden loppuvaiheen aikaiseen ja sen jälkeiseen maankohoamiseen. Koska tätä on tapahtunut useiden vuosituhansien kuluessa on veden ja

¹⁾ Satakunta-sarjan numeroissa I, II ja IV.

Kuva 1. Muinaisen Litorinameren yläpuolella olevia rantamerkkejä on kuvassa näkyvä pyöreistä kivistä muodostunut rantakivikkokenttä Harjavallan aseman takana. Paikka on nykyisin n. 70 m meren pinnan yläpuolella.

maan raja joutunut asteittain siirtymään yhä alavammille seuduille. Näistä vanhoista vedenpinnan asemista on jäänyt luontoon joitain niitä osoittavia merkkejä ja näin on asiainlaita varsinkin siellä, missä helposti kuluvat maalajit, ennenkaikkea harjuhiekkä, ovat olleet rantavoimien kulutukselle alttiina. Harjavallan aseman takaisella »vuorella» on nähtävissä tuollainen meren tyrskyjen pyöreiksi kivistä hakkaama muinainen rantakivikko (kuva 1) ja alempana harjun kylkeen kuluneita rantatörmä (kuva 2). Ronkan kankaalla kulkee Huittisten—Kokemäen maantie pitkän matkaa korkean rantatörmän päällä, jolta avautuu laaja näköala yli aukean Ronkansuon. Ikaalisten Vatulan- ja Säkylän Porsaanharjun jyrkät rinteet niinikään osoittavat muinaista vedenpinnan asemaa ja Jämijärven purjelentokentän alueella näkyy jo kauas paljaaksi haka-

tun harjun rinteessä vaakasuorasti kulkevan rantatörmän tyvi, joka täällä on n. 155 m meren pinnan yläpuolella (lyhennettynä m.p.y.).

Näitä rantamerkkejä ei suinkaan tavata satunnaisesti millä korkeudella hyvänsä, vaan ne ovat sijoittuneet määrätuille, toisiaan vastaaville korkeuksille, t.s. ne ovat samanaikaisen vedenpinnan muodostamia. Niinpä esim. yllämainitun Harjavallan rantakivikon lisäksi, joka on 70 m m.p.y., on rantamuodostumia Kullaalla 71 m, Kokemäellä 67 m, Huittisissa 66 m, Köyliössä 65 m, Tyrvällä 63—64 m. nykyisen merenpinnan yläpuolella. Tämä tarkoittaa sitä, että vedenpinta ei silloin ollut säännöllisesti perääntyvää, vaan pysytteli aika ajoin paikoillaan, jona aikana mainitut rantamuodostumat leikkaantuivat maankamaraan. Näitä vedenpinnan pysähtymisvaiheita merkitseviä rantapintoja tunnetaan Satakunnasta useita ja niiden sijaitsemisesta eri korkeudella voidaan aste asteelta seurata Satakunnan kohoamista vedenpeitosta, sen eri jääkauden jälkeisiä vaiheita.

Jääkauden jälkeisiä vaiheita eivät luonnehdi ainoastaan veden ja maan keskinäisessä suhteessa tapahtuneet muutokset, vaan myös ilmastolliset vaihtelut. Ilmasto on yleensäkin se luonnonsuhteiden osa, jossa muutokset ehkä helpoimmin ja näkyvimällä tavalla ovat havaittavissa, kuten viittaus vuorokauden ja vuodenaikojen vaihteluun osoittanee. Näiden ehkä liian jokapäiväisiltä tuntuvien vaihtelujen lisäksi on ilmastossa havaittavissa suurempia ja pienempiä rytmillisyyksiä, joiden pituus saattaa vaihdella vuosisatojen ja vuosituhansien jopa pitempienkin ajanjaksojen puitteissa ja jotka puolestaan eivät voi olla vaikuttamatta muihin luonnonsuhteisiin, ennenkaikkea kasvillisuuteen. Varsinkin kasvillisuuden suurmuodot, suo- ja metsäkasvillisuus ovat se osa kasvikuntaa, joka ehkä herkimmin reagoi

Kuva 2. Litorinameren alempia rantamerkkejä. Kuvassa oleva mies seisoo muinaisen rantatörmän tyvellä, jonka meren tyrskyt aikoinaan ovat leikanneet teräväksi pykäläksi Harjavallan asemantakaisen harjun rinteeseen. Paikka on nykyisin n. 54 m meren pinnan yläpuolella.

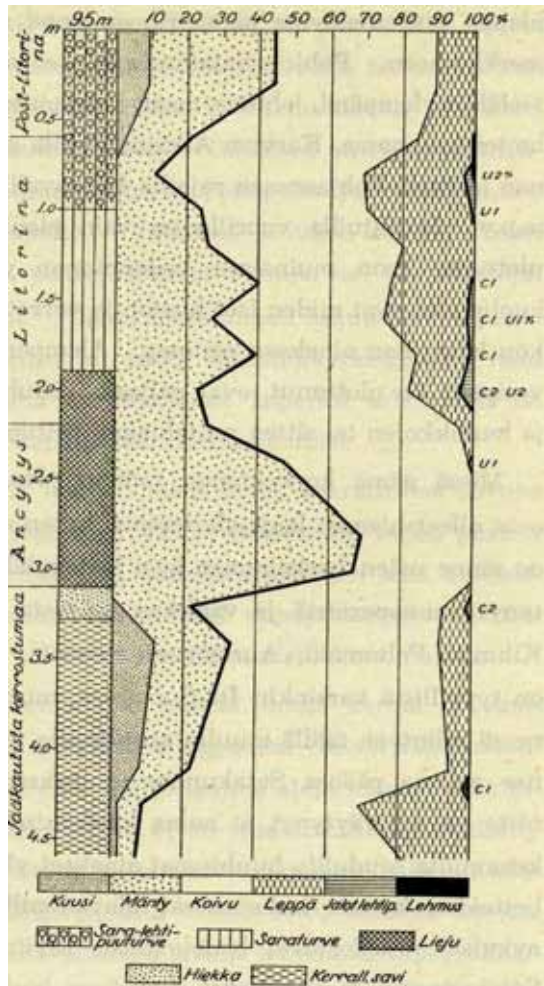
ilmastollisiin muutoksiin; niissä tapahtuneiden muutosten perusteella voidaan selvittää myös ilmastovaihteluita ja siten luoda pohjaa jääkauden jälkeisen ajan kronologialle. Metsät synnyttävät joka vuosi valtavat määrät siitepölyjä, joita tuulen mukana kulkeutuu ympäristöön suunnilleen metsän eri puulajien prosenttisuuhteessa. Kuivalla maalla nämä saattavat helposti tuhoutua, mutta joutuessaan veteen tai suohon ne hautautuvat vähitellen turpeeseen tai vesikerrostumiin säilyen täällä pitkät ajat muuttumattomina. Kun turve- ja vesikerrostumat vuosi vuodelta kasvavatpaksuutta, sisältävät ne samalla puulajien siitepölyjä vaihtelevassa määrässä sen mukaan, miten metsien kokoomus turpeen muodostumisaikana on vaihdellut. Tällöin muinaisten olosuhteiden ja niiden vaihteluiden selville saamiseksi on määrättävä eri puu-

lajien siitepölyjen prosenttimäärä suokerrostumien eri osissa. Esi-merkkinä tällaisesta siitepölymääräyksestä otettakoon eräs Urjalasta, läheltä Punkalaitumen rajaa tutkittu suo. Kuvassa 3 nähdään graafisesti esitettynä tutkimuksen tulokset diagramman muodossa. Vasemmalla olevassa kapeassa pystylohkossa on esitettynä turpeen ja suokerrostumien paksuus ja vaihtelut. Muun osan diagrammaa muodostavat siitepölykäyrät, jotka ovat esitetyt prosenttisten pystylohkojen muodossa vastaavalle kohdalle suokerrostumassa. Diagrammasta käy nyt selville metsien kokoomuksen ja ilmastovaihtelujen kulku tavalla, josta myöhemmin enemmän.

Pohjimmaisena oleva savi on kerrostunut syvään veteen verraten lähelle jäätikön reunaa. Se on niin ollen varsinainen jääkauteinen muodostuma. Ylempänä tämä muuttuu vähitellen liejuksi ja n. 1,9 m maanpinnan alapuolella on liejukin jo muuttunut turpeeksi mikä samalla merkitsee maan ja veden välisen rajan, rannan siirtymistä puheenaolevan paikan yli. Tutkimalla eri korkeudella merenpinnasta olevissa soissa tätä veden ja maan kontaktin sijoittumista siitepölydiagramman tarjoamaan kronologiaan voidaan myös tällä tavalla seurata vedenpinnan perääntymisen eri vaiheita. Tämän kontaktin yläpuolella on nykyaikaan saakka ja vielä nykyäänkin muodostuvana vaihtelevaa turvetta, kysymyksessäolevassa suossa sara- lehtipuuturvetta, mutta tavallisimmin rahkaturvetta.

Satakunta vapautui mannerjäätikön peitosta 8:nneen esikristillisen vuosituhannen kuluessa ja joutui tällöin perääntyvän jään reunan kintereillä melkein kokonaan, voi sanoa 99 %:sti veden peittoon. Tämän jääkauteisen merenpinnan asema on nykyäänkin vielä helposti määrättävissä ja tunnettavissa niiden mäkien ja vuorien rinteillä, jotka tänä aikana ulottuivat vedenpinnan yläpuolelle. Läntisin näistä on Karkussa sijaitseva Nohkuan- eli Jyrä-

Kuva 3. Siitepölydiagramma Honkolan suosta lähteltä Punkalaitumen rajaa. Vasemmalla on ilmoitettu suon syvyys metreissä sekä suon muodotumisaikana syntyneet erilaiset turvelajit. Itse diagramma on saatu laskeamalla eri syvyyksillä olevista suoturvenäytteistä puulajien siitepölyjen keskinäinen prosenttisuhde, merkitsemällä tällaisen %laskun tulos oikealle kohdalleen pystysuoralle akselille siten, että kunkin puulajin siitepölyjen %määrä on laskettu alkavaksi joko aivan vasemmasta reunasta (kuusi) tai siitä, mihin edellinen puulaji on loppunut, sekä yhdistämällä samaan puulajiin kuuluvat pisteet toisiinsa. Tällöin kunkin puulajin siitepölyjen esiintymäalue on saanut mutkikkaan pystylohkon muodon, jotka on kuvassa esitetty eri merkeillä (paitsi koivua, jonka alue on jätetty valkoiseksi). C1 = pähkinäpensasta siitepölystä 1 %, U2 = jalaavaa 2 %. Äärimmäiseksi vasemmalla on merkitty eräitä Itämeren jääkauden jälkeisiä vaiheita ja niiden rajoittuminen määrättyihin erilaisten siitepölykokoomusten luonnehtimiin diagramman osiin. Lähempi kuvaus diagrammasta tekstin yhteydessä.

vuori, jossa tämän jäämeren muinainen rantatörmä on 164 m m.p.y., mikä siis merkitsee sitä, että vastaavalla korkeudella nykyistä merenrannikkoa lainehti silloin 164 m syvä jäämeren

ulappa uiskentelevine jäävuorineen ynnä muine arktisine tunto-merkkeineen. Pohjois-Satakunnassa on tämä n.s. korkein ranta vieläkin ylempänä, johtuen maan kohoamisnopeuden kasvamisesta luoteissuunnassa, Karvian Alkianvuorella se on 190 m ja Satakunnan ja Etelä-Pohjanmaan rajoilla kohoavalla Lauhavuorella 208 m m.p.y. Mainituilla vuorilla on vain pieni ja vähäalainen saari ulottunut tuon muinaisen vedenpinnan yläpuolelle, mutta siitä huolimatta ovat niiden laet hienon ja verraten hedelmällisen, jäätikön kasaaman aineksen peitossa. Alempana olevat rinteet, jonne vesipeite on ulottunut, ovat paljaaksi huuhtoutuneiden kallioiden ja louhikkojen tai sitten rantahiekan peittämiä.

Missä nämä korkeimman rannan yläpuolelle ulottuvat mäet ovat olleet hieman laaja-alaisempia, kuten esim. Itä-Satakunnassa, on tänne mäen korkeimman laen hedelmälliselle maapohjalle syntynyt voimaperäistä ja vankkaa asutusta (Ikaalisten Juhtimäki, Kihniön Peltomäki, Aurejärven tienoot). Tällainen mäkiasutus on tyypillistä varsinkin Itä-Suomessa, mutta harvinaisempaa lännessä esiintyen täällä muulle asutukselle vieraalla tavalla. Mutta itse asiassa pääosa Satakunnan asutuksen nykyisestäkin sijainnista on määrätynyt jo noina kaukaisina aikoina. Veden korkeammilta seuduilta huuhtomat ainekset yhdessä muinaisten jokilietteiden kanssa laskeutuivat alavammille seuduille, missä ne nykyisin muodostavat hedelmällisiä savitasankoja, joihin asutus Satakunnassa suurimmaksi osaksi on keskittynyt ja jotka muodostavat jyrkän vastakohdan paljaiksi huuhtoutuneille, harvaa metsää kasvaville ja usein aivan asumattomille kalliomäille.

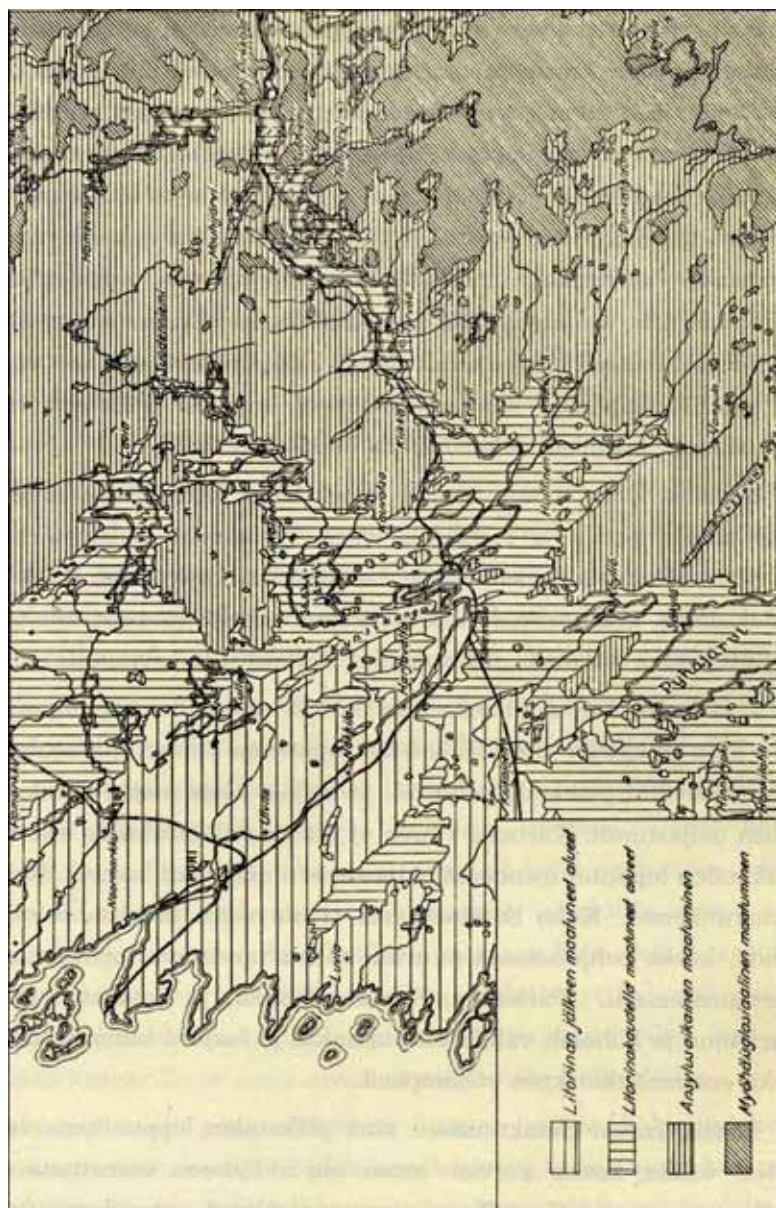
Jään reunan perääntymiseen liittyy vielä muitakin mielenkiintoisia seikkoja. Jäätikön sulavesivirtojen tuoma aines kasaantui jään reunan äärelle pitkänomaisiksi, kapeaselkäisiksi harjuiksi, joita ensin vesipeite ja sittemmin tuulet ovat tasoitelleet. Jos täl-

lainen harju sai sulavesivirrasta niin paljon ainesta, että se kasvoi silloiseen vedenpintaan saakka, rupesi harjuhiekka tämän jälkeen levittäytymään sivulle päin tasaiseksi hiekkannummeksi säilyttäen yhä asemansa vedenpinnan suhteen. Tällainen on esim. jo aikaisemmin mainittujen Vatulanharjun ja Porsaanharjun korkeimpien kohtien tasainen hiekkapelto. Tällaisen jäätikön sulavesivirran muinaisen suistomaan päältä ottavat Jämijärven purjelentäjät Soininharjulla vauhtinsa. Pääosa Satakunnan lukuisista harjuista ei ole kuitenkaan saavuttanut tuota maksimikorkeuttaan, vaan ne ovat vedenpinnan alla muodostuneet kapeiksi selänteiksi tai tasoittuneet laajoiksi vedenalaisiksi hiekkakentiksi.

Sulavesivirran tuoma hienoin aines levisi kerrallisenä savena laajemmille aloille ja laskeutui vasta syvemmän veden piirissä pohjaan. Punkalaitumenjoki- ja Loimijokilaaksojen sekä Pohjois-Satakunnan sisämaaseudun pieni-alaiset viljelystasangot sijaitsevat etupäässä tällaisilla ikivanhoilla, jääkautisilla savimailla.

Jääkauden loppuvaiheella maa kohosi monta kertaa nopeammin kuin nykyisin; siten jääkauden loppuessa 7:nneen vuosituhannen puolivälin paikkeilla e.Kr. oli jo laajoja aloja maata Satakunnassa paljastunut. Kartassa (kuva 4) on vinoviivoituksella esitetty jääkauden loppuun mennessä paljastuneen maa-alan laajuus Etelä-Satakunnassa. Koko Satakunnasta ei ole voitu tällaista karttaa tehdä, koska pohjoisosasta puuttuu siihen tarvittava topografinen karttamateriaali. Parkanon, Kurun, Kihniön ja Ikaalisten sekä Parkanon ja Kihniön välillä oli kuitenkin jo laajalti kuivaa maata, ehkä enemmänkin kuin etelämpänä.

Metsiä kasvoi Satakunnassa tänä jääkauden loppuaikana verraten vähän, koska kuivan maan ala nykyiseen verrattuna oli paljon pienempi. Kerralliseen saveen sisältyvä siitepölystö (vrt. diagramma kuva 3) osoittaa, että koivu oli tällöin ylivoimaisesti

Kuva. 4. Etelä-Satakunnan nousu Itämerestä jääkauden jälkeisenä aikana. Eritasella varjostuksella on esitetty Itämeren eri vaiheiden aikana meren peitosta vapautuneet alueet. Lähemmin tekstissä.

yleisin puulaji; sen ohella kasvoi tuon jääkautisen meren saarilla kuusta ja rannoilla leppää. Tämäntapainen metsien kookoomus jatkui aina jääkauden loppuun saakka, jolloin kerrallisen saven häviäminen suokerrostumista samalla merkitsee jääkauden päättymistä. Koko Itämeri patoutui tällöin suureksi sisäjärveksi, Ansylusjärveksi, mikä samalla merkitsi merellisen vaikutuksen heikentymistä ilmastossakin. Siitepölydiagrammassa tämä ilmenee mantereellisuutta suosivan männyn voimakkaassa esiintymisessä, kun sensijaan lehtipuista ainoastaan koivua tavataan huomattavammin ja kuusi on hävinnyt kokonaan.

Jääkautisen meren muuttuminen Ansylusjärveksi sekä ilmaston jatkuva paraneminen ja mantereellistuminen alkavat uuden, Ansylusvaiheen Itämeren kehityshistoriassa. Vedenpinta oli sen alussa vielä Satakunnassa huomattavan korkealla, Säskylässä 110 m, Tyrväässä 115 m, Ikaalisissa 130 m, Kankaanpäässä 130 m ja Lauhavuorella 150 m nykyisen merenpinnan yläpuolella.

Ansyluskauden kuluessa (5:nnes esikristillisen vuosituhannen alkuun saakka) rupesivat nopean maan kohoamisen ansiosta Satakunnan nykyiset piirteet vähitellen hahmoittumaan. Karvia, Parkano ja Hongonjoki vapautuivat tänä aikana vesipeitteestään, samoin pääosa Kankaanpäästä, missä vesipeite kuitenkin Karvianjokilaaksossa ulottui vielä Ansyluskauden lopulla Hongonjoen rajoille saakka. Tähän lahteen kerrostui Ansyluskaudella runsaasti hienoa savea ja lietteitä, jotka nykyisin muodostavat Karvianjokilaakson hedelmällisen viljelystasangon perustan. Yleensä oli kuitenkin vesikerrostumien muodostuminen Ansyluskaudella, varsinkin sen alussa, verraten vähäistä, jäätikön sulavesivirtoja ei ollut enää aineksia tuomassa ja nykyiset joet olivat paljon vähäisempiä. Kokemäenjokea ei silloin vielä ollut olemassakaan. Kyrös-

järven ympärillä, Punkalaitumenjoen ala- ja Loimijoen keski-juoksun tienoilla ne kuitenkin leviävät laajempina aloina.

Ansylusajan Satakunta oli luonnoltaan varsin toisenlaatuinen kuin nykyinen. Paitsi niitä huomattavia eroja, joita aiheuttivat rantaviivan erilainen asema sekä varsinkin ihmisen myöhemmin tapahtuva ihmettyminen Satakuntaan, olivat Ansylusajan maisemat epäilemättä muutenkin toisenluontoisia kuin nykyiset. Mäntymetsien yksitoikkoiseen tummanvihreyteen loi vaihtelua lukuisien matalapohjaisten, lehtimetsärantaisten pikkujärvien nykyistä paljon runsaampi esiintyminen kautta koko silloisen Satakunnan. Lukuisat pienet joet ja purot virtasivat epämääräisesti, sillä ne eivät vielä olleet ehtineet kaivaa uomiaan maakerrostumiin. Pohjois-Satakunnan nykyisten suolakeuksien tilalla kasvoi monin paikoin vankkaa metsää tai oli niiden keskellä umpeenkasvava rehevärantainen järvi. Pohjankankaan juuri vedenpeitosta vapautuneet hiekkamassat joutuivat tuulen kuljeteltaviksi ja kasaantuivat kautta koko Pohjankankaan laajoiksi, pienikumpuisiksi lentohiekkatasangoiksi.

Suuria muutoksia tapahtui 5:nnen esikristillisen vuosituhannen alussa, jolloin Itämeren altaan vesi vähitellen muuttui suolaiseksi valtameren vedeksi ja Ansylusjärvi Litorinamereksi. Merellinen vaikutus tulee ilmastossakin etusijalle. Ansyluskautisen mantereisen ilmaston kesän ja talven välinen vastakohta tasoittui Litorina-aikana, mikä lienee ilmennyt osaksi yleisenä ilmaston paranemisena, osaksi lämpötilan nousuna. Samaan ilmiösarjaan liittyy myös ansylusaikaisessa säännöllisessä vedenpinnan laskussa Litorinakauden alussa tapahtunut pysähdys, joka Etelä-Satakunnassa on saattanut tuntua pienenä vedenpinnan nousuna. Tämän pysähdyksen aikana syntyivät aikaisemmin maini-

tut rantamerkit, jotka Harjavallassa ovat 70 m, Tyrvällä 63—64 m m.p.y.

Litorinan ja Ansyluksen vaihteen aikaista rantaviivaa esittää kartassa (kuva 4) tiheämmän vaakasuoran ja pystyviivoituksen välinen raja. Huomattakoon siinä rantaviivan nykyistä paljon suurempi rikkonaisuus; pitkät, kapeat ja vuonomaiset lahdet tunkeutuivat syvälle mantereeseen sisään. Eräs ulottui Huittisten tasangolta yhä kapenevana Rautaveden ja Kuloveden ohi Siuroon, Hämeenkyröön aina Kyröskoskelle saakka, lähettäen samalla haarakkeita Mouhijärveä ja Laviaa kohti. Keski-Huittisten tasangolla levisi pienempi merenselkä, jonka aavasta merenulapasta eroitti Kokemäen rajoilla leviävä tiheäulkosaaristo ja johon Loimijoki ja Punkalaitumenjoki toivat runsaasti kerrostumiaan. Pohjoisempänä oli varsinkin Pomarkun ja Kankaanpään rajoilla tiheää saaristoa ja hyvinkin rikkonaista rannikkoa, minkä aiheuttivat pienet, mutta sitä lukuisimmat kallioperän korkeuseroavaisuudet.

Litorinakauden alkua merkitsevät muutokset ovat myös huomattavalla tavalla vaikuttaneet metsien kokoomukseen. Kuten siitepölydiagrammasta (kuva 3) ilmenee, olivat kosteampaa ja lämpimämpää ilmastoa suosivat lehtipuut vallalla tämän ajan metsissä, joskin havupuita, ennenkaikkea mäntyä, esiintyi melkoisesti. Koivun ohella oli leppä yleisin lehtipuu, mutta tärkeämpiä ja luonteenomaisempia Litorinakaudelle olivat kuitenkin paikkain runsaanpuoleisesti esiintyvät eteläiset n.s. jalot lehtipuut. Näiden joukossa oli lajeja, jotka vieläkin, osaksi tosin hyvin harvinaisina, kasvavat Satakunnan rehevimmillä seuduilla (jalava, pähkinäpensas, lehmus) ja joita niinollen voidaan pitää litorinakautisina jäänteinä. Toiset lajit taas ovat hävinneet kokonaan Satakunnasta, kuten tammi, jopa koko maastammekin (esim. valkopyökki).

Varsin rehevänä litorinakautinen lehtimetsä kasvoi silloisten vesien rannoilla, joissa vallitsi ilmaston paranemisen seurauksena muutenkin runsas vesikasvillisuus useine nykyaikalle vieraine lajeineen²⁾ (esim. vesipähkinä). Rehevän kasvillisuuden ansiosta kasvoivat pikkujärvet ja lammet nopeasti umpeen ja paikalle muutti senjälkeen tavallisesti suokasvillisuutta, joka soistutti laajalti ympäristöäänkin. Ansyluskauden verraten vähälukuiset ja pieni-alaiset suot rupesivat siten Litorinakaudella laajenemaan ja leviämään ja lopulta soistumisilmiö valtasi suoraan merenrannikolta juuri vedenpeitosta paljastuvaa maatakin.

Litorinakauden aikana alkoivat jo nykyisen rannikon pääpiirteet hahmoittua (vrt. karttaa kuva 4). Kauden alussa kuroutuivat Tyrvään Liekovesi ja Rautavesi itsenäisiksi järviksi ja antoivat siten aiheen Kokemäenjoen syntymiselle. Verraten nopea maan kohoaminen sekä ennenkaikkea Kokemäenjoen, Loimijoen ja Punkalaitumenjoen tuomat lietteet täyttivät vähitellen Huittisten tasangon ja jokitulvien johdosta rupesivat täällä olevat alavat suistomaat jo ennen Litorinakauden loppua soistumaan, osaksi näillä suistomailla leviävät Huittisten vauraudestaan kuulut viljelystasangot.

Säkylän Pyhäjärvi ja Köyliönjärvi irtaantuivat niinkään merestä Litorinakauden lopulla ja pitkä, kapea niemimaa työntyi Köyliönjoen ja Kokemäenjoen välissä Harjavallan kirkon tienoille. Tästä niemestä länteen oli koko Litorinakauden yhä laajeneva saari, joka lopulta ulottui Paneliasta ja Kiukaisista Luvian kirkon pohjoispuolelle. Tämä laaja alue pysyi saarena vielä kauan Litorinakauden jälkeenkin ja lienee vasta noin Kristuksen syntymän

²⁾ Leo Aario: Pflanzentopographische und paläogeographische Mooruntersuchungen in N-Satakunta, Metsätieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 17, 1. Helsinki 1932, ss, 153—5.

tienoilla liittynyt mantereeseen Hiirijärven salmen kasvaessa umpeen.

Pohjoisempänä olevista seuduista olivat Litorinan lopussa Lavia ja Kankaanpää kokonaan kuivaamaata, samoin pääosat Kullaata, Pomarkkua ja Siikaista sekä Merikarvian itäinen puolisko. Siikaisten ja Pomarkun välillä on jotenkin tasakorkea, vähäisten kallionyppylöiden täyttämä alue, jossa jokien kulkusuunnat eivät ole vieläkään vakiintuneet ja jossa aikojen kuluessa luoteessa tapahtuvan suuremman maankohoamisen johdosta ovat joet suuresti vaihdelleet uomiaan ja tulevat epäilemättä tekemään niin tulevaisuudessakin.

Litorinakaudella ilmestyi Satakunnan maisemaan eräs tekijä, joka aikojen kuluessa on saanut siinä yhä vakiintuneemman jalsijan ja lyönyt siihen yhä suuremmissa määrässä leimansa. Tämä tekijä on ihminen. Ensimmäiset kivikautiset asukkaat lienevät Satakuntaankin saapuneet jo Litorinakauden alussa, vaikka vanhimmat asuinpaikkalöydät täältä tunnetaan vasta lähempää kauden puoliväliä. Ei liene suinkaan sattuma, että kivikauden asukkaat, jotka elivät täysin luonnonvaraista elämää käyttäen hyväkseen helpoimmin saatavissa olevia antimia, metsänriistaa ja kalaa, saapuivat ja asuttivat Satakunnan juuri Litorinakaudella. Tiedämmehän, että ilmasto juuri tänä aikana oli tuollaisen luonnonvaraisen ihmisen kannalta edullisimmillaan ja nykyistä suotuisampikin. Ansyluskauden mantereellinen ilmasto kehittyi tänä aikana litorinakautiseksi ilmasto-optimiksi. Ilmasto puolestaan vaikutti, kuten olemme nähneet, kasvikuntaan. Rehevämpi kasvillisuus tarjosi lisäksi kivikautiselle väestölle runsaat elinmahdollisuudet, joita se lienee käyttänyt hyväkseen esim. vesipähkinäin muodossa. Lisäksi muutkin maantieteelliset seikat olivat edulliset kivikautisen asutuksen leviämislle Satakun-

nassa. Kuten kartasta (kuva 4) näkyy oli rannikko Litorinakaudella tavattoman rikkonainen, kapeita lahtia pitkin saattoivat kivikautiset asukkaat helpommin tunkeutua maan sisäosiin, lahtien perukoilta löytyi tuulensuojaisia hietikoita yksinkertaisen asumuksen paikaksi ja tiheä rannikkosaaristo tarjosi hyvät mahdollisuudet kalastuksen harjoittamiselle.

Näitä suotuisia ulkoisia olosuhteita lieneekin Satakunnan kivikautinen väestö käyttänyt suuressa määrin hyväkseen, kuten lukuisat asuinpaikkalöydöt ja vielä lukuisimmat esinelöydöt tältä ajalta osoittavat. Se kehitti kulttuuriaan yhä korkeammalle asteelle ja kivikauden lopulta peräisin olevat, usein hyvin sirosti koristellut esineet todistavat melko pitkälle kehittyntä taideaistiakin, kuten esim. Huittisten Palojoen hirvenpääkirves.

Kivikautisen kulttuurin eri vaiheet osoittavat sangen merkittäviä suhteita määrättyihin litorinakautisiin vaiheisiin. Litorinakaudella tapahtui kaikkiaan neljä kertaa vedenpinnan säännöllisessä perääntymisessä ehkä pitkäaikaisiakin pysähdyksiä, joita seurasi taas nopeampi vedenpinnan lasku. Nyt sijoittuvat eri kivikautiset kulttuurit sekä paikallisesti että ajallisesti määrättyjä litorinakautisia vaiheita vastaaville tasoille siten, että vanhin ja alkeellisin kulttuuri esiintyy vain seuduilla, jotka vesipeitteestään olivat vapautuneet aivan Litorinakauden alussa. Tämän alapuolella seuraa vyöhykkeittäin sijoittuvia nuorempia kivikautisia kulttuureja, jotka ovat sitä kehittyneempiä, mitä nuorempia ja siis mitä lähempänä nykyistä merenrantaa ne sijaitsevat.

Tämä kivikautisen kulttuurin läheinen liittyminen rantaviivan siirtymiseen lienee yhteydessä sen seikan kanssa, että kivikautinen asutus oli ranta-asustusta, joka rannanperääntymisen mukana joutui alinomaa muuttamaan asuinpaikkaansa. Viimeksimainittu kävi tarpeettomaksi vain silloin, kun rantaviivan perääntymisessä

taphtui pysähdys. Tällöin saattoi kivikautinen asutuskin muuttua ainakin väliaikaisesti pysyväksi, mikä on ensimmäisiä edellytyksiä kulttuurin kehittymiselle.

Litorinakautista ilmasto-optimia seurasi n. v. 1000 e.Kr. tienoilla alkava vähittäinen ilmaston huononeminen.³⁾ Siitepölydiagrammassa tämä ilmenee siten, että havupuut pääsevät uudestaan metsissä vallitseviksi, lehtipuiden osuus metsien muodostajana pienenee huomattavasti ja ennenkaikkea jalot lehtipuut, joiden esiintyminen nimenomaan Litorinakauden siitepölystölle oli luonteenomaista, häviävät nyt melkein kokonaan. Kartassa (kuva 4) on tämänaikainen rantaviiva esitetty harvemman vaakasuoran ja pystysuoran viivoituksen välisenä rajana. Tämä uusi ilmaston muutos lienee osaltaan aiheuttanut hyvinkin perusteellisia muutoksia Satakunnan kivikautisessa asutuksessa. Ei liene suinkaan sattuma sekään, että yhä voimistuva kivikautinen asujamisto, joka täällä kansoitti Litorinameren rantoja, rupeaa heikentymään juuri samoihin aikoihin, jolloin ilmaston huononeminen Litorinakauden päättymisen merkinä alkaa.

Tämä kivikautisen väestön herkkä reagointi ulkoisten olosuhteiden muutoksille on sitäkin merkillepantavampi, kun ottaa huomioon, että pitkän kivikauden kuluessa ihminen jo varmasti melkoisesti oli oppinut käyttämään hyväkseen luonnon tarjoamia etuja ja mukautumaan silloisiin olosuhteisiin. Ja vaikka kivikautista kulttuuria pienen väliajan jälkeen seurasikin korkeampi pronssikautinen, oli asutus Satakunnassa tänä aikana varmasti paljon harvempaa kuin kivikaudella, kuten harvalukuiset pronssikautiset esinelöydöt osoittavat. Lisäksi pronssikautinen kulttuuri ei ollut omissa, vaan suotuisemmissa olosuhteissa kehittynyt kulttuurimuoto.

³⁾ Sauramo: Maankohoamisen historiaa, Terra Helsinki 1939 51: 1, s. 49.

Litorinakauden jälkeen on kehitys käynyt suuremmitta muutoksista yhä enemmän nykyisiä olosuhteita muistuttavaksi. Rantaviiva siirtyi siirtymistään yhä lähemmäksi nykyistä merenrannikkoa. Kokemäenjoki, jonka suisto Litorinakauden lopussa oli jossain Säpilän ja Risteen tienoilla, oli senjälkeen kasvattanut suistomaataan maankohoamisen edistämänä yhä kiihtyvällä nopeudella. Kun maatumisnopeus Kokemäenjoen suussa Litorinakauden lopusta nykyaikaan on ollut keskimäärin n. 15 m vuodessa, on se nykyisen jokisuiston tienoilla lähes 40 m vuodessa eli n. 10 cm vuorokaudessa,⁴⁾ jonka helposti voi todeta vertaamalla nykyisiä karttoja vanhoihin. Ihminen on täällä Kokemäenjoen suussa vuosisatojen aikana käynyt ankaraa taistelua jokea ja sen toimintaa vastaan. Taistelua jatkuu vielä tänä päivänä ja epäilemättä joki perii voiton.

Litorinakauden jälkeen metsien puulajisto muuttuu vähitellen nykyisten metsiemme kaltaiseksi. Jaloista lehtipuista lieinee huomattavin puulaji ollut tammi, joka ehkä parhaiten on voinut kestää Litorinan jälkeistä ilmaston muutosta. Tätä osoittavat ei ainoastaan siitepölydiagrammoissa esiintyvät tammen siitepölyt aina lähelle nykyaikaa saakka, vaan myös makroskooppiset löydöt. Niinpä Porin rautatietä tehtäessä löytyi verraten nuorista Kokemäenjoen kerrostumista melko hyvin säilynyt kookas tammen runko,⁵⁾ mikä osoittaa, että suotuisissa paikoissa ovat suuret ja vanhat tammiyksilöt saattaneet säilyä kauankin Litorinan jälkeen. Mikäli Kalevalassa niin useassa yhteydessä esiintyvä tammi ei voi saada selitystään muulla tavalla, on lähellä se ajatus, että näillä Kalevalan oletetuilla syntysijoilla kasvaneet kookkaat ja yksinäiset tammet ovat siinä määrin muulle ympäristölle vie-

⁴⁾ E. W. Suomalainen: Kokemäenjokilaakson ja sen läheisen merenrannikon linnusto. Porvoo 1927, s. 16.

⁵⁾ Sauramo: Tampereen maalajikartan selitys. Helsinki 1924.

raina yksilöinä kiinnittäneet senaikaisen asujamiston huomiota, että tieto tällaisten esiintymisestä on kulkenut sukupolvesta toiseen ja saanut lopulta kansanrunoudessa suuresti liioitellun ilmenemis-
muotonsa.

Edellä olevasta geologisen kehityksen katsauksesta lienee käynyt selville, että Satakunnan nykyiset luonnonsuhteet ovat suoraan jatkoo aikaisemmille kehitysvaiheille, eikä nykyisyyttä suinkaan ole katsottava pysyväiseksi olotilaksi, vaan yhdeksi väliasteeksi kehityksen jatkuvassa kulussa. Samoin kuin käsitteeseen Satakunta nykyään oleellisesti kuuluu myös ihminen ja sen erilainen ja monipuolinen toiminta ympäristössä, samoin on myös ihmisen nykyistä esiintymistä Satakunnassa tarkastettava sen entisiä kehitysvaiheita ja niihin vaikuttaneita tai suorastaan niitä aiheutuneita maantieteellisiä lakeja silmällä pitäen, sillä kuten alussa huomautettiin inhimillinen kulttuuritoiminta on sitä riippuvaisempi ympäröivästä luonnosta, mitä alhaisemmalla kehitystasolla se on ja toisaalta taasen on yhtä ilmeistä, että nykyinen kulttuurimme on väliasteiden kautta kehittynyt varhaisemmista ja luonnonvaraisemmista kulttuurimuodoista.

Lähinnä ihmistä ja sen toimintaa silmällä pitäen voidaan Satakunta jakaa kolmeen osaan: Etelä-Satakunta, merenrannikko ja Pohjois-Satakunta. Nämä osat ovat kuitenkin samoin kuin luonnossakin on asianlaita, elimellisessä vuorovaikutuksessa keskenään muodostaen kokonaisuuden, joka taasen puolestaan on osa vieläkin suuremmasta, Suomen valtiosta. Etelä-Satakunnalle leimaa-antavana luonnonpiirteenä on Kokemäenjoki siihen laskevine suurine ja pienine vesistöineen. Rannikkoseutua ei meren läheisyys luonnehdi ainoastaan paikallisesti, vaan sen vaikutus tuntuu myös kasvillisuudessa, eläinkunnassa, ilmastossa, maankamarassa ja ennen kaikkea ihmisen toiminnassa. Pikkuvesistöjen halkoma laaja Pohjois-Satakunta tarjoaa ihmisen toimin-

nalle erikoislaatuiset olosuhteet laajoine kankaineen, isoine metsineen ja suurine soineen.

Geologisen kehityksen kuluessa on näiden eri osien merkitys tuntuvasti vaihdellut. Edellä olevasta on käynyt selville, että esim. Litorinakaudella Kokemäenjoen merkitys maantieteellisenä tekijänä Satakunnan maisemassa oli huomattavasti pienempi kuin nykyisin ja vastaavasti meri ja sen osuus suurempi. Sitä mukaa kun maa kohosi, tuli myöskin Kokemäenjoen maantieteellinen osuus yhä suuremmaksi. Tällä seikalla lieenee osaltaan myös kulttuurimaantieteellinen merkitys, sillä varhaisemman asutuksen merenrannikkosijainti tuskin johtunee yksinomaan määrätystä kulttuuriasteesta.

Kokemäenjoen merkityksen kasvu yleisenä maantieteellisenä tekijänä tulee samalla merkitsemään sen osuuden lisääntymistä inhimillisen kulttuurielämän osamuodostajana. Tämä tapahtuu ensinnä ja selvimmin liikennemaantieteen piirissä. Kokemäenjoki muodostaa kokonaisuudessaan mahtavan liikenneväylän, jota pitkin Satakunnan sekä varhaisempi että myös nykyinen asutus on maahan tunkeutunut ja jonka suunnassa vielä tänä päivänä määräytyy liikenteen tärkeimmät valtaväylät (rautatiet ja valtamaantiet). Liikennemaantieteellisenä tekijänä on varsinaisen joen lisäksi mainittava sen suuntaiset harjujaksot, joiden osuus kulttuurielämässä myöhemminkin on rajoittunut melkein yksinomaan niiden liikenteelliseen merkitykseen, päinvastoin kuin esim. Hämeen harjujaksot, jotka geologisen kehityksen erilaisuudesta johtuen vielä tänä päivänä näyttelevät tärkeätä osaa myös suurten maatalouteen perustuvien asutuskeskusten synnyttäjinä. Satakunnan harjut ovat olleet kauemman aikaa meren tasoittavan vaikutuksen alaisena, mikä seikka ei suinkaan ole suosinut maanviljelys-yhdyskuntia. Nämä Kokemäenjokilaakson harjujaksot ovat siten omiaan kauttakulkuliikenteelle, mutta vähemmän

sopivia poikkipäin käyväälle liikenteelle. Niinpä Eurajokilaakso ei liikennemaantieteellisessä mielessä ainakaan varhaisempina aikoina päässyt kovin läheiseen kosketukseen Kokemäenjokilaakson kanssa, vaan muodosti oman enemmän tai vähemmän itsenäisen liikenteellisen alueen, jolta puuttuivat useat Kokemäenjokilaakson edut. Liikenteellisen vesiyhteyden ylläpitäjänä Eurajoki- ja Kokemäenjokilaaksojen välillä lienee varhaisempina aikoina Hiirijärven salmi⁶⁾ näytellyt jonkinlaista osaa. Luonnollisen liikennemaantieteellisen keskuspaikan Eurajoen ja Kokemäenjoen välillä muodostaa kohta, missä Köyliönjoki tulee lähimmäksi Kokemäenjokea. Varhaisempina geologisena aikana, jolloin Kokemäenjoen suu ulottui lähemmäs näitä tienoita, oli tällä ensiarvoinen merkitys yhteyden ylläpitäjänä ylemmän jokilaakson asutuksen ja merenrannikon välillä, mutta se saattoi säilyttää tämän merkityksensä vielä kauan senkin jälkeen kun Kokemäenjoen suu oli jo vetäytynyt alemmas, riippuen hyvästä liikennemaantieteellisestä asemastaan ja läheisestä suhteestaan Eurajokilaakson asutuskeskuksiin. Ja vielä nykyäänkin muodostaa nykyinen Kokemäki tässä mielessä tärkeän solmukohdan Kokemäenjoensuun ja -yläjuoksun sekä Köyliönjärven ja Pyhäjärven välillä, eikä suinkaan ole sattuma, että Rauman rautatie juuri tästä kohdasta eroaa pääradasta.

Ylempänä jokivarrella muodostaa Kokemäenjoen, Loimijoen ja Punkalaitumenjoen yhtymäkohta luonnollisen liikenteellisen keskuksen, mistä on helpot vesiyhteydet melkein jokaiseen ilmaansuuntaan. Vesiliikenteen merkityksestä nykyisin paikoilla, missä Kokemäenjoki rauhallisena kymenä virtaa, mainittakoon, että moottoriajoliikenne on vasta aivan viime vuosina lopullisesti syrjäyttänyt vesiliikenteen. Huittisten tasaisen jokivarsimaaston

⁶⁾ Jaakkola: Lounais-Satakunnan entisistä kulkureiteistä. Satakunta II, ss. 38-41.

lakeudet ovat maanteille sopivina yhä lisänneet seudun tärkeyttä luonnollisena keskuspaikkana.

Sama maantieteellinen laki, jota noudattaen jokivarren uutisasukkaat tunkeutuivat yhä syvemmälle sisämaahan, pakotti heitä myös pitämään yhteyttä siihen mereen, joka heidät tänne ker-
ran oli heittänyt. Tässä yhteydenpidossa tulivat jälleen luonnol-
liset maantieteelliset näkökohdat määrääviksi. Huittisten pyr-
kimys merelle ei suuntautunut suoraan länteen lähintä merenran-
nikkoa kohti, luonnolliset liikenne-esteet linjalla Huittinen—Köy-
liö olivat liian suuret (tällä välillä on vielä tänä päivänä lounais-
Suomen suurin asumaton erämaa-alue),⁷⁾ sensijaan linja Sääks-
järvi—Ahlainen tarjosi helppokulkuisine harjumaastoineen, usealle
taholle haarautuvine jokibifurkatioineen sekä kalaisine järvineen
maantieteellisesti verraten edullisen, Kokemäenjoen kanssa yhden-
suuntaisen liikenneväylän.

Inhimillisen kulttuurielämän yhä monipuolistuessa, lisääntyi
myöskin Kokemäenjoen kulttuurimaantieteellinen merkitys. Ta-
loudellisen elämän perustaksi kehittyvälle maataloudelle tarjosi-
vat jokivarren laaja-alaiset ja hedelmälliset savitasangot riittävät
perusedellytykset. Kuvaavana piirteenä on tämän uuden talous-
muodon keskittyminen juuri samoihin kohtiin, jotka jo aikaisem-
min liikennemaantieteellisten lakien mukaisesti olivat kohonneet
Kokemäenjokivarren suurimmiksi asutuskeskuksiksi. Nämä kaksi
paikkakuntaa, Kokemäki ja Huittinen, osoittavat selvästi, mitenkä
asutuksen kehittymiseen ja keskittymiseen ensisijassa on vaikut-
tanut paikan liikennemaantieteellinen asumisarvo ja kuten myö-
hemmin selviää, on tämä tapahtunut siitä huolimatta, minkä luon-
toinen asutuskeskus on ollut kysymyksessä. Aivan viime aikoina
tapahtunut teknillisen kulttuurin valtava edistyminen ei ole näitä

⁷⁾ Granö: Asutus. Suomen maantieteen käsikirja. Helsinki 1936, s. 486.

lakeja pystynyt muuttamaan. Tihein asutus ei ole suinkaan siellä, missä maanviljelykselle otolliset olosuhteet, hedelmällinen maaperä, edullinen liikenne-asema ym. seikat vallitsevat, vaan siellä, missä aineellinen kulttuuri teollisuusaitoksineen on kehittyneintä (Siuro, Nokia) ja ennenkaikkea siellä, missä molemmat tekijät edullisimmin yhtyvät (Pori ympäristöineen).

Aikaisemmin on viitattu siihen edulliseen liikennemaantieteelliseen asemaan, mikä Kokemäenjoen suulla on ollut muuhun ympäristöönsä verrattuna. Se on aina ollut luonnollisena porttina, jonka kautta uudet asutukselliset, taloudelliset ja henkiset virtaukset ovat päässeet helpoimmin tunkeutumaan sisämaahan ja jonka kautta sisämaan väestö pitää kosketusyhteytensä meren kanssa. Geologisesta kehityksestä tiedämme toisaalta, että tämä suukohta on vuosituhansien kuluessa huomattavasti siirtynyt merelle päin. Varhemmin ei ihminen osannut mukaantua uusiin olosuhteisiin, vaan tuo Kokemäenjoen »suukeskus» seurasi perääntyvän meren jäljessä. 20:nneen vuosisadan teknillinen kulttuuri antaa ihmiselle kuitenkin keinon mukaantua uusiin oloihin ja käyttää niitä hyväkseen. Nykyisen Kokemäenjoensuun tienoille on muodostunut Porin tiheäänasuttu teollisuuskeskus samojen maantieteellisten lakien mukaisesti, jotka aina ovat tehneet Kokemäenjoen suuseudusta Satakunnan tärkeimmän ja suurimman asutuskeskuksen. Tätä edullista liikennemaantieteellistä asemaansa ei Porin kaupunki kuitenkaan aina takavuosina ole osannut käyttää mahdollisimman tehokkaasti hyväkseen. Viime aikoina alkanut teollisuuden ja liikenteen yhä suurempi keskittyminen Poriin on ollut kuitenkin omiaan lisäämään Porin merkitystä Satakunnan ja ennenkaikkea Kokemäenjokilaakson taloudellisen ja henkisen elämän luonnollisena keskuspaikkana ja on osoituksena siitä, että nämä samat maantieteelliset lait yhä ovat täällä voimassa ja vaikuttamassa.

Kokemäenjoen rinnalla ovat muut merenrannikon keskukset vähemmän edullisten luonnonsuhteiden takia jääneet jälkeen. Merikarvialla Karvian jokiverkoston luonnollisena läntisenä keskuksena on vain pieni ja hajanainen takamaa-alue. Sensijaan Rauman sijaintia ovat suuressa määrässä nykyiset liikenneolot parantaneet, lisäksi sataman ylläpitokustannukset ovat pienemmät, koska täällä ei ole sellaista suurta valtajokea sataman täyttämistä alinomaa uhkaamassa, mikä on aina ollut ja tulee vastaisuudessaakin olemaan Porin sataman vitsauksena. Rauman rautatie on huomattavassa määrässä laajentanut kaupungin luonnostaan pientä, mutta kehittynyttä takamaata.

Aikaisemmin on korostettu sitä merkitystä, mikä Kokemäenjokilaaksolla on ollut Satakunnan asutuksessa ja sen myöhemmässä kehityksessä. Sen nykyisen merkityksen osoittamiseksi valaistakoon asiaa vielä parilla tilastotiedolla. Kokemäenjokeen välittömästi rajoittuvissa kunnissa asuu n. 40 % Satakunnan väestöstä. Täällä on kauppa ja liikenne vilkkainta, varallisuus ja vauraus yleisintä. Rinnan aineellisen kulttuurin kukoistuksen kanssa on kehittynyt myös henkinen kulttuuri. Täällä sijaitsee 6 Satakunnan 8:sta korkeammasta oppilaitoksesta ja Kokemäenjokilaaksosta sekä sen lähimmästä ympäristöstä on sangen runsaasti kotoisin huomattuja kulttuurisukuja. Viimeksimainittu seikka johtunee myös osaksi siitä, että Satakunta yleensä on kahden yleiseurooppalaisen rodun vaihtumisvyöhykettä, missä niinollen on ollut suurehko todennäköisyysmahdollisuus sekä keskitason yläpuolella että myös sen alapuolella olevien yksilöiden esiintymiseen. Eräät Pohjois-Satakunnan pitäjät ovat murhatilastossa Suomen pimeimpiä. Paikalliset ulkonaiset olosuhteet ovat siis ratkaisevasti vaikuttaneet kummatko eri tekijät ovat päässeet voitolle.

Samoin kuin Kokemäenjoki on Etelä-Satakunnassa määrännyt liikenteen, asutusvirtausten, aineellisen ja henkisen kulttuurin

yleiset suunnat ja lait, samaten myös Pohjois-Satakunnan luonnon-suhteet ovat ehkä vieläkin suuremmassa määrässä vaikuttaneet täällä ihmisen kulttuuritoiminnan eri muotoihin. Pohjois-Satakunnasta puuttuu sellainen Kokemäenjokeen verrattava valtaväylä, joka on Etelä-Satakunnan kulttuurissa ja sen kehityksessä vallitseva ilmiö. Useat vesistöt halkovat maakunnan pohjoisosan pienempiin kappaleisiin, joilla osaksi vieläkin on asumattoman erämaan luonne. Raja Kokemäenjokea vastaan on ollut aina melko jyrkkä, vaikkakaan ei tasainen ja luonnolliset liikeyhteydet sinne, lukuunottamatta linjaa Kauvatsa—Sääksjärvi, ovat olleet huonot.

Erämaaluonne aiheutti myös sen, että täällä oli saatavana hyödykkeitä, jotka Kokemäenjokilaaksosta olivat lisääntyvän asutuksen mukana häviämässä. Halutuimpia näistä olivat aikaisemmin turkistavarat. Näiden väheneminen sekä ihmisen oppiminen uusien luonnonhyödykkeiden hyväksikäyttöön, alkoi Pohjois-Satakunnan merkitys kasvaa puutavaran tuottajana. Molemmat elinkeinoelämän haarat ovat tarkkaan riippuvaisia kulku-yhteyksistä ja niin tulevat Pohjois-Satakunnassakin liikennemaantieteelliset suhteet talous- ja kulttuurielämän kehityksen määrääjiksi.

Pohjois-Satakunnan vesistöjen ja harjujen, kahden tärkeimmän liikennemaantieteellisen tekijän suunnat ovat merenrannikon lähellä suunnilleen samat kuin Kokemäenjoen alueella, mutta suuremmassa itäosassa pohjois-eteläsuuntaisia. Näiden alueiden välissä on laajojen erämaa- ja suoseutujen halki kulkeva niinikään pohjois-eteläsuuntainen Pohjankangas, joka luonnollisena vedenjakajana erottaa kummatkin pääsuunnat toisistaan ja joka on suosinut sensuuntaista liikennettä, mutta ympärillä leviävine laajoine suoaloineen asettanut vaikeita esteitä poikkipäin käyville liikennevirtauksille.

Tämä Pohjois-Satakunnan pohjois-eteläsuuntaisten luonnollisten liikenneteitten vaikutus on ilmennyt ja ilmenee monella tavalla nykyisessä ja entisessä kulttuurielämässä ennenkaikkea pohjalaisen vaikutuksen leviämässä näitä myöten etelämmäs Pohjois-Satakuntaan ja päinvastoin. Satakunnan ja Pohjanmaan välinen soistunut vedenjakajaseutu ei ole tätä molemminpuolista vuorovaikutusta heikentänyt, sillä itse asiassa vaikeakulkuisen vedenjakajan poikki käy ikäänkuin yhdistävinä portteina vesireittejä tukien helppokulkuisia harjumaastoja. Lisäksi Kokemäenjoen vesistön ja Pohjanmaan jokien latvajärvet ovat melkein poikkeuksetta aivan lähellä toisiaan, joten vesiliikenteellekin on täällä tarjoutunut lähes yhtenäinen väylä vedenjakan poikki. Täällä lieneekin ollut varemmin käytännössä muualtakin Suomesta tunnettu yhdistetty vesi- ja maakulikutapa n.s. taivallus,⁸⁾ jota vielä useat käytännössä olevat paikannimetkin todistavat (Taivalmaa, Taipale, Taivalmäki, Porrassalmi, Venesjärvi). Näitä teitä pitkin ovat useat sekä aineelliset että henkiset vuorovaikutukset pohjois-eteläsuunnassa levinneet Pohjanmaan ja Satakunnan rajoilla. Jo vanhojen eränkävijöiden n.s. pohjankäynti⁹⁾ oli ilmauksena tästä samasta maantieteellisestä laista. Samaa linjaa ovat myöhemmin kulkeneet useat henkisetkin vuorovaikutukset ja siten on Satakunta joutunut osalliseksi Pohjanmaan erikoislaatuisesta historiallisesta kehityksestä, olkoonpa nämä sitten vapausharrastuksiin perustuvia sotaisia vaikutuksia (Nuijasota, Vapaussota), hengellisen viljelyksen muodossa tapahtuvaa kanssakäymistä tai aineellisen kulttuurin piirissä havaittavaa pohjalaista vaikutusta, mikä ilmenee esim. rakennustyyliissä, asumussijainheissa¹⁰⁾ jne. Myös kansanomaisen kulttuurin tavoissa ja tottumuksissa, murteessa ja puheenpar-

⁸⁾ Voionmaa: Suomen liikenne ja liikennetiestö. Suomen maantieteen käsikirja, s. 651.

⁹⁾ Jaakkola: Pohjois-Satakunnan vanha eräkulttuuri. Satakunta V.

sisä tulee esille tämä läheinen suhde ja yhteys etelä-Pohjanmaan kanssa (vert. tämän kirjan lukua satakuntalaisista sananparsista esim. »Hämehestä hevosta, Pohjanmaalta akkaa»).

Tämän vanhan pohjois-eteläsuuntaisen eräreitien luonnollinen vetovoima vaikuttaa vielä tänäpäivänä nykyaikaisenkin teknillisen kulttuurin liikenne-ehdoin. Yhä edelleen on linja Parkano—Ikaalinen—Hämeenkyrö Etelä-Pohjanmaan tärkeä liikenne-reitti etelään ja hämmästyttävällä tarkkuudella seuraavat tänne tulevan rautatien ehdotetut suunnat muinaisten eräväylien parhaita luonnollisia reittejä.

Pohjois-Satakunnassakin on asutuksen sijainnin ensisijassa määrännyt paikan liikennemaantieteellisistä yhteyksistä johtuva asumisarvo. Kankaanpään ripeästi kehittyvä yhdyskunta sijaitsee paikalla, missä Hämeen-Pohjankankaan taitekohta tulee lähimmäksi Karvian monihaaraista, mereen vievää jokiverkostoa ja missä toisaalta Pohjankankaan ja Karvianjoen suunnat viittaavat pohjoiseen. Mainittujen kankaiden nykyinen merkitys ei enää niinkään perustu niiden liikenteelliseen kelpoisuuteen, vaan niiden uusi arvo (metsänkäyttö, reservikasarmi, purjelentokenttä) on ollut omiaan vahvistamaan vanhan, alkujaan liikennemaantieteellisten olojen synnyttämän asutuskeskuksen merkitystä. Ikaalisten kauppialalla ei ole ollut tällaista liikenne- ja talouselämän muutosta alkujaan edullisen liikennemaantieteellisen asemansa nostajana ja lisäksi Tampereen yhä leviävän vetovoiman vaikutus on ikaalilaisilta riistänyt suuremmat kehittymismahdollisuudet.

Myös Pirkkalan muinainen eräkeskus syntyi mahdollisimman edulliselle paikalle, kohdalle, missä Kokemäenjoen ja sen latvajärvien vesireitti päättyy koskiin ja missä Kyrösjärven, Näsijärven ja Pyhäjärven monihaaraiset ja pitkälle ulottuvat järvireitit ikäänkuin keskittyvät painopisteeseensä. Se muodostaa liikenteellisessä mielessä Kokemäenjoen itäisen pään keskipisteen pitämällä

yhteyttä mainittuja reittejä pitkin useammalle eri taholle, aivan kuin Kokemäenjoen suu muodostaa läntisen keskuksen ja yhteyden pitäjän meren kanssa. Aikaisemmin mainittu Kyrösjärven reitin pohjois-eteläsuuntainen maantieteellis-dynaaminen laki tulee ehkä vieläkin selvemmin esille kauemmas pohjoiseen ulottuvassa Näsijärven reitissä. Tiedämmehän pirkkalaisliikkeen suuntautuneen tätä tietä kauas pohjoiseen, aina Lappia ja kenties Jäämeren rantoja myöten. Tässä jälleen viitattakoon tämän kirjan kirjoitukseen Satakunnan laestadiolaisuudesta, jonka leviäminen Satakuntaan on ilmauksena samasta maantieteellisestä laista ja joka on ihmeellisellä tavalla kulkenut vanhaa pirkkalaisreittiä, mutta on vaikutukseltaan ollut päinvastaisuuntainen. Huomattava on edelleen, että vaikkakin tuon muinaisen talouselämän perustan, eränkäynnin merkitys myöhemmin kävi yhä vähäpätöisemmäksi ja lopulta olemattomaksi, ovat täällä sijaitsevat yhdyskunnat, Tampere, Nokia, Siuro nousseet uuteen kukoistukseen elpyvän talouselämän ja sen perustana olevien edullisten luontaisten liikenneolojen turvin.

Edellä on koetettu osoittaa, mitenkä asutuksen ja yleensä inhimillisen kulttuurin luonteeseen ja sijaintiin ensi sijassa ovat vaikuttaneet ympäristön luonnonsuhteet. Kun ottaa huomioon sen seikan, miten tärkeä ei ainoastaan nykyisen kulttuurimme eri kehitysvaiheille, vaan myös koko nykyiselle monipuoliselle kulttuurielämälle on yhteyden ylläpitäminen ympäristön kanssa ja ulkoapäin tulevien vaikutteiden saaminen, on helposti ymmärrettävissä, miten ratkaisevaa osaa liikenteelliset suhteet ovat nykyisesäkin Satakunnassa näytelleet. Liikenneolot taasen ovat herkässä riippuvaisuussuhteessa ympäristön tarjoamiin luonnollisiin etuihin, varsinkin kulttuurimme varhaisempien vaiheiden aikana. Näin kietoutuu ihmisen toiminta ympäröivässä luonnossa monimutkai-

seksi kompleksiksi, jonka nykyisestä vaiheesta ei aina ole niinkään helppo saada selville yleisiä lakeja, niiden syitä ja seurauksia, mutta joita tarkastelu menneiden vaiheiden kehitystuloksena suu-
resti selventää. Ihminen ei suinkaan ole »perinpohjin kesyttänyt luontoa ja muuttanut sen täällä tarjoamia elinkeinollisia edelly-
tyksiä», kuten kuulee väitettävän, se on korkeintaan kehityksen tuloksena pystynyt täydellisemmin mukaantumaan luontoon ja sen eri kehitysvaiheisiin.

¹⁾ **Granö: Asutus. Suomen maantieteen käsikirja, s. 496**

O i v a V i r k k a l a

Laestadiolaisuus satakuntalaisella maa- perällä.

Piirteitä Porin seudun laestadiolaisuuden historiasta.

KIRKOLLISHISTORIALLISTA TAUSTAA: RUKOILEVAI-
SUUS ja GESTRINILÄISYYS.

Pohjois-Satakunnan rannikkopitäjien kansa on luonteeltaan itsenäistä ja perinpohjaista. Se antautuu kokonaan asialle, jonka se omakseen ottaa. Ollaan joko kaunistelemattomia maailmanmiehiä tai sitten taivutaan selvään raamatunmukaiseen parannukseen. Antaumuksen voimaa vahvistaa rikas mielikuvituselämä ja väkevän eläytymisen kyky. Vieraaseen tulijaan säteilee kansan sielusta salaperäinen tunnevoimainen vaikutus, jota ympäröivä luonto tummine romanttisine koskineen ja louhikkoisine metsineen on omiaan vahvistamaan.

Harvalla muulla seudulla maassamme on uskonnollisilla herätysliikkeillä niin monivivahteinen historia takanaan kuin Pohjois-Satakunnan rannikkopitäjillä. Niinkuin Karvian jokiverkostossa vedet kerääntyvät järvioltaisiin, hajaantuvat, yhtyvät ja taas hajaantuvat kolmeen laskujokeen, niin tarjoaa hengellisten liikkeitten historia tutkijan nähtäviksi eroamisia ja yhtymisiä — ja pääasiassa kolme valtaväyliä.

Viime vuosisadan keskivaiheilla oli noita väyliä kaksi: r u k o i l e v a i s u u s j a e v a n k e l i s u u s . Luonnollisestikin

taisteltiin toisiaan vastaan satakuntalaisella sitkeydellä. Evanke-liset syyttivät rukoilevaisia paavilaisesta autuuttavien tekojen tavoittelusta, ja rukoilevaiset pitivät evankelisten »koko maailman autuutta» vaarallisena »kuolleen uskon opin kauhistuksena».

Rukoilevaisuus on kieltämättä syvimmällä kansan sielussa. Onhan se aito satakuntalainen liike. Lisäksi se on iältään vanha, kun taas evankelisuus oli seudulle äsken tuotu. Rukoilevaisuus-han on suoranaista jatkoa varhaisemmalle herännäisyydelle ja juontaa juurensa ainakin ison vihan ajoista saakka, jolloin koet-telemusten ahdistama kansa alkoi kokoontua yhteisiin kyläru-kouksiin tuomaan hätähuutonsa Kaikkivaltiaan eteen.

Rukoilevaisuudella oli kyllä ajoittain ja paikoitellen taipumus jättää ihminen lain alle, omien rukousponnistusten varaan. Mutta melko yleisesti kuitenkin vaadittiin sekä lain että evankeliumin lieventämätöntä julistusta sekä ylistettiin Jumalan pohjatonta armoa ja Jeesuksen veren voimaa. Kastetta, Sanaa ja uskoa ei tahdottu hylätä, vaikka suruttomuuden päänalusten riistämiseksi puhuttiin »kuolleesta puustavista» ja teroitettiin, ettei kasteenlii-tosta langennut voi katumattomana luottaa kasteeseensa. Kun lisäksi mainitsemme, että rukoilevaisten seuroissa esiintyi paljon hurmosilmiöitä, olemme tuoneet esille ne pääpiirteet, jotka rukoi-levaisuudessa tarjosivat liittymäkohdan kolmannelle valталиik-keelle, l a e s t a d i o l a i s u u d e l l e .

Ahlaisissa rukoilevaisuus elää vieläkin, Merikarvialla se on jo kuollut. Mutta vanhat ihmiset vielä muistavat ajan, jolloin E. G. Ilvan ja eräs Varvi-niminen mies Ahlaisista kävivät Merikarvian Lammelassa rukouksia pitämässä. Heidän tultuaan kutsuttiin kansa paimentorvella kokoon. Paikallisena ahkerana rukoilijana mainitaan eräs Vesterbacka-niminen henkilö.

Ahlaisten pohjoisosat olivat hengellisesti melko koskematto-mia. Eräänä poikkeuksena kuitenkin oli Gråbackan torppa

Pohjajoella. Jaakko Gråbacka (synt. 1820, kuoli 1911) oli isältään perinyt Wegeliuksen postillan ja kuului itsekin alussa rukoilevaisiin, mutta kun nämä vieroksuivat Lutherin postillaa, erkani hän heistä ja liittyi evankelisiin. Hänen vaimonsa Anna oli äidinperintönsä mukaisesti rukoilevainen ja kulki pitkiä matkoja kuulemassa sellaisia pappeja, joilla huomasi olevan elävää kristillisyyden harrastusta, olivat he sitten rukoilevia tai uskovia. Usein Anna Gråbacka meni metsän hiljaisuuteen rukoilemaan herätystä paikkakunnalleen. Hän oli niitä maan hiljaisia, joissa toteutuvat sanat: »Joka etsii hän löytää».¹⁾

Ensimmäiseksi aseekseen Gråbackan mummun rukousten täyttämistä varten Jumala kutsui pastori Emil Theodor Gestrinin. Hän oli syntynyt 1831 Noormarkussa ja toimi 1858—66 Noormarkun, Ahlaisten ja Pomarkun apukappalaisena. Alussa hänkin oli lähellä rukoilevaisia, mutta liittyi sitten evankelisiin ja taisteli jyrkän luonteensa koko voimalla rukoilevaisuutta vastaan.²⁾ Hänen ympärilleen alkoi muodostua ystäväpiiri, joka vähitellen sai evankelisuudesta poikkeavia piirteitä. He alkoivat ahkerasti käyttää synninpäästöä ja korostivat, että uskova on Kristuksen ansiosta pyhä (tästä syystä alettiin heitä nimittääkin »pyhiksi»). He puhutelivat innokkaasti ihmisiä alkaen keskustelun kysymyksellä: »Oletkos pyhä?» Jos siihen vastattiin myöntävästi, oli seuraava kysymys: »Missäs olet pyhäksi tullut?» Vastauksen piti kuulua: »Kasteessa». Jos taas kysymykseen vastattiin kieltävästi, käytti puhuttelija sideavaimia eikä suinkaan valinnut lievimpiä sanoja. Myöskin saarnoissa käytettiin ankaraa ja kaunistelematonta kieltä. Tämä synnytti pahaa verta niissä, jotka halusivat pysyä omassa rauhassaan. Liikkeen ollessa voimakkaimmillaan 1876 olivat

¹⁾ F. V. Lehtimäen ja F. J. Mäkivaaran kertomaa.

²⁾ Kiistakysymystä G. käsitteli m.m. 1866 julkaisemassaan kirjassa »Usko ja rukous».

mielet varsin kiihtyneet, kuten sanomalehdissä olevista paheksomiskirjoituksistakin voi havaita. Pikkupojatkin vastaan tullessaan kyselivät toisiltaan: »Oletkos pyhä?»³⁾

Tällä välin oli Gestrin siirtynyt muualle ja toimi nyt Laviassa. Ahlaisten »pyhien» johtajaksi oli jäänyt Gråbacka («pyhä»-liikkeen ja »gestriniläisyyden» ohella puhuttiin myös »gråbackalaisuudesta»), jolle vastustajat antoivat nimityksen »uskonjunkkari». Tuntiessaan herätyksen hengen olevan ilmassa Gråbacka lähti joulun aikaan 1875 Laviaan pyytämään Gestriniä Pohjajoelle. Gestrin tuli helmikuussa mukanaan 18 miestä ja piti Gråbackassa seuroja muutaman päivän. Huoneet olivat, tungokseen saakka täynnä, ja jylisevien saarnojen päätyttyä miehet hajaantuivat puhuttelemaan kuulijoita. Useiden kymmenien mainitaan joutuneen hätään synneistään ja saaneen Gestriniltä synninpäästön. Lähtiessään Gestrin jätti synninpäästövaltuudet Gråbackalle ja eräille muille miehille. Eivätkä valtuudet käyttämättä jääneetkään. Monet tulivat Gråbackaan tuska tunnollaan ja palasivat rauhan saaneina.⁴⁾

LAESTADIOLAISUUDEN TULO.

Vähän ennen näitä tapahtumia oli kansallisista herätysliikkeistämme nuorin, laestadiolaisuus, alkanut nopeasti levitä Lapista käsin etelää kohti. 1870-luvun alkuvuosina se saapui Suupohjaan, jossa Teuvasta tuli sen keskuspaikka. V. 1876 loppupuolella on Satakunta-lehdessä jurvalaisen opettaja Antti Tarkkasen laaja ja

³⁾ Vallin (Vallinheimo), J. V., Piirteitä hengellisen elämän kehityksestä Pomarkussa; sama, Herännäisyyden vaiheista Porissa ja Porin tienoilla (S. Kirkkohist. Seuran pöytäk. I ss. 184—186, V ss. 225, 232). Tähti 1864 n:ot 21, 22. Satakunta 1876 n:ot 22, 24, 26, 30[^]-32, 34, 37. Björneborgs Tidning 1863 nro 3. Lehtimäen ja Mäkivaaran kertomukset.

⁴⁾ Satakunta 1876 n:ot 9, 10, 14. Lehtimäki ja Mäkivaara.

Kuva 1. Paattiniemen asuinrakennus, jossa Satakunnan tiettävästi ensimmäiset laestadiolaisseurat pidettiin.

suhteellisen myötämielinen selostus laestadiolaisuudesta.⁵⁾ Tosin Tarkkanenkin pitää liikettä vaarana, josta on varoitettava. Kirjoitukseen täytyy nimim. »Olli Sedän» vastata, että varotus tuli liian myöhään. »Jälkeen mittumaarin» jo ilmaantui »hihkurisaarnajia» Ahlasiin.⁶⁾

Teuvan laestadiolaiset nim. saivat kuulla Ahlaisten herätysliikkeestä ja lähettivät saarnaajiaan tutkimaan tilannetta ja ohjaamaan Ahlaisten heränneitä. Ensimmäiset lähetit olivat Iisakki Suksi ja Johan Ordning. Heidän saapuessaan Pohjajoelle oli parhaillaan seurat Paattiniemen torpassa. Gråbackan poika Frans Johannes Mäkivaara (synt. 1862), joka on ollut laestadiolaisuudessa mukana alusta lähtien, kertoo tapauksesta seuraavasti:

⁵⁾ Satakunta 1876 n:ot 47, 51, 52. — Kirjoittaja oli lähetysjohtaja Matti Tarkkasen isä.

⁶⁾ Satakunta 1877 n:o 10. Myöhemminkin »Olli Setä» kirjoitti laestadiolaisuudesta Satakuntaan (1879 n:ot 16, 33, 46, 1880 n:o 30). Kirjoitusten sävy on, niinkuin ulkopuolisten suhtautuminen tähän aikaan yleensäkin oli, moitiskelevaa, usein suorastaan ivallista. Epävarmaksi jää, kuka mainitun nimi-merkin käyttäjä oli.

»Miehet astuivat sisälle ja sanoivat: Rauha olkoon tälle huoneelle! kysyen sitten, annetaanko heille puheenvuoroa. Kun tähän myönnyttiin, niin Iisakki Suksi luki Uudesta Testamentista luvun Kristuksen kärsimisestä, kertoillen siitä sydäntäsärkevällä voimalla, niin että kuulijakunta ilosta itki, ja heränneet saivat uutta siunausta.»¹⁾

Suksen saarna ja persoona vaikuttivat sen, että useimmat gestriniläiset ottivat vastaan hänen julistuksensa ja tunsivat saaneensa uutta valoa. Vähän myöhemmin saapui Teuvalta kaksi uutta pohjalaista, Antti Isotalo (synt. 1824 Vimpelissä, kuoli 1906 Porissa) ja Johan Toppi (synt. 1848 Kiimingissä, kuoli 1916 Merikarvialla), jotka asettuivat asumaan paikkakunnalle, edellinen Pohjajoelle, jälkimmäinen Lammelaan. Heistä tulikin pitkäksi ajaksi Porin seudun laestadiolaisuuden johtajat. Isotalo oli jyrkkäotteinen, karski lainsaarnaaja, jo ulkonaiselta olemukseltaankin kunnioitusta herättävä. Useita kertoja hän joutui tekemisiin virkavallan kanssa, joka kohteli häntä irtolaisena ja yleensäkin näihin aikoihin osotti intoaan uuden liikkeen lannistamiseksi. Toppi oli luonteeltaan pehmeä, ja sama ominaisuus pyrki antamaan leimaa hänen saarnoilleenkin.²⁾

Gråbacka, joka myöskin oli ottanut vastaan laestadiolaisuuden, vetäytyi vaatimattomana saarnatoiminnasta syrjään, saatuaan nyt enemmän valoa.³⁾ Sensijaan nousi nuoremasta polvesta useita paikallisia saarnaajia, jotka kulkivat ahkerasti naapuriseurakunnissakin puhumassa asiasta, joka heille itselleen oli tullut kalliiksi. Huomattavimmiksi heistä tulivat Ahlaisten kirkolta kotoisin oleva Viktor Lönnqvist, joka kuitenkin kuoli melko varhain, sekä var-

¹⁾ Huutavan Ääni 1932 s. 53.

²⁾ Kristillinen Kuukauslehti 1882 ss. 65—68. Hava s, Laestadiolaisuuden historia s. 80. — Mäkivaaran ja Lehtimäen kertomaa.

³⁾ Mäkivaaran kertomaa.

sinkin hänen serkkunsa pohjajokelainen Fredrik Viktor Lehtimäki (synt. 1851, kuoli 1935), joka joutui Satakunnan laestadiolaisuudessa kyntämään syvemmän vaon kuin yksikään toinen. Vielä viimeisinä vuosinaan hän oli puhujana mukana mm. Porissa pidetyissä kesäseuroissa. Hänen esiintymisensä oli vaatimatonta ja olemuk-

sensa melkein pelottavan vakava, ja tarpeen tullen hän oli valmis ankaraan nuhteluun. Mutta joka pääsi lähemmin häntä tuntemaan ja sai esim. vierailla hänen kodissaan, löysi karun kuoren alta vilpitöntä sydämellisyyttä, löysi elämän kokemusten kouluttaman persoonallisuuden, jonka seurassa tunsii olonsa turvallisiksi. Elämäntavat hänen syrjäisessä kodissaan olivat äärimmäisen yksinkertaiset, mutta tämä vain

Kuva 2. Frans Johannes Mäki.

vahvisti sitä eheän rauhan tuntua, joka antoi siellä leimansa kaikelle. Lehtimäen koti oli pyhiinvaelluspaikka keskellä 1930-luvun monimutkaista elämää.

Mutta palaamme 1870-luvulle Lehtimäen kääntymyskertomukseen hänen omien suusanallisten muisteluittensa mukaan:

»Kun Gestrin piti seuroja Gråbackassa, kävin siellä, mutta jälkeinpäin kerroin ivaillen näkemiäni ja kuulemiani. Eräs vaimo sanoi silloin minulle: »Et saa enää koskaan mennä seuroihin, kun olet noin pilkallinen.« Nuhtelu koski tuntuuni. Viikon päivät olin ainaisen levottomuuden vallassa. Unikaan ei tahtonut tulla

silmään, eikä työstä tullut juuri mitään. Lopulta lähdin Gråbackaan. Tiellä pysähdyin ja epäröin kauan. Mutta tein itseleni selväksi, että tuskani ei lopu, jos nyt kotiin palaan, ja niin sain voimaa jatkamaan matkaani. Gråbackaan tultuani luettiin siellä paraillaan Lutherin postillaa. Kun Gråbacka kuuli tuskaisen tilani, julisti hän minulle synnit anteeksi Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen. Silloin tuskani lähti. Paluumatkalla ilma tuntui kirkkaammalta kuin ennen. Kotiin tultuani puhuin, mitä minulle oli tapahtunut. Isä pelkäsi minun tulevan hulluksi ja käski meidän kaikkien mennä nukkumaan. — Jonkin ajan perästä rupesivat eräät synnin teot vaivaamaan tuntoa-

Kuva 3. Fredrik Viktor Lehtimäki miehuutensa päivinä.

ni. Kerroin tästä eräälle US-kovalle, mutta hän sanoi: »Vihollinen sellaista tuo mieleesi. Usko vain ne anteeksi!» Vasta laestadiolaisuuden tultua opetettiin korjaamaan tehtyjä rikoksia. Haparointia oli alussa vielä tämänkin jälkeen. Saatoin käydä muiden mukana maailman seuroissakin, esim. häissä. Mutta kuolemaani asti kunnioitan tuota alkua. En anna kenenkään sitä tyhjäksi tehdä.»

LIIKKEEN JATKUVA LEVIÄMINEN.

Uusille urille joutuneena herätysliike sai yhä suurempaa kannatavuutta. Seuroja pidettiin ahkerasti sekä Pohjajoella että lähi-seurakuntien kylissä. Moittien kirjoittaa »Olli Setä» Satakunta-

lehdessä: »Viikot nyt on saarnattu ja kansa käy työtönnä kokouksesta kokoukseen. Monin paikoin ei hanki olemaan kodin-olijaksi jääpää».¹⁰⁾

Monet tulivat seuroihin uteliaisuudestakin ja vastustamisen halusta. Esiintyihän niissä paljon sellaista, mikä sivullisista tuntui oudolta: rajut liikutukset, synnintunnustukset ja synninpäästön käyttö. Mitä törkeimpiä juttuja levitettiin uusien »villiuskoisten» menoista ja tavoista. Kiusallisen vaikutuksen tekee tällaisten lukeminen senaikuisista sanomalehdistä. Usein harjoitettiin seuroissa raakaa ilkivaltaa, varsinkin Noormarkussa, jossa seurat toisinaan keskeytyivätkin tämän tähden.

Ahlaisissa laestadiolaisuus levisi etupäässä vain Pohjajoelle, keskipitäjälle ja rannikkoseudulle. Ensimmäisten 6 vuoden aikana oli Pohjajoella kesäisin melkein joka ilta seuroja. Sivulliset ennustelivat, että uuteen uskoon tulleet pian syövät toisensa tyhjiksi. Niin ei kuitenkaan käynyt, sillä syntielämän ja turhuuden sijaan oli tullut ahkeruus, yksinkertaisuus ja ajallinen siunaus.¹¹⁾ 1880:n tienoilla alkoi herätys asettua vakinaiisiin uomiin. Suurten joukkojen huomiota se ei enää kiinnittänyt niin kuin alussa, eikä herätyksen tuntu ollut enää samalla tavalla ilmassa.¹²⁾

Suruttomien nurjamielisyyys puhkesi Ahlaisissa harvoin väkivaltaisiin muotoihin. Papistonkin taholta saatiin nauttia rauhaa. Ahlaisten kappalainen Arv. Virberg (kuoli 1890) oli jo Gestrinin aikana tullut hänen henkiystäväkseen ja oli suopea laestadiolaisuuttakin kohtaan, joskin hän myöhemmin jonkin verran kylmeni. Kerrotaan hänen gestriniläisen herätyksen aikana saarnatuolista julkisesti tunnustaneen liittyneensä siihen pieneen joukkoon, jota maailma vihaa, ja tahtovansa täst'edes hylätä maail-

¹⁰⁾ Satakunta 1877 n:o 10.

¹¹⁾ Lehtimäen kertomaa.

¹²⁾ Satakunta 1880 n:ot 21, 30.

Kuva 4. Pohjajoen laestadiolainen rukoushuone.

man; kansa kirkonmäelle päästyään kiihtyneenä uhkaili panna viralta sellaisen papin.¹³⁾

Merikarvian Riispyystä tuli Pohjajoen jälkeen toinen herätyksen keskuspaikka. Piispantarkastukseen 1891 laatimassaan seurakuntakertomuksessa v.t. kirkkoherra Kaarlo Kari mainitsee koko kylän eräitä poikkeuksia lukuunottamatta olevan »hihhuleita»;¹⁴⁾ myös muihinkin kyliin on liike levinnyt.

Alakylän rantaseuduissa, minne aikaisemmin oli levinnyt evankelisuus ja harhateille loitonnut strömborgilainen »lihanpyhyys», puhui Pohjajoelta muuttanut Jaakko Killeskeri ahkeraan kristillisyydestä, ja useita perheitä kääntyi. Killeskerin kuoltua painui liike hiljaisuuteen, kunnes Suksi ja kurikkalainen Sameli Lahtiharju saapuivat maaliskuussa 1882. Silloin m.m. suurin osa strömborgilaisia tuli herätykseen, näitten joukossa Porissa kala-kauppiaana 1938 kuolleen ja paikallisena puhujana vaikuttaneen

¹³⁾ Lehtimäen ja Mäkivaaran kertomaa.

¹⁴⁾ Vanhusten muistelujen mukaan maininta on liioiteltu.

K. F. Virtasen isä. Kun karskipuheinen Lahtiharju näki miehen joutuneen kovaan tuskaan, tokasi hän: »Kauhea usko tuo strömborgilaisuus — tappaa ihmisen ennenkuin irti päästää!» Kotiin tultuaan isä konttasi perheensä edessä lattialla vaikeroiden: »Voidaanko minulle antaa anteeksi!» Isän totinen katumus koski omaisiin, ja helluntaipyhinä 12-vuotias poikakin teki parannuksen teuvalaisen Katilan pitäessä seuroja. Kun sitten syksyllä lääninrovasti K. E. Stenbäck rovastintarkastuksessa moitti laestadiolaisista, koski tämä kipeästi poikaan, hänen verratessaan elämää kodissaan ennen ja jälkeen isän kääntymyksen.¹⁵⁾

Jonkin verran levisi liike myös Siikaisiin. Kuvaavana seikkana ajan oloille mainitaan täältä, että eräässä talossa kääntymyksen tulleet perheenjäsenet saivat muodostaa oman talouden ja syödä eri pöydässä, ettei »villioppi» tarttuisi muihin.¹⁶⁾

Pomarkussa, missä »pyhyiden opin into oli murtunut» Lavian kokouksen jälkeen (tästä lähemmin seuraavassa), alkoi laestadiolaisuus voimakkaasti »versota pyhyiden opin vielä tuoreelle kannelle». ¹⁷⁾

Tapaus, joka aiheutti laestadiolaisuuden tulon Pomarkkuun, oli hiukan erikoinen. Kauppias Fr. Grönroosin Oskari-poika¹⁸⁾ lähti — peljästyneenä isäänsä kohdanneesta tapaturmasta — omin lupinsa metsien halki liikkeelle, päätyi Ahlasiin ja löysi sieltä setänsä, joka käydessään hänen kotonaan oli puhellut hänelle Jumalasta. Tälle hän kertoi hätänsä isän puolesta, jonka pelkäsi

¹⁵⁾ K. F. Virtasen ja Johan Rantamaan (J. Killeskerin pojanpoika, Merikarvian Alakylä) kertomaa. Rovastin- ja piispantarkastusten pöytäkirjat.

¹⁶⁾ Virtasen kertomaa.

¹⁷⁾ Past. H. O. Elersin kertomus 1887 rovastintarkastukseen.

¹⁸⁾ Myöhemmin Pohjanmaan herännäisyyden johtomiehenä tunnettu Oskari Vihantola (kuoli 1936). — Perustuu Vihan tolan ja pohja Jokelaisen Herman Lindqvistin kertomuksiin.

nyt kuolevan. Setä ilmoitti karkulaisesta kotiin ja kertoi tapauksesta myös Pohjajoella. Seuraavassa kuussa Lehtimäki otti mukaansa H. Lindqvistin »puhuttelijaksi», ajoi Pomarkkuun ja piti seurat Grönroosilla. — Samoihin aikoihin kankaanpääläinen jahtivouti Renfors kuljettaessaan Porista postia puheli kristillisyydestä taloissa, joihin poikkesi hevosta syöttämään.

Paljon olikin Pomarkussa parannusentekijöitä sekä »pyhiä» että »suruttomia». Eräitten hiljaisten välivuosien jälkeen liike alkoi 1886 uudelleen voimakkaasti levitä. Muualla sai liike mukaansa etupäässä pieneläjiä, mutta Pomarkussa liittyi siihen kauppiaita ja talollisia.

Porilaisen esikoislaestadiolaisen saarnaajan vaimo Iida Ryytsä, joka 17-vuotiaana tuli näihin aikoihin kääntymykseen Pomarkussa, kertoo parannuksestaan seuraavasti:

»Äitini varoitti minua ennen seuroja, etten vain menisi »hihhuleihin». Mutta Lehtimäen puhuessa minusta alkoi tuntua: Kunpa minäkin olisin sellainen kuin nuo! Seisoin sängyn päähän nojaten ja itkin. Kun minua puhuteltiin, en voinut vastata. Mutta kun evankeliumi minulle julistettiin, käsitin elävän uskon. Setäni, joka seisoi ovensuussa, kävi aivan hervottomaksi nähdessään, että jouduin »hihhuleihin». Mutta äitini ja eräät muut sukulaiset murtaivat parannukseen vielä samana iltana.»

Hyväluonteisen ja ainakin alussa laestadiolaisia kohtaan melko suopean J. W. Bärlundin tilalle tuli 1884 Pomarkun kappalaiseksi ankara H. O. Elers, joka tarmokkaasti taisteli laestadiolaisuutta vastaan. Kirkkoraadin edessä heitä kiellettiin seuroja pitämästä, ja kun ei siitä ollut apua, esitettiin asia tuomiokapitulille, joka määräsi K. E. Stenbäckin pitämään rovastintarkastuksen. Tarkastaja kehotti rakkaudella ja vakavuudella ojentamaan erehtyneitä sekä pitämään heidän toimiaan silmällä. Kolmena vuonna

tarkastuksen jälkeen Elers lähetti tuomiokapituliin selostuksen tilanteen kehityksestä kertoen m.m. levittäneensä Tanskasen kirjaa¹⁹⁾ ja ehdottaen, että vieraspaikkakuntalaisia saarnaajia »kielletäisiin seurakuntansa kirkkoneuvostolta oppiansa saarnaamasta omassa ja muissa seurakunnissa». Ehdotus ei näytä aiheuttaneen mitään toimenpiteitä tuomiokapitulin puolelta. Vähitellen alkoi-kin kirkon virallinen kanta laestadiolaisuuteen nähdessä muuttua myönteisemmäksi.²⁰⁾

Kun Noormarkussa 1879 pidettiin piispantarkastus, todettiin, että kappeleissa (Ahlaisissa ja Pomarkussa) vietetään kristillistä elämää, mutta että emäseurakunnassa tilanne on synkempi. »Vallassäätyläiset ja taloin haltijat» eivät käy kirkossa, juopumus, yöjuoksut ja kevytmielinen lepopäivän vietto ovat tavallisia.²¹⁾

Noormarkussa laestadiolaisuuskin kohtasi lujimman vastarinnan eikä pystynyt sitä huomattavassa määrässä voittamaan. Ensi yritys tehtiin heti kesällä 1876. »Satakunnan» kirjeenvaihtaja näkee asian omalla tavallaan: »Ei se vielä silloin onnistunut, mutta kuka tietää koska tulee tänne meillekin rangaistus Jumalan sanan ylenkatseesta.»²²⁾ Seurojen järjestäjänä toimi Gestriinin sisar, nimismiehenleski Rosa Danielsson. Hän oli hyvin toimintatarmoinen, mutta samalla helläsydäminen, taitava ja syvästi raamatullinen. Hänen vieraanvarainen kotinsa tuli kristittyjen mieluisaksi poikkeamispaikaksi.²³⁾ — »Satakunnassa» on useita suorastaan jännittäviä kuvauksia Noormarkussa pidetyistä myrs-

¹⁹⁾ Ilkeämielisessä sävyssä laadittu kirjanen laestadiolaisuuden mustaamiseksi.

²⁰⁾ Vallin, Piirteitä hengellisen elämän kehityksestä Pomarkussa ss. 190—193. Turun Tuomiokapitulin arkisto. Satakunta 1884 n:o 36, 1885 n:o 91, 1886 n:ot 29, 43. Lounas 1887 n:o 19. Lindqvistin ja Lehtimäen kertomaa.

²¹⁾ Piispantarkastuksen pöytäk.

²²⁾ Satakunta 1877 n:o 14.

²³⁾ Mäkivaaran kertomaa.

kyisistä seuroista.²⁴⁾ — Huomattavassa määrässä liike sai jaloisijaa vain Harjakankaan kylässä.

Reposaarelle laestadiolaisuus tuli Ahlaisista käsin. Lönnqvist ja Lehtimäki olivat ensimmäiset saarnaajat. Kansa oudoksui julistusta, ja vastustus oli luja. Annamme paikallisen kertojamme Kustaa Rosenbergin (synt. 1861, kuoli 1938) muistella omaa kääntymystään:

»Äitini oli rukoilevainen. Olin lapsesta saakka heränneellä tunnolla, mutta synti voitti. Kävin kerran seuroissa Pohjajoella. Puhe vastasi tunnolleni, ja kadehtien katselin kristittyjä. En loukkaantunut heidän liiketuksiinsakaan, sillä muistin Raamatussa, että »ilon ja riemun ääni on kaikuva vanhurskasten majoissa». Kun työmaallani moitittiin »hihhuleita», aloin puolustaa heitä sanoen: »Ne tulevat autuaiksi; mutta me menemme helvettiin». Elämäni jatkui kuitenkin entisellään, ja olin vähällä menettää toivoni. Parina vuotena jo joinkin. Sitten tulivat Saarenpää ja Lahtiharju Reposaarelle seuroja pitämään. Seurojen loputtua jäin huoneeseen. Minua tultiin puhuttelevaan, ja sain anteeksiannon julistuksen. Seuraavana päivänä oli seurat Ahlaisissa. Menin sinne vaimoni kanssa, ja hän teki siellä parannuksen. Kun sitten menin työhöni, oli sahan ovella työtoverien joukko minua vastassa. Kyynelin todistin uskostani, eikä se raskaalta tuntunutkaan. Olin silloin 23-vuotias.»

Porissa saarnasi ensimmäisenä Isotalo Pohjajoelta tekemillään matkoilla. 1885:n tienoilla hän muutti asumaan Suursannalle ja siirtyi sieltä myöhemmin kuudenteen kaupunginosaan. Ensimmäisiä paikallisia laestadiolaiskristittyjä oli Renforsin perhe Suursannalta. Vasta n. 1882 alkoi liike täällä huomattavasti levitä. Saar-

²⁴⁾ Satakunta 1885 n:o 88, 1886 n:ot 6, 7, 1887 n:o 31, 1888 nro 29. Tällaisissa seuroissa on Lehtimäki kertonut olleensa mukana.

naajat joutuivat vastaamaan opistaan sekä maallisen että hengellisen esivallan edessä, ja seuroissa täytyi toisinaan pilkkaaajien kurissa pitämiseksi olla poliisin saapuvilla.²⁵⁾ — Maaseurakunnassa sai liike jonkin verran jalansijaa Ruosniemessä, Pihlavassa ja Preiviikissä.

LAESTADIOLAISUUDEN SUHDE GESTRINIIN.

Edellä mainitussa kirjoituksessaan op. Tarkkanen arvelee, että laestadiolaiset ja gestriniläiset voisivat ehkä hyvinkin päästä yhteisymmärrykseen keskenään. Ahlaisten seudun gestriniläisiin nähden arvelu piti paikkansa. Oli ymmärrettävää, että he nyt halusivat saada tietää, mitä heidän entinen opettajansa sanoisi tästä uudesta valosta. Päätettiin tehdä matka Laviaan 1879. Vanhoina Gestrinin ystävinä lähtivät matkalle Gråbacka ja Juha Henrik Oksjärvi. Isotalon ja Topin tehtävänä oli esitellä uutta oppia. Nuori Fredrik Viktor Lehtimäki sai seurata isää kyytipoikana. Samanaikaisesti tuli Laviaan joukko Pomarkun »pyhiä» pastori Bärlundin johdolla, joka kallistuttuaan aikaisemmin gestriniläisyyteen oli alkanut nyt horjua.

Perillä pidettiin julkinen neuvottelukokous. Isotalo piti raamatunselityksen, ja papit seurasivat Raamatut avoimina edessään. Keskustelussa, jota jatkui vielä toisena päivänä, jouduttiin erimielisyyksiin. Isotalo uhkasi »huutaa kuin metsäkarhu». Lopulta laestadiolaiset käskettiin pois Gestrinin selittäessä: »Emme me rupea kaikkia ruojusaapasäijiä kuulemaan».²⁶⁾

²⁵⁾ Satakunta 1879 n:o 20. Kristillinen Kuukauslehti 1886 ss. 40—41. Armonsanoma 1906 ss. 70—72, 1907 s. 170. — Emma Asplomin kertomaa.

²⁶⁾ Vallin, Piirteitä hengell. elämän kehityksestä Pomarkussa ss. 186—189. — Lehtimäen ja Mäkivaaran kertomaa.

Ilmeisesti osoittivat Pohjanmaan saarnaajat kokouksessa taitamatonta jyrkkyyttä. Mutta tuskin olisivat neuvottelut missään tapauksessa vieneet myönteiseen tulokseen. Olihan Gestrin näinhinkin aikoihin siksi paljon riippuvainen evankelisesta liikkeestä, ja tämän suhdetta laestadiolaisuuteen ei voitu Laviasta käsin määrätä. Tämän jälkeen näyttää Gestrin palautuneen evankelisuuden uomiin jättäen m.m. synninpäästön viljelemisen. Hänen nimellään kulkeva liike vähitellen kuoli. Vain kirjeellisesti oltiin joskus yhteydessä gråbackalaisten kanssa vakuuttaen entisen ystävyyden sittenkin vielä elävän.²⁷⁾

Mutta miten on ensinkään selitettävissä evankelisuuteen kuuluvien gestriniläisten »sujuminen» laestadiolaisuuteen?

F. V. Lehtimäen muistelun mukaan olivat Gråbackan perheen lisäksi eräät muutkin Gestrinin ystävät aluksi »enempi rukoilevaisten puolta». Näyttää siltä, että Ahlaisten rukoilevaisissa oli kahdenlaista ainesta: toiset olivat tyytyväisiä jo saamaansa valoon ja olivat pysähtyneet paikoilleen; toisten sielussa oli uuden elämän odotusta, ja siksi he tunsivat hengenheimolaisuutta nuoren seurakuntaansa herättelevän papin kanssa. Kun pappi osui kuulumaan evankelisiin, joutuivat nämä melkein kuin huomaamattaan samaan joukkoon. Yhdyssiteenä olleen Gestrinin muutettua pois katkesi yhteys, jolla ei ollut muutenkaan suuria kestämissen edellytyksiä. Samanaikaisesti tarjoutui yhteys laestadiolaisuuteen; sillä oli paremmat edellytykset, ja se kesti. — Gestriniin puolestaan on ilmeisesti hänen »gråbackalainen» ystäväpiirinsä ja oleskelu rukoilevaisuuden maaperällä jatkuvasti »salakuljettanut» rukoilevaisuudesta periytyviä aineksia.

²⁷⁾ Vallin, e.m.t. s. 187. — Turun pappeinkokouksen pöytäk. 1892 ss. 160—167. — Mäkiavaaran kertomaa.

UUSI HERÄYS.²⁸⁾

Toiseksi on muistettava, että laestadiolaisuudessa jo silloin, kun se saapui Satakuntaan, oli pääsemässä vallitsevaksi kristillisyydentyyppi, joka monessa suhteessa lähentelee evankelisuuden kantaa. Kristillisyyden objektiivista puolta, t.s. sitä mitä Jumala jo on meidän puolestamme tehnyt, esitettiin sellaisin korostuksin, että subjektiivinen puoli pyrki jäämään varjoon, t.s. se mitä meissä tapahtua silloin, kun Jumalan pelastusteot toteutuvat meidän kohdallamme. Erikoisesti korostetut objektiiviset seikat olivat vain laestadiolaisuudessa toiset kuin evankelisuudessa. Jälkimmäisen korostaessa kastetta ja Sanaa korosti edellinen seurakunnan ja synninpäästön merkitystä. Kristillisyyttä uhkasi kaavoittuminen ja kaventuminen näitten mielioppien ympärille. Rukous, raamatunluku, valvominen ja pyhityselämä pyrkivät jäämään syrjään. Saatiin olla varmoja autuudesta, kun kerran oli tultu oikeaan seurakuntaan. Usko rupesi käymään järjen asiaksi, jota tosin höystettiin pinnallisella tunteitten liikuttamisella; sensijaan syvempi, omaantuntoon ja elämykseen vetoava ja sisäistä uskonelämää synnyttävä sovintosaarnan julistus jäi harvinaisemmaksi.

Monet valvovat sielut eri puolilla maata huomasivat tuon kehityksen suunnan, surivat sitä hiljaisuudessa, rohkenivatpa joskus toisilleenkin siitä puhua. Ahlaisissakin, jossa herätysliikkeellä vanhastaan oli vakava pohja, alkoivat monien silmät vähitellen avautua huomaamaan, ettei kaikki, mikä laestadiolaisuuden nimellä kulkee, silti ole hyväksyttävää. Niinpä Gråbackan mummu, jota Jumala oli kuljettanut rukouksen ja ahkeran raamatunkäytön teitä, ihmetellen kyseli, mistä johtuu, että nyt noin helposti tai-

²⁸⁾ Kts. esim. H a v a s, Laestadiolaisuuden historia ss. 136—166, Sanomia Siionista 1898 s. 185, 1900 ss. 46—47, Huutavan Ääni 1932 s. 54, S. Lähetysseuran Laestadiol. Haaraosaston y.m. hallussa olevat kirjekokoelmat.

vaaseen mennään. Jännitys ja neuvottomuus kävi yhä suuremmaksi, kunnes vuosisadan loppuvuosina tapahtui valtava murros laestadiolaisessa liikkeessä kautta maan.

Syyskesällä 1895 olivat Lehtimäki ja jalasjärveläinen Mikko Saarenpää Parkanossa seuroja pitämässä. Tällöin heissä kypsyi päätös lähteä julistustapaansa tarkistamaan Kittilään, jossa oli syntynyt uudistusliikettä veljesten Pieti Hanhivaaran ja Feetu Paksuniemen ympärillä. Kun kotiasiat tulivat Lehtimäelle esteeksi, joutui Saarenpää lähtemään yksin. Kittilälaisten saarnan ytimenä oli Kristuksen kärsiminen meidän syystämme ja meidän puolestamme. Se saarna kävi kohti omaatuntoa: »Minä olen synneilläni Jumalan Pojalle haavoja tuottanut, ja nyt minulla kuitenkin on elämä niissä haavoissa!» Selvytyden löytäneenä Saarenpää palasi tuoden mukanaan Lapin saarnaajia, joita senjälkeen alkoi ahkeraan kulkea etelässä. Erikoisen merkittävä oli sodan-
kyläläisen Heikki Syväjärven käynti talvella 1897. Heränneet kulkivat saarnaajien mukana pitkiä matkoja toisille paikkakunnille. Monet ottivat avosylin vastaan uuden julistustavan tajuten, että tämä oli oikeastaan vanhaa ja alkuperäistä, sitä, jota he olivat kaivanneet. Monet havahtuivat huomaamaan joutuneensa sisäisesti kuolleiksi, niin että täytyi jälleen kivuin uudesti syntyä. Annamme Lehtimäen kertoa omista kokemuksistaan:

»Painuin niin, etten tahtonut voida nousta. Palatessani luodoissa pidetyistä seuroista jouduin siinä merenjäällä reessäni istuessani ja sydämeni särkymättömyyttä ajatellessani niin suuren mahdottomuuden eteen, että kaikki neuvo loppui. Jos olisin ihmisen tappanut — niin ajattelin — pitäisi sen toki yöt päivät olla mielessäni, mutta syyllisyys Jeesuksen kuolemaan ei vain minuun vaikuta! Poikkesin Gråbackaan ja valitin siellä tilaani. Siinä luettaessa ja puhuttaessa rupesi sydämeni liikkumaan. Ajet-

telin: Jeesuksella ei ollut yhtään auttajaa — mutta minulla toki on! Mieleeni muistuivat virren sanat:

»Kuin lintunen, kosk' pitkäinen
Jylisee ja myös pauhaa,
Juur' pikaiselt' rakoin sisäll'
Itsens' kätkepi rauhaan,
Niin on minun turvan sinun
Herra Jesu! haavaas viisi,
Kosk' hätä tääl' juur' pakko pääll'
Koht' turvan löydän niissä.»

Sanat kävivät kuin kuuma virta sydämeeni. Huusin niin paljon kuin jaksoin. — Kotiin tultuani vaimoni heti näki, että minussa oli jotakin tapahtunut. Rauhassa nukuin yöni. — Kyllä se puhdistus oli. Ja vakuuden se jätti: Tästä menee tie taivaaseen. Syrjätiet tukkeutuivat. En ole senjälkeen muuta tietä kuvitellut, vaikka välillä on kylmiäkin aikoja ollut.»

Reposaarelainen K. Rosenberg taas kertoo:

»Seuroissa Parkanossa huomasin joutuneeni penseyteen. Puhuin tilastani toisille, mutta en synninpäästöstäkään saanut pysyvää vapautusta. Monta viikkoa olin raskain mielin. Tuntui että lunastus ei ollut auennut minulle niinkuin muille. Pohjajoella Saarenpään puhuessa Tuomaasta pääsin vihdoin irtautumaan oman sydämeni katselemisesta ja tyytymään Jumalan sanaan. Unohdin ympäristöni, putosin penkiltä ja huusin: »Onko tosi, että olen mahdollinen armoon! Onko tosi, ettei se Jumalan sydäntä loukkaa!» »On se tosi!» vakuutettiin minulle. Niin sain kiittää Herraa siitä, että epäuskon vanki oli päässyt vapaaksi. Poistuesani seuroista täytyi toverini tukea minua pysyäkseen pystyssä. Oli kuin koko luonto olisi iloinnut kanssani.»

Näihin aikoihin saattoi seuroihin kokoonnuttaessa käydä niin, ettei kukaan rohjennutkaan astua puhujan paikalle, kukin tutki vain omaa tilaansa. Tässä tilanteessa tunsivat Mäkivaara, Gråbackan poika, selvän sisäisen kehoituksen ruveta ahkerasti puhumaan kristillisyydestä sekä seuroissa että jokapäiväisessä elämässä. Jälkimmäiseen oli tilaisuutta varsinkin asiakkaitten tullessa hänen pajaansa. Hän teki Jumalan rakkauden koskettamana liiton Jumalan kanssa, ettei tahdo ketään päästää luotaan puhuttelelta häntä. Seurapuhujana hän alkoi kulkea kotimaakuntansa ulkopuolellakin, eivätkä matkat ole vielääkään päättyneet. — Vähän myöhemmin alkoi myös Siikaisten Leväsjoelta kotoisin oleva Iisak Ylikahri esiintyä puhujana.

Uusi heräys — sitä nimeä alettiin käyttää Kittilästä lähteneestä liikkeestä — ei kuitenkaan voinut vaikuttaa häiriintymättä. Aikaisemman julistustavan kannalle jääneet saarnaajat katsoivat uudistusliikkeen eksyneen oikeasta opista ja alkoivat vastustaa sitä. Tilannetta pahensi eräiden uuteen heräykseen liittyneiden taitamaton jyrkkyys.

Alussa melkein kaikki Satakunnan laestadiolaiset ottivat vastaan uuden heräyksen julistuksen. Mutta vanhoillisten — tätä nimitystä alettiin käyttää entiselle kannalle jääneistä — saarnaajat palauttivat heistä osan, eräillä seuduilla (ainakin Porin kaupungissa) suurimman osan.²⁹⁾ Vanhat keskuukset Pohjajoki ja Riis-Pyy jäivät jokseenkin ehjästi uudelle heräykselle.

Hajaannuksen jälkeisinä aikoina on vanhoillisuus osoittanut leviämistä varsinkin rantaseuduilla. Suurin piirtein voidaankin sanoa, että Ahlaisissa ja Merikarvialla vanhoillisuus on vallalla kalastajaväestön keskuudessa ja uusi heräys maatalviljelevän kansan keskuudessa. Tämä seikka näyttää olevan yhtey-

²⁹⁾ Porin vanhoillisista liittyivät monet vähän myöhemmin n.s. esikoislaestadiolaisuuteen, joka Ruotsin Lapista levitti vaikutustaan Etelä-Suomeen.

dessä kummankin väestöryhmän erilaisen luonteen kanssa. Kalastajaelämä kasvattaa karskeja, »yks'oikoisia» ja äkkijyrkkiä luonteita — ja samat ominaisuudet ovat silmiinpistäviä vanhoillisuudessa. Maanviljelijän työn tulokset ovat tasaisen ja sitkeän vaivannäön takana, ja tämä kasvattaa hänessä kärsivällisyyttä ja syvää perusteellisuutta — siksi onkin hänellä paremmat edellytykset omaksua uuden heräyksen julistus, joka korostaa sydämen kristillisyyden viljelyä: pysähtymistä kärsivän Vapahtajan vaivoja katselemaan, sydämen murtumista ja uudistumista sekä rukouksen ja sananharjoituksen leimaamaa pyhityselämää.

Vanhoissa herätyskeskuksissa Pohjajoella ja Riispyyssä ovat nykyisin kristillisyyden tunnustajien rivit harvenemassa. Nuoren polven edustajia ei heidän joukossaan paljon tapaa. Mutta maakunnassa liikkuneet matkasaarnaajat ovat tehneet sen merkittävän havainnon, että kun lähipaikkakunnilla seuroja pidettäessä ilmaantuu parannuksentekijöitä, ovat nämä useissa tapauksissa kotoisin Pohjajoelta. Kotikylän ilma on useille heistä nuoruusikään tultua alkanut tuntua ahdistavalta, mutta kun he sitten ovat joutuneet Jumalalle vieraaseen ympäristöön, ovat heidän silmänsä vasta avautuneet näkemään kotoisen kristillisyyden arvon, ja lapsuudessa saadut vaikutteet ovat osottautuneet niin väkeviksi, että heidän on täytynyt »vieraalla maalla» antautua evankeliumin verkkoon, kun se sielläkin on tullut heitä vastaan.

Samoin kuin aikanaan »Jumala kuuli Gråbackan mummun rukoukset, kun hän meni metsään rukoilemaan,»³⁰⁾ samoin on syytä uskoa, että toteutuu myöskin se, mitä tuon lahjoilleen uskollisen kansannaisen poika, Mäkivaara, kirjoitti vanhempiansa kuoltua: »Voi kuinka usein nämä vanhukset huokailivat, ettei samuisi se tuli, minkä Jumala on saanut syyttää muutamien har-

³⁰⁾ Lehtimäen vaimovainajan sanat.

vain sydämessä!»³¹⁾ Harvoja on heitä ollut siinä mielessä, etteivät he milloinkaan ole olleet enemmistönä edes Pohjajoella, mutta kuitenkin »tältä paikalta on mennyt paljon ihmisiä taivaaseen», kuten Lehtimäen vaimovainaja koruttomasti ja vaikuttavasti lausui tämän kirjoittajalle.

Pohjajoella liikkuva vieras — saatuaan tutustua seudun historiaan — tuntee astuvansa pyhiä polkuja. Ja vaikka seudun nuoriso ei olekaan ratkaisevasti lähtenyt isien uskoa seuraamaan, elää se kuitenkin isien perinnön varassa enemmän kuin se itse aavistaakaan. Yleisesti annetaan vanhusten kristillisyydelle tunnustus ja myönnetään heidän olevan oikeassa. Syntiä tehdään pahalla omallatunnolla tietäen, että parannus olisi tehtävä ja miten se olisi tehtävä. Tarvitaan vain voimakasta tempaisua, joka ravistaisi nuorison irti maailman hengen syleilystä ja ajaisi heidät etsimään elämälleen sen koetellun pohjan, jolla vanhat ovat seisoneet ja kestäneet.

³¹⁾ Kolkuttaja 1911 s. 220.

Aina Lähteenoja

J. P. Winterin matka Satakuntaan v. 1826.

Kaarinan pitäjässä sijaitsevan Ispoisten kartanon omistaja, senaattori ja keräilijä *Juhana Pietari Winter* piti kuudenkymmenen vuoden ajan, nimittäin vv. 1812—1872, niin tarkkaa päiväkirjaa toimistaan ja kokemuksistaan, että myöhemmillä tutkijoilla on ollut monin tavoin hyötyä hänen muistiinpanoistaan. Muuan matkakertomus vuodelta 1826 on tässä suhteessa erittäin kuvaava. Matkan aiheutti Rauman terveyslähteen ja kylpylaitoksen silloinen maine. Lääkintälaitoksen päällikkö arkkiaatteri Gabriel von Bonsdorff oli näet v. 1821 rakentanut Rauman terveyslähteen yhteyteen kylpylaitoksen, ja varsinkin ennen Turun paloa Suomen korkeimmat virkamiehet perheineen käyttivät tätä kylpylaitosta. J. P. Winter, joka silloin oli hovioikeudenneuvos Turussa, kävi kesällä 1826 kahdesti Raumalla. Ensimmäinen matka tapahtui heinäkuun alussa ja siitä antaa Päiväkirja seuraavat tiedot: ¹⁾

»Heinäk. 1 p. (1826) N. 25: 90, selkeää, tyyntä, lämmintä.²⁾ Lähdin Ispoisista klo puoli 6 Turun kautta Humikkalaan,³⁾ puoli 8 palautin Renholmin ja omat hevoseni takaisin ja kyytihevosilla

¹⁾ Lausun vilpittömän kiitoksen tri Hans Hirnille, joka kiinnitti huomiotani tähän kiintoisaan Päiväkirjan osaan: SVA J. P. Winter, Dagbok VI, f. 27—29.

²⁾ Ilmatieteelliset merkinnät ovat erittäin tarkat.

³⁾ Vanha yläneläinen lastenhoku kuuluu: »Huis humma Humikkalaan tädin tykö vieraisille j.n.e.» Humikkala = Maskun Kirkonkylä. Winter käytti koko matkan omia vaunujaan.

matkustin Mynämäelle, $\frac{1}{4}$ penikulmaa 1:30, söin siellä mukaan ottamaani kananpaistia ja tapasin kihlakunnantuomari Sallménin,⁴⁾ joka oli saapunut sinne edellisenä iltana omalla hevosellaan ja odottaa matkaseurakseen muuatta Ignatiusta.⁵⁾ Jätin hänet sinne ja matkustin rumaa metsätietä Kolisevaan, jonne kuitenkin vain kyyditsijäni poikkesi ja minä ajoin ohitse Nästin krouviin,⁶⁾ joka sijaitsee kauniilla paikalla. Odottaessani 1 $\frac{1}{2}$ tuntia helteessä join vettä, viimein Sallmén saapui kyytihevonen valjastettuna kääsien eteen ja oma hevonen taakse ja vihdoin saapuivat minunkin hevoseni sekä 7 Klinckwströmille⁷⁾ tilattua hevosta, kyydistä suoritin (kierto mukaan luettuna $\frac{7}{8}$ penikulmaa) 2:25 ja jatkoin matkaa Laitilaan, jonne on Näsistä $\frac{5}{4}$ penikulmaa, suoritin 1:50, vaikka pyydettiin $\frac{1}{4}$ eli majatalosta asti laskien. Ensin tuli kallioisella anteella kivien välissä vastaan Klinckowström ajaen korskeasti viisivaljakon vetämissä suurissa vaunuissaan ja levähdyspaikalla Laitilassa kohtasin Rauman kautta kotiinsa palaavaan G. Armfeltin rouvineen.⁸⁾ Täällä Sallmén, joka saapui perille myöhemmin, aikoi taasen viipyä 1 tunnin antaakseen oman hevosensa levätä, mutta minä jatkoin matkaa Ihoden kylään klo 3 helteessä 6 $\frac{1}{2}$ neljännestä ja maksoin 2 ruplaa ja sitten Unajaan klo $\frac{1}{2}$ 4 $\frac{1}{16}$ penikulmaa (1:22) 1:35 ja vihdoin Raumalle $\frac{5}{8}$ 2 $\frac{1}{2}$ neljännestä — 75 kop., saapuen perille klo 4. Mutta

⁴⁾ Enoch Wilhelm Sallmén, s. 1796, k. Turussa 20. 8. 1868 laamannina, haudattu Muurlaan, tiedot rouva Anni Tegengreniltä Köyliössä.

⁵⁾ Konsuli Johan Sigfrid Ignatius tuli Viipurin pormestariksi 1809, k. 1831, haudattu Tampereelle: Slägten Ignatius i Finland, ss. 15—16.

⁶⁾ Kolisevan kylä kuuluu Laitilan pitäjään. Nästin krouvi rakennettiin maaherra Harald Oxen luvalla 1679 keskelle 3-penikulman metsätaivalta. Vrt. Lähteenoja, Rauman kaupunginhist. II, s. 7.

⁷⁾ Senaattori, vapaaherra Otto Wilhelm Klinckowström Vuojoelta.

⁸⁾ Eversti, kreivi Gustaf Magnus Armfelt Halikon Joensuusta, puoliso Loviisa Cuthbert-Brooke.

kello käy täällä 40 minuuttia jäljessä Turun ajasta, joten saavuin tänne heti klo 3:n jälkeen Rauman aikaa.

Majatalossa näin Aminoffin (Metsäkylä⁹⁾) ja August Lundströmin tulevan kokouksesta; kävin tapaamassa lääninviskaali Reinholmin luona asuvaa Hvasseria¹⁰⁾ ja sitten menin pormestari Grönholmin luo, joka lähti etsimään minulle huonetta erään kauppias Packalénin talosta, kauppias oli itse vastikään lähtenyt Saksaan, niin että hänen rouvansa saattoi hänen poissa ollessaan vuokrata huoneita vieraille. Grönholmin tarjottua kahvia itselleen, minulle ja rovasti Enebergille,¹¹⁾ joka oli aamupäivällä saapunut Vehmaalta terveysvettä juomaan, lähdimme yhdessä katsomaan minun huonettani, se oli juuri kuurattu, mutta siisti, niin että käskin heti ajaa vaununi taloon; lähdin kohta taasen Hvasseria tapaamaan — kotiin palanneena — ja hänen käydessään presidentinrouva Rotkirchin luona¹²⁾ lähdin tapaamaan Willebrandia, joka asui tullinhoitaja Söderströmin (=Söderman) talossa,¹³⁾ siellä tarjottiin vettä ja madeiraa, viivyin siellä klo 6:een asti, jolloin Willebrand lähti ratsastamaan satamaan; menin sitten jälleen Hvas-

⁹⁾ Lääninviskaali Henrik Gudmund Reinholm omisti Bergi-nimisen talon n:o 18 Kuninkaankadun varrella, kauppias Adam Paqvalinin talo oli Marela, n:o 11; prof. Israel Hvasser oli kylpylänlääkärinä Raumalla; esikuntakapt. August Lundström Uskelasta omisti vv. 1840—70 Kepolan ja Puolimatkan tilat Köyliössä, k. 28. 5. 1874; puoliso papintytär Emma Gustava Saxen Uskelasta. Tiedot rouva Anni Tegengreniltä.

¹⁰⁾ Metsäkylän Raisiossa omisti everstiluutnantti Johan Fredrik Aminoff.

¹¹⁾ Vehmaan kirkkoherra Isak Eneberg.

¹²⁾ Vaasan hovioik. presidentti Carl Fredrik Rotkirch, s. 1775, k. 1832, hän oli nainut Raumalla asuneen, mutta jo 1819 kuolleen majuri Berndt Henrik Aminoffin tyttären Augustan ja anoppi rouva Aminoff, os. Kristiina Sofia Maria von Engelbrechten, asui Rennerin talossa, jossa kuoli 30. 1. 1828, mutta haudattiin Taivassaloon.

¹³⁾ Turun hovioikeuden presidentti Adolf Fredrik von Willebrand. Tullinhoitaja Samuel Söderman, k. 1847.

serin luo ja tapasin siellä voimistelemassa Stichaeuksen¹⁴⁾ ja Mathiezin Helsingistä sekä 70-vuotiaan konsuli Ignatiuksen, iloisen ukon Viipurista, nimineuvos — — — ja majuri Enehjelmin, kihlakunnantuomari Krogeruksen ja Sallménin.¹⁵⁾ Noin klo 8 menimme aterioimaan rouva Mandelinin ruokalan yläkertaan, jossa oli pöytä katettuna 30 hengelle, niiden joukossa Presidentti, joka esitteli minut seuran ainoalle naiselle everstinrouva Furuhjelmille (o.s. Avellan),¹⁶⁾ karlsbadinvettä juovat aterioivat näet alakerroksessa ja muutamat kotonaan. Ruokalistassa oli huonon ryypyn jälkeen muhennettua lihaa ja puuroa viinin kera sekä luumuja. Aterian jälkeen saatoin Hvasserin kotiin ja tulin itse asuntooni klo ½ 10 Rauman aikaa. Annoin majatalon pojalle 20 kop. siitä, että hän johdatti minut pormestarin taloon, samoin Marjaliinille hänen tarpeisiinsa 3 riksiä.

Heinäk. 2 p. Sunnuntai, puoliselkeätä, tuulta, päivällä lämmintä. Noustuani pehmeästä ja lämpimästä vuoteestani sain emäntäni 2 hevosta vaunujeni eteen ja lähdin terveyslähteelle, jossa oli 40 henkeä lähdeveden ja 12 karlsbadinveden juojaa sekä tänään paljon muita vieraita, kuten neiti Rosenlew y.m., jotka joivat karlsbadinvettä, lisäksi kreivitär Piper ja hänen tyttärensä Augusta¹⁷⁾ Furuhjelm ja hänen tyttärensä, Walheim, tri Brusin,

¹⁴⁾ Johan Fredrik Stichaeus, oli v. 1809 valtiop. porvarissäädyn sihteeri, v:sta 1812 prokuraattorin apulainen, myöhemmin Hämeen läänin maaherra.

¹⁵⁾ Majuri Anders Otto Enehjelm kuoli jouluk. 5 p. 1826 naimattomana Hämeenlinnassa.

¹⁶⁾ Eversti Elis Furuhjelmin puoliso, Honkolan rouva Urjalasta, o.s. Loviisa Avellan, tytär Ulriika Constance s. 1806, k. 1833 naimattomana.

¹⁷⁾ Neiti Katariina Sofia Rosenlewin isä kapteeni Aleksander Wilh. Rosenlew oli kuollut v. 1808, mutta hänen leskensä Elisabeth Ulriikka Blåfield asui Raumalla. Katariina Sofia Rosenlew meni 3. 5. 1827 naimisiin raumalaisen kauppiaan Josef Hanssonin kanssa, joka kuoli 1838 ja leski piti sukutaloa Pinnalaa kuolemaansa asti v. 1861. — Kreivitär Piper oli kreivi Kustaa Mauritz Armfeltin tytär Magdaleena Maria Katariina Augusta Armfelt, hänen

Nils Bonsdorff, Carlstedt y.m. Kaikki valittivat ylipäänsä veden vaikuttavan päinvastoin kuin oli odotettu, nim. vatsaa kovettavasti. Eilen illalla tuli vihdoin kylpylaitoksen intendentti (arkkiaatteri Bonsdorff 2 tyttärineen, Lotta ja rouva Ingelius)¹⁸⁾ Kauttualta viime hetkessä, sillä Biljardisali oli vielä lukittu ja paljon oli vielä keskeneräistä.¹⁹⁾ Klo 8 aamulla pidettiin rukous ja useimmat lähtivät sitten ajelemaan, osa palasi uimaan ja juomaan kahvia, senjälkeen Hvasser pyysi minut kylpylään klo 10, jolloin nielaisin mielihyvin 1 kupin kahvia ja söin 2 paksua piparkakkua, sitten ajoin kotiin klo 11, lepäsin ja pukeuduin uudestaan. Minut ja useita muita oli kutsuttu Presidentin luokse ryypylle ja minä ehdin töin tuskin sinne ajoissa klo 12 ja sitten rouva Mandelinille syömään vasikanlapaa, keitettyjä ahvenia, viinikeittoa väskynöineen, ja vasikanpaistia sekä portviiniä Hvasserin seurassa ja iltapäiväkahvia yhteisesti. Sitten pelattiin pohansia eli Haminan turakkia Sticheuksen luona, mukana Ignatius (hän oli kotoisin Haminasta) ja klo ½ 5 ajoimme Presidentti ja minä raatimies Hanssonin niitylle,²⁰⁾ joka sijaitsi kaupungin lähellä, jonne Piperit, G. Bonsdorffin perhe ja Furuhjelmit ynnä

tyttärensä Augusta Ulriikka Johanna Piper syntyi 1811 Luopioisten Kantalassa, puoliso 1828: A. G. A. Palmfelt. — Johan Walheim oli senaatin kirjollisiasiaintoimituskunnan päällikkö v:sta 1822.

¹⁸⁾ Collegium Medicumin v. 1819 aateloitu puheenjohtaja Gabriel von Bonsdorff omisti Kepolan kylän taloja Köyliössä, josta hän tuli Kauttuan kautta Raumalle, sillä hänellä oli sukulaisia Kauttualla Eurassa. Hänen tyttärensä Anna Katariina meni v. 1818 naimisiin Säkylän kappalaisen, maisteri Nils. Mich. Ingeliuksen kanssa. Toinen tytär Elisabeth Charlotta vihittiin avioliittoon 1833 hovineuvos Lars Fredrik Kuhlströmin kanssa Viipurista.

¹⁹⁾ Terveyslähteen ympärille istuttivat arkkiaatteri v. Bonsdorff ja henkilääkäri Fährée syksyllä 1821 Kaivopuiston keinulautoineen ja keilaratoineen, mutta Turusta käsin oli Bonsdorffin kuitenkin vaikea saada valmisteluja tämän kylpykauden alkaessa ajoissa suoritetuksi syystä, että karlsbadinveden juonti oli uutuus.

²⁰⁾ Raatimies Josef Hansson oli kylpylaitoksen innokkaimpia kannattajia Raumalla.

muutamat muutkin tulivat. Tytöt soutelivat veneessä järvellä, joka oli tämän sievän raivauksen alapuolella ja lopuksi käveltiin jalan kaupunkiin takaisin. Poikkesin Presidentin seurassa Furuhjelmien luokse viipyen siellä klo 8:aan, jolloin lähdimme syömään paistettua kalaa ja vihanneksia, kylmää viiniä ja mansikoita. Istuin vielä Hvasserin luona klo ½ 11. Jälkikirjoitus: Bonsdorff lienee tänä iltana tullut Turusta.

Heinäk. 3 p. Maanantai, sadetta yöllä, pilvistä, iltapäivällä kaunista, illalla kirkas sää. Ajoin klo 6 Lähteelle, jossa tänään oli surkeanlaista sateisen ilman takia, joka salli vain vähän oleskella ulkona. Tarkastin Biljardia ja kahvihammasta pakotti kovasti. Klo 10 join 1 kupillisen ja söin 2 piparkakkua = 2 k. maksoin 12 killinkiä ja ajoin kotiin klo ½ 11. Päivälliseksi oli vasikanfrikasseeta, haukea, lihalientä, vasikanpaistia ja kahvia, jotapaitsi minä tilasin pullon madeiraa ja tyhjensin sen suusta Hvasserin, Mathiezenin ja Enebergin kanssa. Iltapäivällä olin pormestarin luona ja sitten Mathiezenilla, jossa voimisteltiin ja ½ 5 ajettiin Unajan kylään, jossa Agricola²¹⁾ tarjosi limonaadia ja makeisia, meidän ainoat naisemme olivat vain rouva Timm ja hänen sisarensa sekä Bonsdorffin täti (faster) — me ihailimme joen yli merenlahdelle leviävää kaunista näköalaa ja palasimme kaupunkiin klo ½ 8. — Iltapäivällä oli O. Holmberg²²⁾ kiireesti poikennut Raumalle matkaten Turusta Poriin ja jättänyt minun asuntooni kirjeellisen ilmoituksen matkastaan. Minä koetin saada yhden ja sain 12 pitsi — (nenäliinaa) 1:24 ja maksoin 18 riksiä. — Söin kotletteja, puuroa ja viiniä ja kiisseliä, tilasin (annoksen) ½ limppua, 1 ka-

²¹⁾ Apukamreeri Agricola ja tuomari Agricola mainitaan kylpyvieraiden joukossa 1826.

²²⁾ Johan Parmen Timmin, Vaaniista, puoliso ja käly. Olof Holmberg oli syntynyt talonpoika Erik Bengtssonin poikana Jämtlannissa Sundsjön pitäjässä 17. 1. 1780, pääsi asessoriksi Turun hovioik. 1819 ja k. 1832 naimattomana, A. W. Westerholm, Turun hovioik. jäsenet II, s. 430.

nanpojan ja 6 piparkakkua ja maksoin rouva Mandelinille²³⁾ kaikkiaan, 2 päivällisestä, 3 illallisesta ja 1 pullostä madeiraa, 6 riksiä, saatoin Piperit kotiin ja olin sitten Hvasserin luona klo ½ 11.

Heinäk. 4 p. Tiistai, selkeätä, tuulta, lämmintä. Kunnan emäntäni pyysi vuokraa vain 1 rixin ja hevosten käyttämisestä 18 kill. hevoselta kerralla — 1:24; mutta minä maksoin hänelle kaikkiaan 3 riksiä ja sitten odotettuani kyytiä lähdin klo ½ 6. Taipaleen kylään

½ 7 (1 penikulma 2: 50) ja Eurajoen uuden puukirkon ohi, josta tie vasemmalle vie Vuojokeen ja sitten suurien peltojen ohi, jotka kuuluvat Vuojokeen yhdistettyyn säteriin, pitkin jokivartta Irjanteelle 1 ⅛ penikulmaa 1: 45, siellä riideltiin siitä, että yksi hevosista oli muka ajettu näännyksiin, mutta se nousi pian jaloilleen taasen; sain odottaa aika kauan hevosia ja ajoin Hanninkylään 1 ⅞ penikulmaa 2: 25, söin siellä ½ kananpoikaa ja jatkoin matkaa, odotettuani tunnin klo 9—10 varahevosia, pitkin ikävää kangasta ja ohi Pietniemen²⁴⁾ Poriin ennen kello 12, 2 penikulmaa 2:40. Tapasin täällä Seurahuoneella Olof Holmbergin, joka oli saapunut sinne eilen iltapäivällä. Kävelimme yhdessä pitkin kaupunkia, ostin Beckmanilta ½ naulaa luumuja 9 kill. (hienoimmasta sokurista pyydettiin 30 kill., Turussa 40), sitten palasimme hotelliin ja söimme tuoretta lohta, häränpaistia ja mesimarjoja ja joimme portviiniä ja kahvia. — Iltapäivällä onnistui meidän saada muuan puhelias entinen merimies, nykyisin porvari, kuljettamaan meitä kölittömällä veneellään pitkin jokea ½ neljännestä soustaen Kruunuluotojen välitse Lukkarinsantaan, jonka majuri Printz (hänen poikansa vänrikki vetelehtii täällä) ja muutamat

²³⁾ Rouva Mandelinin ruokala oli hänen omistamassaan Käkelän talossa, n:o 237.

²⁴⁾ Hännin kylä Luvialla, Pietniemi = ruots. Pänäs, Pännäs, Pärnäs, tila Porin lähellä. Vrt. Satakunta III, s. 154.

talonpojat ovat vuokranneet. Sijoituimme rannalle ruohikkoon ja katselimme kuinka 5 nuotanvetoa suoritettiin 2:lla nuotalla vuorotellen, sillä ei ole sallittu kerralla vetää kuin yhdellä ja vain auringonlaskuun asti (yökälástusta harjoitetaan kuitenkin luvattomasti). Kaksi ensimmäistä nuotaa olivat tyhjät — 3:nnesta saatiin — Rosinan onnella, sillä oli Hermeksen syntymäpäivä — 1 lohi, joka painoi 1 leiviskän, ja 4:nnestä 1 siika, mutta 5:nnessä ei ollut yhtään mitään. Lohi maksaa täällä rannassa 4 riksiä leiviskältä.

Sousimme sitten taasen takaisin pitkin rantaa ja kotona joimme lopen väsyneinä kitkerää simaa ja vettä ja lähdimme taasen kaupunkia katselemaan, tapasimme A. Krookin, hän vei meidät erääseen puutarhaan, jonka hän oli ostanut 25 riksin hinnasta ja hän tahtoi kutsua meidät kotiinsa viettämään iltaa, mutta me kieltäydyimme lähtemästä — ja raukeina ja väsyneinä palasimme asuntoomme, sain 1 ryypyn, tuoretta lohta, pihvin ja kananmunia. Sitten menin levolle. — Viime vuonna saatiin Lukkarinsannassa usein yli 100 lohta vuorokaudessa — tänä vuonna korkeintaan 40.

Heinäk. 5 p. Keskiviikko, sadekuuro yöllä, klo 6 puoleksi pilvistä, sitten kirkastui ilma ja tuli tukahduttavan lämmintä. Join kupin kahvia ja maksoin siitä, yösijasta ja ruuasta 5: 16 sekä juomarahoja 32 kill. = 6 riksiä — ja odotettuaamme hevosia jätimme tämän säännöllisen kaupungin, jossa on laivaveistämö keskellä kaupunkia, sillä ikkunoistani näin telakalla suuren 3-kansilaivan ja kaljaasin ja yksi laiva oli lauantaina laskettu vesille. Wallenstråle,²⁵⁾ joka hiljattain möi talonsa (entinen Stiernwallin talo, rakentanut Gottskalk) —lle 5.500 riksin hinnasta, on vastikään vai-

²⁵⁾ Kapteeni F. F. Wallenstråle oli Porissa kauppiana ja laivanvarustajana vv. 1806—1856, vrt. L. I. Kaukamaan kuvaus Wallenstrålesta, Hist. Arkisto XLIV ss. 289—335. Ruuth, B:borgs hist. s. 380. Inspehtori J. M. Gottschalk, vrt. emt, s. 315.

moineen ja lapsineen matkustanut Englantiin aikoen sieltä mennä Ranskaan ja Italiaan hoitamaan heidän terveyttään.

Olof Holmberg lähti saattamaan minua jonkin matkaa, vaikka hän oikeastaan lienee aikonut käydä tapaamassa Sahlmania, joka on kruunun puolesta Leinebergin ruukin hoitajana. Kun sattui vieläkin sadekuuro, ajoimme, Holmberg ja minä, kuomuvaunussa ja kyytimies Holmbergin kääseissä. Sivuuitimme Koiviston kartanon ja sen omistajan — — — Gripenbergin, joka kulki jalan läheiseen entiseen taloonsa, kuljimme läpi lakeiden tilusten noin 6/4 penikulmaa, silloin näimme tiellä äsken varsoneen tamman ja varsan, joka töin tuskin osasi väistää vaunujamme ja me kehoitimme läheisen torpan isäntää huolehtimaan siitä; mutta näky oli ollut niin liikuttava meille molemmille, että pyysin Olof Holmbergin ottamaan vaunujen tavarasäilöstä viinapullon ja siitä naukasimme pikarillisen — ja Olof Holmberg joi pohjaan — sillä, selitti hän, on mahdotonta ajaessa pidättää mitään pullossa sitä kallistaessaan ja leivän asemesta pureksimme muutaman luumun ja kumppanini myönsi, että tämä ristiäiskousa maistui varsin hyvältä.

Näin vilkastuneina saavuimme pian Massiaan²⁶⁾ 17/8 penikulmaa 4: 50 ja vaihdettuamme nopeasti hevosia vierivät vaunumme eteenpäin kohti vakituksia kalatokeita, ensin Lammaisten kylään, jossa poikkesimme Laurilan ratsutilalle, astuimme alas vauvuistajalähdimme alas rantaan pitkin äkkijyrkkää rantatörmää katsellaksemme lähempää tokeiden pajumertoja, joihin lohet joutuvat, ja niistä ulkonevia hamppuverkkolanoja, joihin ne lohet pyydetään, jotka kaihtavat mertoja. Tokeita on täällä 4 (suurin — kruunun, — lähtee vastakkaiselta rannalta) ja niiden yläpuolella on vielä 5:s, se on pienempi ja kuuluu Torttilan kylälle. Ilma oli

²⁶⁾ Masian kylä.

sillä välin kirkastunut ja lämmin ja auringonpaahtaessa kiipesimme taasen ylös taloomme, vähän matkan päässä siitä (Laurilasta) on — — kylä, jossa lohikuningas, ylioppilas Brander²⁷⁾ asui Klomsin ratsutilalla, hän, joka on kasvattanut lapsensa talonpojiksi. Mutta nyt ei näkynyt ketään liikkeellä, sillä he olivat kaikki jo käyneet aamusaaliilla ja saaneet — kuten meille näytettiin — suuren ankeriaan, suuren lohen ja toisen vähäisemmän lohen. Ostin kaikkein suurimman lohen, mitä aamulla oli saatu, se painoi puhdistettuna yli 1 1/2 leiviskää, se täytettiin nokkosilla ja kuusenhavuilla, joita kierrettiin sen ympärillekin, samoin hiukan suolaa, ennenkuin se kiedottiin verkonrääsyyn ja pantiin vaunulaattikkoon. Sitäpaitsi olin tilannut vähän tuoretta lohta, jonka emäntä oli asettanut pöytään, samoin viinaa, voita, maitoa ja vastaleivottua leipää, jota olin myöskin pyytänyt, ja Olof Holmberg etenkin söi hyvällä ruokahalulla lohta ja joi maitoa ja viinaa (minä nautin vain hiukan lohta ja leipää); Marjalin sai sitten taasen loput — ja minä maksoin 1 1/2 leiviskästä lohta à 5 riksiä (Porissa hinta oli 4 riksiä; mutta täällä oli kalastus vasta alkanut ja saalis niukkaa ja vasta myöhemmin saadaan siikaa, jota pyydetään lipoilla) 7 riksiä 23 killinkiä ja aamiaisesta 18 kill.

Senjälkeen matkaa jatkettiin 1/4 penikulmaa Merstolaan, 13/8 penikulmaa 1: 70, klo oli nyt 1/2 11, ilma oli lämmin ja tukahduttava. Kuumuudessa täytyi odottaa hevosia ja joimme huonoa vettä, mutta Olof Holmberg tunsu läheisesti — — — vanhan majatalonemännän entisiltä käräjämatkoiltaan, sillä täällä pidetään keräjiä, johon tarkoitukseen huoneet ovatkin jokseenkin siistit. Olimme vähän aikaisemmin sivuuttaneet erään harjoitus- ja ko-

²⁷⁾ Lohikuningas, ylioppilas Otto Reinhold Brander, joka omisti Laurilan ratsutilan naapuritalon Uuloon = ½ Klomsia, oli kuollut 1820 ja hänen puolisonsa Maria Helena Jordan 1823; Uuloon isäntänä oli v. 1826 maanviljelijä Jooseppi Gabriel Brander. Vrt. Satakunta III, s. 171.

koontumispaikan, ja nämä molemmat ovat vaaraksi tytöille. Majatalon tuvassa oli 2 Gyldénin mamsellia. Tässä oli Olof Holmbergin määrä erota minusta ja palata yksin Poriin, sillä hänen sydämensä näytti kylmenneen muutaman vuoden eron perästä hänen Eurassa oleville entisille ystävilleen, niitä olivat Holmberg — — — lla ja Timm Vaaniissa, ehdotin, että ajaisimme yhdessä Köyliönkartanoon — vaikka oikeastaan se olisi ollut suorempi tie ($1^{\circ}/4$ penikulmaa) eikä olisi tarvinnut ajaa Eurakosken ja Sorkkisten kautta — ja Köyliöstä suoraan Säkylään, mutta täällä kerrottiin ja näimme päiväkirjastakin, että Cedercreutz poikineen²⁸⁾ oli eilen matkustanut Poriin päin. Minun täytyi siis ajaa yleistä maantietä ja tyhjennettyäni matkapullostani Olof Holmbergin kanssa jäähyväismaaljan jatkoin yksin matkaa $1 \frac{1}{2}$ neljänestä hiekkakangasta ja sitten hyvää maantietä Euran²⁹⁾ kirkon ja Carl Timmin majuri Sahlbergilta ostaman Viinikkalan ratsutilan ohi Eurakosken kylän majataloon, joka on kylän toisessa päässä joen toisella puolella, sillankorvassa,³⁰⁾ $1^{\circ} \frac{3}{8}$ penikulmaa 1 rupla 70 kop. (Merstolasta Tulkkilaan on $1 \frac{1}{4}$ penikulmaa). Join täällä jokivettä, sillä kaivojen kerrottiin olevan kuivilla ja hevosten saavuttua ajettiin $\frac{1}{4}$ penikulmaa ja kuljettiin ohi J. P. Timmin omistaman Vaanin ratsutilan, joka jäi oikealle ja jonka ohi tie vie Raumalle — ja sitten niittyjen ja peltojen halki jokea seuraten Sorkkisiin $\frac{7}{8}$ penikulmaa 1 rupla 6 kop., join juuri kaljaa helteessä ja ajoin Kiukaisten³¹⁾ — Euran? kirkon ja Vähä Vaheen sievästi rakennetun talon ohi, sitten erkaneen tie oikealle Hinner-

²⁸⁾ Tarkoittaa sotakamreeri Nils Gustaf Holmbergia ja Johan Parmen Timmiä. Köyliön kartanon omisti silloin hovijääkärimestari, vapaaherra Axel Reinhold Cedercreutz, jolla oli pojat Johan Axel ja Carl Emil.

²⁹⁾ Oikaistava: Kiukaisten kirkon.

³⁰⁾ Peron talo Eurakoskella oli vielä 100 vuotta myöhemmin majatalo. Viinikkalan omisti Carl Fredrik Timm, Johan Parmen Timmin veli.

³¹⁾ Tässä: Euran kirkon.

joelle ($2\frac{1}{4}$ penikulmaa), mutta vasemmalle se tie, jota minä ajoin joen yli Säkylään päin, vähän matkan päästä erkani tie vasemmalle johtaen Kokemäelle ja sitten tuli kohta Kauttua ja sitten metsätaival pitkin Pyhäjärven rantaa, ikävää hiekkakangasta aina Säkylään asti $1\frac{3}{4}$ penikulmaa — 2: 10 ja sitten koko ajan tie kulki erämaata, syvässä hiekassa Virttaalle asti $2\frac{1}{8}$ penikulmaa — 2: 55 (täältä Sallilaan $1\frac{1}{4}$ penikulmaa). Sitten kovaa hiekkaharjua, vaikka muuten sileää, kevyttä ja kodikasta ajaa aina Ori-päähän asti 1 penikulma 1: 20 ja viljeltyjen seutujen halki iloisesti Mustanojaan³²⁾ $1\frac{3}{8}$ penikulmaa 1: 70. Täällä oli kurjaa. Odotin kauan toista hevosta, sillä vanhat olivat menneet jo pois eivätkä uudet olleet vielä saapuneet, sillä välin ajoi siitä ohi pikku Tjäder naisia kääseissään ja leski itse liikkeellä, vastaan tuli Elf-gren, joka matkusti Tampereelle päin, niin saavuin peltojen keskitse Pöytyän Lahtoon $1\frac{1}{4}$ penikulmaa 1: 50.

Väsyneenä ja matkasta rasittuneena minun täytyi klo 10 jäädä yöksi tähän likaiseen ja köyhään pesään, ajoin pihalle tarhan kautta ja valtasin heti talon ainoan vierashuoneen ja lähetin pois huoneesta Päiväkirjan ja mustepullon. Se tapahtui viime tingassa, sillä vähän sen jälkeen saapui Tjäder seuralaisineen omin hevosin aikoen myöskin levätä täällä, mutta hetken hengähdettyään he ottivat kyydin ja lähtivät eteenpäin. Minä tilasin keitettyä kananmunia, söin niitä parisen sekä mukanani olevaa tuoretta lohta ja lihaa ja annoin pojalle loput. Asetuin riisuuntumatta levolle kookkaaseen suursänkyyn, peseydyttyäni kuitenkin ensiksi, ja poika lepäsi toisessa mutta minä nukuin jokseenkin hyvin.

Heinäk. 6 p. Torstai, puoliselkeätä, aamupäivällä vähän sadetta, NO 25:70. Selkeätä 25: 70+28, lämmintä, tukahduttavaa. Nou-

³²⁾ Mustanoja on kylä Pöytyällä. Sallila tarkoittaa Vampulan kirkonkylää, mutta se jäi syrjään Winterin matkareitiltä.

sin ylös klo 5. Kananmunista pyydettiin 4 kill., yösijasta ei mitään, annoin 20 kopekkaa, josta kömpelö ukko kuitenkin tahtoi antaa takaisin ja ajoin Prunkkalan kirkon, Rauklan y.m. ohi Mäky-lään³³⁾ 5 $\frac{1}{32}$ 1: 56 kop. (1 $\frac{9}{32}$ penikulmaa) ja sitten Turkuun $\frac{6}{4}$ penikulmaa 1: 80, klo $\frac{3}{4}$ kahdeksatta, minun kelloni kävi kaupungin kellon kanssa tasoissa, mutta $\frac{3}{4}$ tuntia Porin ajasta edellä. — Lähetin hakemaan hevosia Ispoisista ja jätin hopeisen matkaharjani vieläkin Carlborgille, jotta hän kiinnittäisi harjan paremmin ja lähdin kaupungista klo 10.»

³³⁾ Prunkkala = Aura. Raukkala, kylä Liedossa, samoin Mäkkylä. Pikku Tjäder tarkoittanee tunnetun kauppaneuvos J. G. Tjäderin poikaa Turusta.

L. I. K a u k a m a a

Vahokosken sahariita.

I.

Vuosien 1809 ja 1855 välinen aikajakso on Porin kaupan ja meriliikenteen sekä laivanvarustuksen suuruuden aikaa. Kaupungin kauppalaivasto, joka v. 1809 käsitti 14 alusta (yhteensä 740 lästiä),¹⁾ kasvoi 1820-luvun loppupuolelta lähtien aivan ihmeteltävän nopeasti. V. 1843 siihen luettiin 36 alusta (6160 lästiä) ja 1847 47 laivaa (7431 lästiä).²⁾ 1840-luvulla Porilla olikin kantavuudeltaan Suomen suurin laivasto. Lukumäärän kasvun ohella panemme merkille, että kaljaasit ja kuunarit, jotka vuosisadan alussa olivat pääasiallisimmat laivatyytit, olivat hävinneet pieneksi vähemmistöksi yli 200- ja 300-lästisten parkkien ja fregattien tieltä.

Etsiessämme syitä tähän ripeään ja vaikutuksiltaan tärkeään kehitykseen huomiomme kiintyy varsinkin erääseen tekijään. Järeästä puutavarasta oli tullut Porin tärkein vientiartikkeli sen jälkeen kuin Välimeren-purjehdus oli vapautunut sitä kahlinneista esteistä ja Suomen metsäntuotteille avautunut edullisia menekkimahdollisuuksia. V. 1830 Pori oli lankkujen ja lautojen laivaukseen nähden neljäs maamme kaupungeista (9043 tolttia), 1835 kol-

¹⁾ Talousos. KD 23/60 1810 (Valtionarkistossa).

²⁾ Lääninkanslian KD 32/216 1845 (Turun Maakunta-arkistossa). Talousos. KD 142/98 1848 (kuvernöörin kertomus vuosilta 1845—47). Vrt. Wolffin laivakalentereja 1840-luvulta.

mas ja 1839 toinen. 1840-luvun alkupuolella se pysyi edelleen toisella tilalla — vain Viipuri voitti sen — mutta vv. 1845—53 Uusikaupunki anasti tämän sijan, paitsi 1852, jolloin Pori oli jälleen toinen. Mainittuna vuonna kaupungin vienti oli suurempi kuin koskaan aikaisemmin, 53,564 tolattia.³⁾ Puutavarakauppa oli synnyttänyt vireän laivanvarustustoimen, jonka ansiosta Pori saattoi yleillä upealla, kotoisissa varveissa rakennetulla laivastolleen. Elettiin aikaa, johon voidaan sovittaa sananparsii:

Riki Raahesta,
Parkki Oulusta,
Mutta rekatti Porista.

Porista viety puutavara oli 1840-luvulle saakka miltei yksinomaan käsinsahauksen avulla valmistettua. Vesisahojen puutteen vuoksi kauppiaat sahauttivat sovitusta palkasta metsäpitäjissä lankkuja ja lautoja. Tämän hankintamuodon rinnalla tavattiin jo varhain toinen. Talonpoikaissäestö oli näet itse ruvennut käsisahojen avulla kaupunkiin myytäväksi valmistamaan puutavaraa. 1830-luvun puolimaissa tämä rahansaantikeino oli vallannut koko metsärikkaan Pohjois-Satakunnan silloisen Ylä-Satakunnan Ylisen kihlakunnan etäisimpiä kolkkia myöten, mikä alue ennen oli ollut pääasiallisesti tervantekoaluetta. Suotuisien konjunktuurien ansiosta nopeasti lisääntynyt metsäntuotteiden ulkomaille laivaus oli siten kiinteästi Porin vaikutuspiiriin sulkenut seudun, joka aikaisemmin oli elänyt varsin eristettyä elämää ja josta kauppa ennen oli suuntautunut toisaalle (Kristiinään ja Turkuun). Myytyään puutavaransa talonpojat näet ostivat Po-

³⁾ J. T. Hanho: Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla I. Sahateollisuudesta ja sahantuotteiden viennistä 1840- ja 1850-luvuilla. (Väitöskirja. Helsinki 1915). Ss. 31, 87 ja 96—97.

rista välttämättömät tarvikkeensa, kuten suolan, viljan, raudan ja siirtomaatuotteita, joita kauppiaat olivat laivojensa paluulas-teiksi ulkomailta hankkineet. Lankkukauppa laajensi juuri näinä vuosina suuresti Porin kauppapiirin rajoja,⁴⁾ 1600- ja 1700-luvuilla vallinneen »hiljaiselon» jälkeen oli kaupungin taloudellisessa kehityksessä alkanut työn ja touhun aika. Yhä kasvava ulkomaankauppa kulki rinnan kotoisen takamaa-alueen valtauksen kanssa.

Sahoja ei Porin kauppiailla vuosisadan ensi kymmenillä ollut. 1700-luvulla kaupungin talouspiiriin rakennetut sahamyllyt kuu-luivat ruukin- ja kartanonomistajille. Tämän teollisuudenhaaran vähäistä merkitystä 1800-luvun alussa kuvaa se, että verosahoja oli vain muutama ja että niitten valmistusoikeudet olivat pienet.⁵⁾ Vv. 1809—36 välisenä aikana perustettiin vain yksi ainoa uusi myyntisaha. Se oli majuri C. G. Printzin ja hänen poikansa vänrikki Fredrik Printzin Siikaisiin rakennuttama Saarikosken saha, joka sai privilegion 1827 ja veronvahvistuksen 1831.⁶⁾ — Mutta eipä maassa vallinnut talouspolitiikka kehoittanutkaan ke-tään erityisemmin antautumaan sahateollisuuden harjoitukseen. Voimassa oli yhä v:n 1805 metsälaki, joka teki tämän teollisuudenhaaran monien kieltojen ja rajoitusten kahlehtimaksi. Siihen oli koottu kaikki ne merkantilistisen hengen sanelemat säännökset, joilla edellisellä vuosisadalla sahojen rakentamista oli metsien loppumisen pelosta ja vuoritoimen edistymistä tavoiteltaessa vai-keutettu. Höyryn käyttö oli kokonaan kielletty, minkä vuoksi sahat piti sijoittaa vesiputousten partaalle. Ennenkuin tällainen

⁴⁾ L. I. K a u k a m a a: Fredrik Frans Wallenstråle porilaisena kaup-piaana ja laivanvarustajana (Historiallinen Arkisto XLIV, Helsinki 1938, ss. 308—09).

⁵⁾ Talousos. KD 4/63 1819.

⁶⁾ Talousos. KD 123/77 1827 ja 235/88 1828. Talousosaston pöytäkirjat 5. IX. 1827 ja 11. III. 1831.

laitos voitiin perustaa, oli erityisen kihlakunnan katselmusoikeuden tarkastettava koski, koko vesijakso, kysymykseen tulevat tukkimetsät ja monet muut seikat sekä tutkimuksen perusteella esitettävä, kuinka pitkän ajan saha voisi vuosittain olla käynnissä ja kuinka suuri sen valmistusoikeus saattaisi olla. Näin syntyneet asiakirjat joutuivat sitten läänin maaherran (kuvernöörin) käsiteltäväksi, joka otettuaan huomioon mahdolliset valitukset antoi oman päätöksensä ja lähetti asiakirjat edelleen senaattiin. Kun talousosasto oli viimein myöntänyt perustamisluvan, saatiin laitos rakentaa, mutta sitä ei ollut lupa käyttää, ennenkuin verollepano koesahauksineen oli suoritettu. Sitä toimitettaessa kertyneet asiakirjat oli jälleen lähetettävä maaherralle ja edelleen senaattiin, jonka tuli lopullisesti vahvistaa vero. Ellei perustajalla ollut omia metsiä käytettävissä, oli hänen tehtävä kirjalliset sopimukset tukinsaannista verotalonpoikien kanssa. Kukin saha sai näet toimia vain tiettyjen, tarkoin lueteltujen ja tutkittujen metsien varassa. Vapaata puunhankintaa asetukset eivät tunteneet. Kaikilla, joita asia vähänkin näytti koskevan, oli tilaisuus vastalauseiden esittämiseen katselmustoimituksessa sekä oikeus valitusten jättämiseen sekä maaherralle että talousosastoon. Kului tavallisesti monta vuotta, ennenkuin saha saatettiin panna käyntiin. Tällaisen privilegiojärjestelmän vallitessa — josta edellä on vain karkeat ääriviivat hahmoteltu — ei kukaan ilman pakottavaa syytä ryhtynyt näin karsaasti katsotun teollisuuden harjoitukseen.⁷⁾

1830-luvun puolimaissa Porin kauppiaitten oli kaupan alalla tapahtuneen kehityksen johdosta ruvettava suunnittelemaan sahailaitosten perustamista. Käsin tehty tavara — oli se kuinka huolellisesti tahansa valmistettua — antoi aina aihetta moitteisiin.

⁷⁾ Ks. Hanh on väitöskirjan johdantoa ja seuraavassa mainittavia sahanpenistamisasiakirjoja.

Lisäksi johti kauppiaitten kesken nousukauden vuosina yhä kireämmäksi käynyt kilpailu siihen, että lankkuja ei läheskään aina kunnolla tarkastettu eikä valikoitu. Siksi porilaisesta puutavarasta saatiinkin huono hinta.^{*)} Lastit jouduttiin ostajien puutteessa usein kuukausiksi varastoimaan ulkomaan satamiin, mistä aiheutui suuria kuluja. V. 1836 oli jo tultu siihen, että käsinsahatut lankut näyttivät kokonaan jäävän myymättä Englannissa. Kun Riiasta, Pietarista ja Memelistä tuoduista sahoissa tehdyistä lankuista maksettiin 5 $\frac{1}{2}$ à 6 penceä jalalta, ei porilaisista saatu 4 $\frac{1}{2}$ penceäkään.^{*)} Lamakausi, joka 1830-luvun puolivälin tienoissa puutavarakaupan alalla vallitsi, osoitti siten liikemiehille kouraantuntuvasti, että jos heidän mieli pystyä kilpailemaan ulkomaiden ja eräitten Suomen kaupunkien kanssa, heidän oli siirryttävä sahassa valmistetun puutavaran kannalle. Näitten huonojen vuosien kokemukset tekivät Porin kauppias-laivanvarustajista myös sahateollisuuden harjoittajia. Vaikka »talonpoikaislankut» muodostivatkin aina vuosisadan loppuun saakka huomattavan osan kaupungin viennistä, on 1840-luvulta lähtien sahatavaralla ollut yhä kasvava sija siinä.

Ensimmäiset kauppiaat, jotka tästä kehityksestä vetivät selvät johtopäätökset ja niitä ryhtyivät käytännössä toteuttamaan, olivat Carl Fredrik Björnberg ja kauppahuone Björkman & Rosenlew (yhtiökumppaneina Carl Fredrik Rosenlew ja August Wilhelm Björkman). Samoin kuin laivanvarustajina ja puutavarakauppiaina he ovat tälläkin alalla olleet yhteistyössä. Huhtikuussa 1836 he jättivät anomuksen sahan rakentamisesta Parkanon Kairo- eli Pitkäkoskeen, jonka käyttöoikeuden he olivat hankkineet nimiinsä jo tammikuussa 1834. Hanke edistyi niin nopeasti, että

^{*)} K a u k a m a a: mt. ss. 309—10.

^{*)} Talousos. KD 174/122 1836: Asiakirjojen liitteenä olevat kauppa-kirjeet.

helmikuussa 1837 he saivat senaatilta privilegion. Kuukausi tämän jälkeen he ilmoittivat laitoksen olevan valmiin, joten verollepano voitaisiin toimittaa. Sitä suoritettaessa todettiin, että saha oli ollut käynnissä jo maaliskuun alusta lähtien, mitä asetusten mukaan ei olisi saanut tapahtua ennen veronvahvistusta.¹⁰⁾ Kaksi seikkaa on varmasti ollut tällaisen menettelyn aiheuttajana. Ensiksikin Björnberg ja Björkman & Rosenlew toivoivat mahdollisimman pian voivansa ulkomaille lähettää huonoinakin aikoina kilpailukelpoista tavaraa, ja toiseksi he tahtoivat estää asiaan kuulumattomia sekaantumasta hankkeeseen. Panemme näet merkkeille, että Kairoskosken sahasuunnitelman toteuttaminen oli kuin yhdellä iskulla havahduttanut Porin muut puutavaranviejät huomaamaan, mitä etuja moisista laitoksista olisi. Kun Björnberg ja hänen liiketoverinsa v. 1837 ryhtyivät toteuttamaan toista suunnitelmaansa, sahan pystyttämistä Lavian Susikoskeen, kävi ilmi, että eräät muut Porin kauppiat olivat myös panneet alulle saha-hankkeita. Mainitun vuoden alusta onkin käynnissä kova kilpailu Pohjois-Satakunnan koskista ja metsistä. Talonpojille esitetään puolelta ja toiselta houkuttelevia sopimusehtoja. Nämä kosken- ja metsänomistajat joutuvat näin alkaneen kehityksen kuluessa useinkin näyttelemään tahdottoman välikappaleen osaa. He eivät voi vastustaa rahan kiehtovaa voimaa, kun sitä nyt näyttää ennen tuntemattoman runsaasti tulevan heidänkin, köyhän maanäären miesten, ulottuville. He piirtävät puumerkkinsä kahden, vieläpä useammankin keskenään kilpailevan sahanperustajan tyrkyttämisiin sitoumuksiin. Kun hankkeita sitten ryhdytään toteuttamaan, on monasti ratkaistava, kenelle etuoikeus koskien ja metsien käyttöön todella kuuluu. Tällaiset selvittelyt tietysti pitkittävät suunnitelmien toteuttamista.

¹⁰⁾ Talousos. KD 174/122 1836 ja 15/102 1839.

Pitkällisimmäksi kaikista Porin kauppiaitten keskinäisistä sahariidoista tuli Ikaalisten Vahokoskesta käyty. Vaikka tämän kosken partaalle ei sittemmin noussutkaan sahalaitosta, on kiista kuitenkin huomion arvoinen. Sen vaiheisiin tutustumalla näkee, minkälaisiin keinoihin kauppiaat näissä yrityksissään turvautuivat ja miten tärkeän merkityksen sahateollisuus heidän liiketoiminnassaan oli saamassa. Tietomme 1800-luvun alkupuoliskon porilaisista yrittäjistä ovat monessa kohdin vaillinaiset, sillä kaupungin palo v. 1852 hävitti paljon kallisarvoista tutkimusmateriaalia. Vahokosken sahariitaa käsittelevät asiakirjat sisältävät joukon mielenkiintoisia yksityiskohtaisia tietoja eräistä Porin silloisista eturivin liikemiehistä, joten kiistan selostaminen lienee tämän vuoksikin paikallaan. Myöskin toisen osapuolen, talonpoikien, suhtautuminen alkavaan teollisuudenhaaraan, joka vaikutuspiiriinsä tempasi heti alusta pitäen koko Pohjois-Satakunnan, tulee Vahokoskesta käydyn taistelun yhteydessä varsin selvänä nähtäväksemme. Seuraavan esityksen tarkoituksena on siten yksityistapauksen avulla tuoda lisävalaistusta siihen vähän tutkittuun murroskauteen, jonka tämä uusi puutavaran hankinta- ja metsäkäyttömuoto on aikaansaanut.¹¹⁾

II,

30 p. maaliskuuta 1837 porilainen kauppias Johan Grönfeldt teki verotalollisen Kustaa Juhanpoika Ronkan kanssa Ikaalisten Luhalahdesta kirjallisen sopimuksen, jonka mukaan Grönfeldt sai oikeuden sahan perustamiseen Ronkan tilaan kuuluvaan Vaho-

¹¹⁾ Porin kauppiaitten vesisahoista ja niiden perustamisvaiheista on tähän saakka esitetty hyvin vähän tietoja. Ks. J. W. Ruuth: Porin kaupungin historia (suomennos, Helsinki 1899), ss. 355—56 ja 369—70; Hugo Lagus: W. Rosenlew & Co. Aktiebolag 1853—1928 (Pori 1928), ss. 12 ja 52; Hugo Lagus: Fredrik Wilhelm Rosenlew 1831—1892 (Satakunnan Kirjallisen Kerhon julkaisuja V, Porvoo 1931), ss. 70—72; Hanno: mt. ss. 180—81 (sahaluettelo).

koskeen. Grönfeldt sitoutui koskenomistajalle maksamaan laitosta rakentamaan ryhdyttäessä 200 riksiä valtionvelkaseteleitä sekä senjälkeen vuotuisena vuokrana 30 riksiä. Mutta ennen pitkää kävi selville, ettei Ronkka omistanutkaan koko koskea, minkä vuoksi Grönfeldt sopi 24 p. toukokuuta samana vuonna Juha Henrikinpoika Toijasen kanssa, jolle kuului puolet koskesta, sahan rakentamisoikeudesta. Toijanen luovutti kaiken sananvaltansa koskeen sekä tynnyrinalan suuruisen maakappaleen sen vierestä Grönfeldtille sillä ehdolla, että viimeksimainittu suorittaisi hänelle laitosta rakentamaan alettaessa 200 riksiä velkasetelirahaa sekä siitä pitäen vuotuisena vuokrana 40 riksiä. Maaliskuussa Grönfeldt teki myös sopimukset metsänomistajain kanssa tukinsaannin turvaamiseksi. Kaikkiaan seitsemäntoista verotalonpoikaa Luhalahden, Sipsiön, Ison- ja Vähän-Röyhiön, Helteen, Juhtimäen, Kirkonkylän ja Ikaalisten kylistä antoi hänelle tässä suhteessa lupauksen. Grönfeldt pani sitten hankkeen nopeasti vireille. Jo 24 p. toukokuuta kokoontui kihlakunnan katselmusoikeus tarkastamaan koskea ja metsiä. Porin pormestari Gust. Ignatius edusti hakijaa tässä tilaisuudessa, johon talonpoikien lisäksi myös kauppiaat Björnberg ja Björkman olivat saapuneet. Kun Grönfeldtin tekemät sopimukset oli luettu ja kun asianosaiset olivat ne hyväksyneet, esitti Ignatius, että hänen päämiehensä voisi myös saada tukkeja Hämeenkyröstä Viljakkalan ja Inkulan kylien jakamattomista metsistä, jollei ensinmainittujen tilojen metsistä riittäisi noin 1000 lautatoltin eli 500 lankkutoltin valmistukseen tarvittavaa määrää. Ellei sahaa voitaisi rakentaa Vahokoskeen, oli aikomus sijoittaa se Vesakoskeen. Edellisessä se saattaisi olla käynnissä yhdeksän, jälkimmäisessä kahdeksan kuukautta. Laitoksesta olisi erikoisesti hyötyä tälle metsäriikkaalle seudulle.

Tämän jälkeen astuivat esiin kauppiaat Björnberg ja Björkman. He esittivät vastalauseen hankkeen johdosta vetoamalla ensinnä-

kin siihen, että heillä jo oli Vahokoskesta jonkin matkan päässä saha, jonka tukinsaanti vähenisi melkoisesti, jos seudulle rakennettaisiin uusi saha. Etupäässä he kuitenkin perustivat vastalauseensa väitteeseen, että heillä oli aikaisemman sopimuksen nojalla parempi oikeus kuin Grönfeldtillä koskeen. Björnberg esitti sekä alkuperäisen kappaleen että jäljennöksen sopimuksesta, jonka mukaan Juha Henrikinpoika Toijanen, Kustaa Juhanpoika Ronkka ja Ronkan torppari Henrik Siimoninpoika Filpusniemi olivat 31 p. tammikuuta 1837 luovuttaneet Vahokosken ja tynnyrinalan maata sen kummaltakin puolelta Björnbergin ja kauppahuone Björkman & Rosenlewin käytettäväksi sahan rakentamista varten. Vuotui-seksi vuokraksi oli sovittu 160 riksiä velkasetelirahaa. Käsirahana olivat Ronkka ja Filpusniemi yhteisesti saaneet kaksi pankkoriksiä ja Toijanen kaksi seteliruplaa. Kun asiakirja oli luettu, sai Björnberg alkuperäisen kappaleen pyynnöstä takaisin. Mutta silloin Ignatius esitti, että katselmusoikeus ottaisi sen haltuunsa, koska hänellä oli aihetta olettaa sen olevan väärän.

Näin sai Vahokosken sahariita alkunsa. Björnberg vaati nyt Ignatiuksen saattamista vastuuseen siitä, että tämä oli syyttänyt häntä väärennetyn asiakirjan esittämisestä ja käyttämisestä. Puhkeenjohtajan pyynnöstä Björnberg suostui uudelleen esittämään alkuperäisen sopimuksen, joka tulkittiin ja näytettiin saapuvilla olleille Toijaselle, Ronkalle ja Filpusniemelle. Nämä kielsivät allekirjoittaneensa sitä, mutta tunnustivat sensijaan vetäneensä puumerkkinsä erään Parkanon sahan kirjanpitäjän Gustaf Sundegrenin lyijykynällä kirjoittaman sopimuksen alle, jonka piti sisältää seuraavaa: että Björnberg ja Björkman & Rosenlew saisivat käyttöoikeuden Vahokoskeen 160 riksin vuosivuokrasta sillä ehdolla, että he puolen vuoden kuluessa hakisivat luvan sahan rakentamiseen koskeen ja toimituttaisivat tarpeellisen katselmuksen; että muussa tapauksessa sopimus raukeisi sekä että oikea, laillinen

välikirja, josta he kukin saisivat kappaleen, olisi laadittava niin pian kuin he siinä tarkoituksessa saapuisivat Poriin. Kohta sen jälkeen Toijanen ja Filpusniemi olivatkin käyneet mainittujen kauppiaitten luona, mutta nämä eivät heidän vaatimuksestaan huolimatta olleet tehneet laillista välikirjaa. Ronkka ja Toijanen olivat silloin huomanneet tulleen petetyiksi sekä katsoneet olevansa oikeutettuja tekemään Grönfeldtin kanssa edellä selostetut sopimukset, joista he halusivat pitää kiinni. Lautamies Juha Viinikka, joka oli ollut todistamassa talonpoikien ja Sundegrenin kesken tehtyä sopimusta, vahvisti edellisten puhuneen oikein. Ignatiuksen mielestä ei Björnbergin esittämään väärennettyyn välikirjaan kannattanut kiinnittää mitään huomiota, kun taas Björnberg väitti Sundegrenin tehneen heidän valtuuttamanaan juuri sen sopimuksen, jonka hän nyt oli näyttänyt ja jonka Sundegren oli hänelle lähettänyt samalla ilmoittaen sen olevan alkuperäisen. Hän pyysi katselmuksen siirtämistä toiseen kertaan, jotta Sundegrenia voitaisiin kuulustella. Lisäksi Björnberg ja Björkman kertoivat, etteivät Toijanen ja Filpusniemi käydessään kauan sitten Porissa olleet vaatineet heiltä kontrahtia yhtä vähän kuin hekään olivat sellaisesta osanneet herättää kysymystä, kun heillä jo oli Sundegrenin lähettämä sopimus. Sitäpaitsi Björnberg ilmoitti, että hän jo v. 1833 oli silloisen Ronkan tilan omistajan Juha Juhanpoika Ronkan kanssa tehnyt välikirjan Vahokosken käyttöoikeudesta. Tätä, kirjanpitäjä Johan Glasin laatimaa sopimusta ei hänellä nyt ollut mukana, mutta lupasi hän sen myöhemmin esittää. Ignatius taas piti Sundegrenin kuulemista tarpeettomana, koska esitetty väärä asiakirja oli kirjoitettu hänen tunnetulla käsialallaan, mutta sensijaan olisi asiakirjan todistajia valallisesti kuulusteltava, jotta todellinen asiantila selviäisi. Björnbergin mielestä ei kuulustelua pitäisi toimittaa Sundegrenin poissaollessa, koska siinä hänen kunniansa oli kysymyksessä.

Väittelyssä esitettyjen seikkojen ja pyyntöjen johdosta katselmusoikeuden oli annettava päätös. Siinä sanotaan, että koska kihlakunnanoikeuden on ratkaistava kaikki maanomistusta koskevat riidat ja koska Grönfeldtin Björnbergiä ja Sundegrenia vastaan esittävä syyte väärennysrikoksesta myös kuuluu kihlakunnanoikeuden käsiteltäväksi, katselmusoikeus ei voi valallisesti kuulla asianosaisten nimeämiä todistajia, minkä vuoksi sitä tarkoittava pyyntö samoin kuin Björnbergin anomus toimituksen lykkäämisestä hyljätään. Vastapuolilla on oikeus ajaa asiansa laillisessa tuomioistuimessa. Tämän päätöksen johdosta sekä Björnberg että Ignatius ilmoittivat tyytymättömyyttä. Katselmusoikeuden osoituksen mukaan heidän oli haettava muutosta ja oikaisua Turun hovioikeudelta, jos he katsoivat tapahtuneen oikeudenkäyntivirheen.

Katselmusta jatkettaessa tutkittiin Vahokoski ja Vesakoski, koko vesijakso ja kysymykseen tulevat tukkimetsät. Maanmittarin suorittaman tutkimuksen mukaan Vahokoskeen sijoitettava saha voisi olla käynnissä yhdeksän kuukautta. Metsämaata tarkastettiin yht. 8,950 tynnyrinalan laajuudelta, nimittäin Luhalahdesta kahden, Helteenkylästä yhden, Juhtimäestä viiden, Sipsiön kylästä kolmen, Isosta-Röyhiöstä viiden, Vähästä-Röyhiöstä neljän, Hämeenkyrön Viljakkalan kylästä kuuden ja saman pitäjän Inkulan kylästä viiden tilan metsät. Puut olivat 35—45 jalan pituisia, tuvestä 16—23 desimaalituuman ja latvasta 10—14 tuuman vahvuisia. Sahaa varten laskettiin tutkitulta alueelta vuosittain voitavan kaataa yhteensä 1,328 honkaa ja mäntyä. Viljakkalan ja Inkulan metsät mainittiin erikoisen komeiksi. Niissä kasvoi »tavaton määrä erinomaisen kauniita honkia ja mäntyjä». Kellään omistajalla ei ollut mitään sahan perustamista vastaan.

Tässä vaiheessa ilmestyi paikalle mies, jolla Vahokosken sahariidassa on ollut huomattava osa. Hän oli entinen sahankirjan-

pitäjä Johan Glas,¹²⁾ Viitaniemen torpan asuja. Hän esitti katselmusoikeudelle jättämässään kirjelmässä ja asiakirjajäljennöksiin vedoten omaavansa otto-oikeuden Viitaniemen liikamaahan ja

¹²⁾ Johan Glas elää Klaase-herran nimisenä vielä tänä päivänä kansan muistissa Kyrösjärven itäpuolisissa kylissä Ikaalisissa. Jo tämän perusteella voi päätellä, että hän on ollut tavallista merkillisempi mies. Ollessani kesällä 1931 Juhtimäellä Satakuntalaisen osakunnan toimeenpanemalla tutkimusretkellä kuulin hänestä paljon puhuttavan. 75-vuotias Taavetti Saviaho kertoi mm. seuraavaan tapaan: Klaase-herra oli ollut Ruotsin rahapajassa ja päässyt sieltä karkuun samalla vieden myntit mukanaan. Merirosvot kuljettivat hänet Turkkiin, missä hän joutui vangiksi, mutta pääsi jälleen karkuun. Sitten hän tuli Tampereen paperipruukiin ja oli siellä hetken. Tampereella hän oppi paperinteon. Sieltä hän tuli Ikaalisiin Viitaniemen autiotaloa asumaan ja laittoi pruuikin Vesakoskeen. Paperia vietiin talvella Turkuun. Sanottiin, että hän teki rahaa. Tampereella hän näytti Turun maaherralle isoa 100 riksin seteliä ja ilmoitti epäilevänsä sitä vääräksi. Kupernööri sanoi, että käypää rahaa se on, mutta lisäsi samalla, että Tampere on niin köyhä, ettei 100 riksin seteliä siellä saada pieneksi. Näin Klaase sai vahvistusta ja luottoa kupernööriltä. Paperipruuki kannatti hyvin. — Klaase oli kova juoppo. Hän osasi puhua eri kieliä. Juhtimäen Erä ja Toivonen olivat osakkaina pruuukissa. Kerran Klaase ja nämä isännät veivät paperikuormaa Turkuun. Klaase tilasi perillä »kuninkaallisen aterian», jota valmistettiin kolme vuorokautta. Ateristi meni Erältä ja Toivoselta hevoset, mutta Klaase maksoi osansa rahalla ja toi toiset hevosellaan kotiin. Siellä hän löi rahaa ja antoi tovereilleen hevosten hinnan. Kerran samaiset herrat tapiseerasivat Toivosen kamarin lattian seteleillä, ja kerran Klaase sekotti Liitiän vellikuppiin 20 riksin rahan. Klaasen mynttiä ei mistään löydetty, vaikka kruununmiehet kävivät useamman kerran Viitaniemestä hakemassa. Mutta kerran herra putosi Kattilakoskeen. Hän käveli kosken pohjaa rannalle, mutta myntit hukkuivat sillä reisulla, niin ettei enää käynyt tekeminen rahaa. Hänestä tulikin vallan köyhä, mutta hukkui pian sen jälkeen uimassa ollessaan. Ei hän ehtinyt papille mitään tunnustaa, kun niin äkkiä meni. Yhtenä pyhänä oli hänet kaksi kertaa kuulutettu, mutta ei ehditty vielä vihkiä, kun jo kuoli. — Priski mies oli Klaase ollut koostaan. Ei hän maita viljellyt, rahalla vain eli. Lainasta hän ei maksua ottanut, vaati vain, että kun hän ohitse kulkee, on hänen saatava päänsä täyteen viinaa. — Juho Heinosen (60 v.) kertoman mukaan Juha Klaase eli »Viisas Klaase» oli Porista kotoisin. Hänellä oli kruutitehdas Vuorikoskessa, mutta se ei ollut päässyt oikein alkuun, kun se jo pamahti. Herra itse poltti siinä pahasti naamansa. Siihen meni koko hanke. Juhtimäen »Viisas Toivonen», joka osasi myös puhua ruotsia, oli Klaasen kanssa osakkaana paperitehtaassa. Klaase toimitti kaikki kirjoitustyöt ja piti huutokaupat paikkakunnalla. Hän

asui Viitaniemessä, vaikka se olikin kruununtorppa. »Klaasen Tiina» oli hänen jalkavaimonsa. Viimein Klaase ja Tiina vihittiin, ja Tiina sai periä herran. Klaase teki puolen viidettä riksin seteleitä. (Ks. kokoelmaani »Historiallista perimätietoa Ikaalisten pitäjän Juhtimäen — — — kylien alueelta» Satakuntalaisen osakunnan arkistossa Helsingissä).

Asiakirjoista olen tämän merkillisen miehen elämänvaiheista löytänyt seuraavat tiedot: Johan Gustaf Glas syntyi Porissa 9. VIII. 1780. Hänen isänsä oli porvari Joh. Glas ja äitinsä Lisa Tocklin (Porin kaupunki- ja maaseurakunnan kastekirja 1778—1796, s. 61). 20. X. 1790 poika kirjoitettiin Porin triviaalikoulun matrikkeliin alemman kollegan luokalle (Classis Etymologica), mutta erosi koulusta jo 4. X. 1793 (Kaarlo Jäntere: *Floriin triviaalikoulun oppilasluettelot 1722, 1733, 1737 ja oppilasmatrikkeli 1738—1842*. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja II. Turku 1926. Sivu 77). Tämän jälkeen tapaamme hänet oppipoikana ja kisällinä eräitten kaupungin puuseppämestarien luona, kunnes hän 9. V. 1806 muuttaa Tampereelle (Porin kaupungin kirkonkirja vv. 1803—08, s. 249). Täällä hän toimi Hatanpään herran sahan, myllyjen ja paperitehtaan kirjanpitäjänä ja hoitajana (Glasin kirje C. F. Björnbergille Ikaalisista 24. III. 1834. Satakunnan Museon arkistossa Porissa). Hatanpäässä 20. X. 1812 tehdyllä kauppakirjalla Glas osti ruukinisännältä, fil. maisteri L. G. Lefréniltä Erän tilan ja siihen kuuluvat torpat Ikaalisten Juhtimäeltä (Talousos. AD 181/8 1841). Siitä pitäen hänestä tuli ikaalislainen. Muutaman vuoden kuluttua hän myi Erän paperitehtaan työmiehelle Henrik Hellénille ja ryhtyi itse asumaan Viitaniemen torppaa, joka oli perustettu mainittuun kruunun yksinäistilaan kuuluvalla liikamaalle. Kruununmaitten järjestelyn yhteydessä Viitaniemestä tehtiin uudistila. V. 1847 toimitettiin Viitaniemen liikamaan erotus Erän tilasta ja uudistilan verollepano. Tällöin pidetyissä tarkastuksissa todettiin, että tilan rakennukset olivat puutteelliset ja viljelykset heikot. Maaperä oli laihaa ja paikka hallanarka. Peltoa ja niittyä ei ollut tarpeeksi, ei myös tukkimetsää riittävästi. 18. III. 1850 antamallaan päätöksellä kuvernööri määräsi tilan (1/6 osa manttaalia) veron 5 ruplaksi 90 kopeekaksi ja metsäveron 34 kopeekaksi. Samalla hän myönsi Glasille 12 vuoden verovapauden, joka oli alkava niin pian kuin isojako olisi saavuttanut lain voiman, kuitenkin niin, että neljänä viimeisenä vapausvuotena oli suoritettava puolet verosta. Katselmusmiehet olivat ehdottaneet viittätoista vapaavuotta, Glas taas anonut neljäkymmentä. Talousosasto vahvisti kuvernöörin päätöksen 13. XII. 1850 (Talousos. AD 181/8 1841 ja KD 92/94 1850. Talousos. pöytäkirja 13. XII. 1850). Glas ei kuitenkaan ennättänyt ryhtyä tilaansa verovapauden edellyttämällä tavalla kunnostamaan, sillä hän kuoli jo 14. VII. 1851 naimattomana. Kahta päivää ennen kuolemaansa hän oli tosin saanut aviokuulutuksen Maria Christina Siimonintyttären (synt. 24. XI. 1797) kanssa, mutta ei heitä oltu vihitty. Seuraavana vuonna tämä »Tiina» solmi avioliiton renki Matti Eerikinpojan kanssa, joka oli syntynyt Viljakkalassa 22. VIII. 1834 (Ikaalisten kirkonkirjat, ss. 858/1845—51 ja 1093/1852—58. Rovasti H. A. Kalajan tiedonannot).

Vesakosken etelärannalla oleviin peltoihin ja niittyihin, jonka perusteella hän väitti myös omistavansa puolet koskesta. Viitaniemen torpalla oli siinä ensimmäisenä ollut mylly, ja hänen myllynsä rauniot olivat vieläkin nähtävissä. Jos Vesakoskeen perustettaisiin saha, katsoi hän siitä joutuvansa kärsimään vahinkoa. Ignatiuksen mielestä Viitaniemen torppa kuului Erän tilaan, johon mainittu liikamaakin, jos sellaista ylipäänsä oli, epäilemättä liitetäisiin. Erän omisti nyt hänen päämiehensä Grönfeldt, kun taas Glas oli vain tilan entisten omista jäin Viitaniemeen ottama torppari.¹³⁾ Lisäksi ei Glasin esittämien asiakirjojen todenperäisyyttä oltu millään tavoin todistettu.

Ennen mietinnön antamista kuultiin vielä eräitä henkilöitä. Toijanen ja Filpusniemi täydensivät aikaisempaa kertomustaan mainitsemalla, että Björnberg oli heidän Porissa käydessään kielitäytynyt tekemästä välikirjaa mm. siitä syystä, ettei hän voinut kuvernööriltä hankkia lupaa sahan rakentamiseen Vahokoskeen. Hän oli vapauttanut Toi jäsen, Ronkan ja Filpusniemen sitoumuksesta ja lausunut: »Nyt on sopimuksemme loppu.» Ronkan tilan entinen omistaja Juha Juhanpoika kertoi Johan Glasin alussa vuotta 1833 omissa nimissään tehneen hänen kanssaan välikirjan, jonka mukaan hän luovutti Glasille tai sille, jolle tämä oikeutensa siirtäisi, osuutensa Vahokoskeen sahan perustamista varten. Ehdosta hän muisti, että hän oli varannut itselleen vuotuisena vuokrana tietyn määrän lankkuja ja että saha oli neljän vuoden kuluessa pantava käyntiin, sillä muuten välikirja raukeisi. Glas todisti Ronkan ilmoituksen oikeaksi lisäten tehneensä sopimuksen Björnbergin asiamiehen ominaisuudessa ja siirtäneensä sen sit-

¹³⁾ Ignatiuksen väite, että Grönfeldt olisi ostanut Erän tilan, ei pitänyt paikkaansa. Ehkä G. oli suunnitellut ostoa, mutta se oli syyjstä tai toisesta rauennut. Kuten edempänä mainitaan, myivät Henrik Helien ja hänen vaimonsa tilan 29 p. syyskuuta 1838 Mikko Juhanpojalle Aivuksesta. Talousos. KD 92/94 1850.

temmin viimemainitulle, joka ei kuitenkaan ollut käyttänyt sitä hyväkseen.

Kruunun asiamiehen mielestä sahasta olisi hyötyä seudun asujaimille, jotka etupäässä elivät metsäntuotteitten jalostamisen varassa. Tämä elinkeino oli kuitenkin ollut huonosti kannattavaa, koska lähimpään myyntipaikkaan Poriin tuli 11 peninkulman matka ja koska käsinsahatuista lankuista ja laudoista maksettiin vähäinen hinta. Seurauksena oli vain ollut metsien hävitys.

Katselmusoikeudenkin mielestä saha olisi sekä hyödyllinen että tarpeellinen. Siksi se puolestaan kannattikin sellaisen perustamista. Vahokoskessa laitos, johon tulisi kaksi hienoteräistä raamia, voisi olla käynnissä yhdeksän kuukautta, ja kun siinä saatettaisiin sahata kaksitoista tukkia vuorokaudessa, olisi koko vuotuinen käyttöoikeus 2,600 sahatukkia. Jos se taas rakennettaisiin Vesakoskeen, olisi mahdollinen käyttöaika vain kuusi kuukautta ja sahausoikeus (sama tukkimäärä vuorokaudessa) 2,160 sahapölkkyä. Joka puusta tulisi kaksi 7-kyynäristä tukkia. Puheenjohtajan huoleksi jäi Björnbergin katselmusoikeudelle jättämän alkuperäisen välikirjan toimittaminen kuvernööriille, jotta se olisi saatavissa hänen ottaessaan asian käsiteltäväkseen. Senjälkeen se olisi palautettava Björnbergille tai, jos Björnbergiä ja Sundegrenia vastaan tehty ilmianto havaittaisiin senlaatuiseksi, että heitä vastaan olisi nostettava syyte, lähetettävä paikkakunnan tuomarille.¹⁴⁾

Ennenkuin katselmusoikeuden toimituskirja vielä oli ehtinyt saapua kuvernöörinvirastoon, jätettiin sinne kesäkuussa 1837 laaja valituskirjelmä, jonka Johan Glas oli omasta ja 28 talonpojan puolesta laatinut. Viimemainitut olivat Ikaalisten itäosista, Luhalahden, Juhtimäen, Helteen, Sipsiön ja Ison-Röyhiön kylistä ja yksi

¹⁴⁾ Talousos. AD 181/8 1841.

Viljakkalasta. Enemmistö oli kruununtalonpoikia ja -torppareita. Kirjelmässä Glas ensin laajasti todistelee Viitaniemen torpan asujana omistavansa myös käyttöoikeuden Vesakoskeen. Koskessa on mainitun torpan omistajilla ikimuistoisista ajoista ollut mylly, ja nytkin siinä sijaitsee Glasin yhdessä Erän tilan omistajan Henrik Hellénin kanssa suurin kustannuksin rakentama, mutta ilman privilegiota käyttämä paperimylly. Kosken yläpuolella on torpan alavia niittyjä, jotka sahan perustamisen jälkeen tulisivat kokonaan käyttökelvottomiksi. Näihin syihin vedoten Glas omasta puolestaan vastustaa hanketta. Kirjelmän jälkiosa on kirjoitettu Glasin ja talonpoikien nimissä. He selittävät hakijoiden saaneen juonillaan katselmusoikeuden siihen uskoon, että tukinsaanti olisi ainakin sata kertaa suurempi kuin se itse asiassa on. Todellisuudessa ostaa suuri osa seudun asukkaista rakennuspuunsa toisilta. Jos nyt joka koskeen perustettaisiin sahoja, korrottaisivat ne puun hinnan ulkomaisen tasalle ja hävittäisivät muutamassa vuodessa kokonaan metsät. Mistä silloin saataisiin tarvittavat hirret, kun köyhillä ei edes ole rahaa leivän ostoon. Viinikankoskeen on jo perustettu saha, joka muutaman vuoden kuluessa varmaan ehtii kuluttaa kaiken järeän puun pitäjän yläosasta.¹⁵⁾ Pitäjän aliset kylät ovat taas käsinsahauksella viidessä, kuudessa vuodessa niin hävittäneet metsänsä, että köyhät kylmän kangistamine lapsineen jo asuvat tukinkelteistä kokoonkyhättyissä kojuissa. Tämä hävittävä teollisuus on myös ennen pitkää tekevä lopun vetojuhdista, sillä yksistään Ikaalisten pitäjästä kaatui kuluneena talvena yli viisikymmentä hevosta raskaitten lankkukuormien eteen. Lukuisat torpat tarvitsevat hirveän määrän hirsiiä, ja jos metsä loppuu, joutuvat ne kaikki autioiksi. Torpparit saattavat myös myydä sahoihin kenen metsää tahansa, kun sahanomis-

¹⁵⁾ Tarkoittaa Kairokosken sahaa Parkanossa, joka vielä tällöin kuului Ikaaliisiin.

tajat lupaavat maksaa sakot, jos ensinmainituille niitä tuomitaan. Sama kohtalo uhkaa myös kruunun yhteismaita. Metsiä voidaan silloin suojella yhtä vähän kuin lampaita siellä, missä susia on tuhansittain. Katselmusoikeus houkuteltiin jo taitavasti antamaan suostumuksensa sahan perustamiseen ottamalla lupauksia metsän suhteen kaukana asuvilta tai sellaisilta, joilla ei ollenkaan ole tukkimetsää, vieläpä sellaisiltakin, jotka eivät edes omista taloa. Heidät lahjottiin valehtelevaan oikeuden edessä, ja he seurasivat tarkastusmiehiä, jotka eivät seutua tunteneet, toisten omistamisessa jakamattomissa metsissä esittäen ne omikseen. Pyrkimyksenä oli vain sahan saatua perustamisluvan päästä käsiksi toisten metsiin. Sahan rakentamisesta seudulle olisi seurauksena, että ne allekirjoittajani lapsista, jotka sitä lähinnä asuvat, joutuisivat elämään maakuopissa, kuten köyhät muissa, metsistä puti puhtaiksi tulleissa maissa. Erotuksena olisi vain, että täällä heidän kohtalonsa olisi pakkasen vuoksi ankarampi. Kirjelmän lähettäjät pyytävät kuvernööriltä suojaa kaikkia sahanperustajien itsekkäitä hankkeita vastaan ja heidän maalle mitä vahingollisimpien anomustensa hylkäämistä.¹⁶⁾

Kirjelmä on varsin taitavasti kokoonpantu ja sisältää voimakkaan vastalauseen alkavalle sahateollisuudelle. Siinä on vedottu etäisen maanäären köyhyYTEEN ja sen viljelykselle ominaiseen torpparilaitokseen. Totta oli, että kyseessä oleva seutu oli 1800-luvun alussa taloudellisesti takapajulle jäänyt. Valtiovalta oli senvuoksi jo parin vuosikymmenen ajan kiinnittänyt aivan erikoista huomiota Ikaalisten ja Ruoveden pitäjiEN tilan kohottamiseen. Liikkeyhteyden parantamiseksi oli ryhdytty tekemään maanteitä, hallan ja tulvien tuhojen vähentämiseksi oli perattu koskia, laskettu järviä ja kuivattu soita, manttaalin- ja verotasoituksilla

¹⁶⁾ Talousos. AD 35/170 1841. Glasin laatima konsepti Satakunnan Museon arkistossa. Sen on puumerkillään varustanut 27 talonpoikaa.

oli pyritty poistamaan verotuksessa ilmennyttä kohtuuttomuutta jne. Katovuosina järjestetyt hätäaputyöt samoinkuin vasta alkuun päässyt puutavaran kotona valmistus ja Poriin myynti olivat tuoneet perin välttämätöntä lievennystä seudun asujaimiston koviin elinehtoihin. Kirjelmässä tavattavat viittaukset pitäjän köyhyyteen löytäisivät varmaankin vastakaikua asioista hyvin perillä olevissa viranomaisissa. — Kertomus hevosten kaatumisesta lankkukuormien eteen tuntuu ensi näkemältä rohkean mielikuvituksen tuotteelta, mutta sellainen ei tämä kirjelmässä ajetun asian tueksi esitetty motiivi kuitenkaan liene. Tiedämme nimittäin, että Ikaalisten ja Mouhijärven pitäjissä vallitsi talvella 1836—37 niin ankara rehun puute, että väestön oli ruokittava eläimiään viljalla ja sen loputtua oljilla, jotka nekään eivät riittäneet kevääseen saakka. Vetojuhtien heikkouden vuoksi oli monen jätettävä välttämättömät kaupunginmatkat tekemättä, mistä oli seurauksena, että tuotteet jäivät myymättä ja viljanostoon tarvittavat rahat hankkimatta.¹⁷⁾ — Mitä taas torpparien oikeuksiin ja elämänmahdollisuuksiin tulee, niin siinä suhteessa Ylä-Satakunta muodosti aivan omalaatuisen alueen, jolla myöhemmin tuli olemaan tärkeä merkitys maan torpparioloja järjestettäessä. Tunnettua on, että täällä tämän väestönosan asema oli sekä taloudellisesti että oikeudellisesti parempi kuin missään muualla Suomessa. Se rakentui patriarkaaliselle pohjalle, torppariluokka kun oli alkujansa syntynyt vähävaraisten tilallisten pojista, veljistä ja vävyistä. Isäntien ja torpparien väliset kirjalliset sopimukset olivat tavallisia, torpan hallintaoikeus jatkuvaa eikä määräaikaista tai isännän mielivallasta riippuvaa ja vuokramaksut kohtuulliset. Torppareilla oli myös yleensä paitsi metsänkäyttö-, myös metsänmyynti-

¹⁷⁾ Talousos. KD 86/107 1837 (maaherra v. Haartmanin 14. IV. —37 senaattiin lähettämä kirjelmä). Seuravaanakin keväänä oli rehusta puutetta. Talousos. KD 94/108 1838.

oikeus, olipa heillä usein oma metsälohkokin.¹⁸⁾ Suuren osan asukkaista ei siis tarvinnut ostaa tarvepuitaan toisilta, kuten kirjelmässä väitetään. Mutta nyt oli nopeasti kasvamassa oleva metsänkäyttö ja sitä seuraava puun arvon nousu aikaansaava syvälle käypiä muutoksia seudun taloudelliseen tilaan ja myös torppari- ja tilattoman väestön elinehtoihin. Kirjelmässä esitetty kuvaus jo käynnissä olevasta metsänkulutuksesta — niin liioiteltu kuin se onkin — todistaa, miten käsin sahatun puutavaran valmistus 1830-luvun puolimaissa oli täällä saavuttanut laajat mittasuhteet. Kaiken lisäksi oli sahateollisuus nyt ulottava vaikutuksensa tähän syrjäiseen maankolkkaan. Me toteamme, että Glas, jonka kynästä kirjelmä oli lähtöisin ja jolle vastuu siinä lausutuista ajatuksista tulee, aivan hämmästyttävän tarkasti aavisti ne epäkohdat, jotka sahateollisuus oli tuova mukanaan. Hän puhuu tietäjän tavoin siitä osasta, jota torpparit alkavassa kehityksessä näyttelisivät, samoin kuin siitä kohtalosta, joka kruununmetsiä odottaisi. Niinä vuosina, jolloin metsäntuotteiden jalostaminen oli tällä seudulla kehittynyt tärkeäksi elinkeinoksi, oli näissä suhteissa jo saatu karvaita kokemuksia. Entisenä sahankirjanpitäjänä Glas tunsikin myös sen teollisuudenhaaran, joka nyt voimakkaasti oli tempaamassa vaikutuspiiriinsä etäisetkin tienoot. Hän tiesi tai vaistosi, että sen valtaamilla alueilla epäkohdat, joita käsinsahauksen vauhtiin päästyä oli alkanut ilmetä, eivät suinkaan häviäisi, vaan päinvastoin lisääntyisivät. Vuosikymmenen kuluttua hänen aavistelunsa olivat käyneet toteen. Ja vaikka emme uskoisikaan, että muuttamat henkilöt olisivat innolla ryhtyneet Grönfeldtin hanketta kannattamaan vain sentakia, että heille siten tarjoutuisi tilaisuus hyvään ansioon toisten metsien kustannuksella, on todistettavissa, että kauppiaat sahoja suunnitellessaan antoivat talonpojille houkut-

¹⁸⁾ Edvard Gylling: Ylä-Satakunnan torpparioloista (Satakunta I, Helsinki 1907, ss. 235—39).

televan suuria lupauksia. Vain siten on selitettävissä sekin, että Ikaalisten talonpojat olivat valmiit piirtämään puumerkkinsä samanaikaisesti useampaan kuin yhteen sitoumukseen. Glas oli selvillä tästä menosta. Nyt herää kysymys, nousiko hän vastustamaan sahoja maan ja nimenomaan tämän seutukunnan edun vuoksi, vai oliko hänellä kirjelmää puuhatessaan omia intressejä ajettavanaan. Kohta saatamme todeta, että hänen esiintymisensä ei johtunut yhteisen hyvän harrastuksesta eikä mistään taloudellisesta ajattelusta, vaan siitä, että hänen oma asemansa oli uhanalainen ja että hän oli ollut ja tavallaan oli vieläkin vastapuolen asiamies. Hän ei suinkaan, niinkuin kirjelmästä voisi päätätä, vastustanut sahoja yleensä, vaan nimenomaan tätä Grönfeldtin Vesakoskeen suunnittelemaa.

Kuvernöörinvirasto antoi 9 p. kesäkuuta kirjelmän johdosta päätöksen, jossa se velvoitti hakijat toimittamaan katselmustoituskirjan nähtäväkseen. Velvoitusta ei kuitenkaan koskaan täytetty, minkä vuoksi kirjelmä, joka lisäksi annettiin hakijoille takaisin, ei johtanut mihinkään toimenpiteisiin.¹⁹⁾

Kohta Glasin jättämän valituskirjelmän perästä — 23 p. kesäkuuta 1837 — saapui kuvernöörille Björnbergiltä ja Björkman & Rosenlewiltä kirjelmä, jossa nämä kahteen välikirjaan vedoten esittivät vastalauseensa katselmusoikeuden antaman lausunnon johdosta. Toinen näistä sopimuksista oli tehty 6 p. kesäkuuta 1834 talollisen Juha Juhanpoika Ronkan ja hänen vaimonsa kanssa, toinen taas 31 p. tammikuuta 1837 Kustaa Juhanpoika Ronkan, Juha Toijasen ja Henrik Filpusniemen kanssa. Näitten perusteella he väittivät ennen Grönfeldtiä olevansa oikeutettuja perustamaan sahan Vahokoskeen. — Glas ei myöskään jättänyt asiaa vielä sikseen. Kuten kohta saatamme todeta, piti hän itseään myytynä

¹⁹⁾ Talousos. AD 35/170 1841.

miehenä, jos Grönfeldtin onnistuisi hankkia lupa sahalleen. Hän omisti yhdessä Henrik Hellenin ja Juha Toivosen kanssa Vesakosken paperimyllyn,²⁰⁾ ja sen olemassaolo oli nyt kysymyksessä. Elokuun viimeisenä päivänä hän ja Toivonen jättivät kuvernöörille kirjelmän, jossa he vastustivat Grönfeldtin hakemusta. He olivat 20 p. samaa kuuta saaneet Helléniltä todistuksen siitä, että he olivat hankkineet ikuiseksi omaisuudekseen Vesakosken paperimyllyn ja kuusi tynnyrinalaa maata sen vierestä kahdeksan seteliruplan suuruista vuotuista vuokraa vastaan. Todistuksessa Hellén mainitsi vielä, että kun hän oli Glasilta ostanut Erän tilan, tämä silloin oli pidättänyt itselleen otto- ja omistusoikeuden Viitaniemen torppaan ja liikamaahan. Tämän mukaisesti Glas olisi päässyt eroon Hellénistä, jonka hän eräässä kirjeessään esittää Grönfeldtin liittolaiseksi, ja saanut uudeksi liikekumppanikseen »rikkaan Toivosen» Juhtimäeltä. Näin ei asia kuitenkaan todellisuudessa ollut. 19 p. elokuuta oli näet vain tehty paperitehdasta koskeva sopimus, jonka mukaan Toivonen oli kiinnitetty yritykseen uutena osakkaana. Toivosen mukaantulo vähensi epäluotettavan Hellénin vaikutusta ja sai Glasin jälleen tuntemaan asemansa turvatuksi. Hellenin antama todistus, joka sisälsi totuu-

²⁰⁾ Tämän tehtaan perustamisesta ei ole tietoja, se kun toimi ilman privilegiota. Alkuunpanijat olivat Glas ja Hellén, kunnes 19 p. elokuuta 1837 tehdyllä sopimuksella Juha Toivonen otettiin kolmanneksi osakkaaksi yritykseen. Siitä pitäen kullakin heistä oli 1/3 osa tehtaasta. Vielä senkin jälkeen, kun Hellén syyskuussa seuraavana vuonna myi Erän tilan, omisti hän tehdasosuutensa. Vesakoski ei näet sisältynyt ollenkaan kauppaan, vaan se jäi Glasin, Hellénin ja Toivosen yhteiseksi omaisuudeksi. Jos koski isossa-jaossa joutuisi Erän haltijalle, sitoutuivat he siitä maksamaan vuosivuokraa 8 seteliruplaa. Yritys on siis epäilemättä suuresti kiinnostanut heitä. Mikään huomattava laitos tämä mylly ei kuitenkaan ollut. Edellä mainitussa kuvernöörille v. 1837 jättämässään valituskirjelmässä Glas kertoo, että se oli perustettu kattopaperin valmistamiseksi rahkasammalesta, kun taas hänen kir-

desta poikkeavia tietoja, on merkinä siitä, että hänen suhteensa Grönfeldtiin olivat nyt lopussa. Toivonen, jonka perimätieto kertoo Glasin hyväksi ystäväksi ja toveriksi, näytteli tässä jutussa kaksinaamaista osaa. Hän oli maaliskuussa 1837 sitoutunut met-sistään luovuttamaan puita Grönfeldtin suunnittelemaalle sahalle, mutta elokuussa hän jo vastusti tämän hanketta ryhdyttyään pa-perimyllyn osakkaaksi.

Valitusten johdosta kuvernööri vaati Grönfeldtiltä selitykset. Senjälkeen Glas ja Toivonen lähettivät vielä kirjelmän. Niinikään saapui kuvernöörille maaliskuussa 1838 Kustaa Ronkan, Toijasen ja Filpusniemen puumerkillään varustama kirjelmä. Siinä he kiistivät sen kontrahdin pätevyuden, jonka Björnberg liikekump-paneineen oli esittänyt 6 p. kesäkuuta 1834 tehdyksi.²¹⁾ 19 p. syyskuuta 1840 kuvernöörinvirasto sitten antoi päätöksen Grön-feldtin hakemuksen johdosta. Koska maanomistajat olivat kiel-täneet v. 1834 tehdyn välikirjan laillisuuden, ei Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin vastaväitteisiin ja hakemukseen voitu kiinnittää huomiota. Samaten hyljättiin ne huomautukset, joita Glas kumppaneineen oli esittänyt hanketta vastaan. Grönfeldtille myönnettiin lupa kaksiraamisen hienoteräisen sahamyllyn raken-

jeensä samalta vuodelta koskettelee lumpunsaantimahdollisuuksia. Erän ja Viitaniemen verollepanoasiakirjoista käy selville, että v. 1847 tehdas — josta nimismies käyttää nimitystä »väliaikainen» — oli huonosti kannattava ja jo varsin rappeutunut. Siinä oli valmistettu makulatuuri- ja karkeata kääre-paperia. Viimemainitun tiedon vahvistavat oikeaksi Glasin v. 1834 C. F. Björnbergille kirjoittamat kirjeet, joissa hän tarjoaa ostettavaksi 40—50 riisiä harmaata makulatuuripaperia 1 velkariksin 32 killingin hinnasta riisiltä. Privilegiota ei Glasin mielestä tarvittu, koska rahvaalla useitten kunink. ase-tusten mukaan oli oikeus valmistaa omaksi ja maanmiestensä tarpeeksi kaik-kea, mikä ei ollut lainvastaista (Taloulosos. AD 35/170 1841 ja KD 92/94 1850. Glasin kirjeet C. F. Björnbergille Satak. Museon arkistossa).

²¹⁾ Näistä asiakirjoista vain maininta Taloulosos. KD 321/119 1840.

tamiseen Vahokoskeen. Laitos saisi olla käynnissä yhdeksän kuukautta vuodessa, ja sinä aikana olisi siinä oikeus sahata 2700 7-kyynäristä tukkia.²²⁾

III.

Ennenkuin tarkastamme, miten kuvernöörinviraston päätöksen kävi senaatissa, on syytä selvittää, minkälaisille perusteille Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin Vahokosken käyttöoikeuteen nähden esittämät vaatimukset nojautuivat. He olivat katselmustilaisuudessa ja kesäkuussa 1837 kuvernöörille jättämässään kirjelmässä vastustaneet Grönfeldtin hakemusta ja väittäneet, että heillä oli etuoikeus sahan rakentamiseen Vahokoskeen. Varsinaisen sahan perustamista koskevan anomuksen he jättivät tammikuussa 1838. Sen ohessa seurasi jäljennös kontrahdistista, jonka mukaan heidän oli aloitettava rakennustyöt ennen seuraavan kesäkuun 6. päivää. Vaikka heidän ja kaup. Grönfeldtin kesken olikin vireillä riita sahanpaikasta, oli heidän pakko jättää anomus, jotta eivät menettäisi välikirjan avulla hankkimaansa oikeutta. — Kyseessä oleva sopimus oli sama, josta Björnberg oli katselmusoikeudelle maininnut, mutta jota hänellä ei silloin ollut edes mukana. Sitä ei oltu tehty v. 1833, vaan vasta 6 p. kesäkuuta 1834. Välikirjan olivat allekirjoittaneet Juha Ronkka ja hänen vaimonsa toiselta sekä Johan Glas Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin asiamiehenä toiselta puolen. Sopimuksen mukaan oli vuotuinen vuokra kuusi toltia hylkylautoja, jos Vahokoskeen rakennettaisiin saha, mutta kuusi riksiä valtionvelkaseteleitä, jos jokin muu laitos siihen pystytettäisiin. Kosken ohella seuraisi kauppaa myös tarpeellinen maa-alue ja ajotie. Jos Filpusniemen torpan asuja jollain tavoin tekisi haittaa vuokraajalle, saisi viimeainittu lu-

²²⁾ Talousos. KD 321/119 1840.

nastaa torpan ja Vahokosken omakseen 700 velkariksistä. Vuokraajalla olisi myös lunastusoikeus niihin, jos torppa myytäisiin vieraalle. Jos Ronkan perilliset tai oikeudenomistajat saisivat 20 vuoden kuluessa sopimuksen oikeudenkäynnin avulla rikotuksi, olisi heidän vuokraajalle korvattava kaikki tämän pystyttämistä rakennuksista tai muuten koituneet kustannukset. Ellei laitosta pantaisi neljän vuoden kuluessa alulle, olisi sitoumus katsottava rauenneeksi. Tämän määräajan kestäessä ei Ronkalla eikä hänen vaimollaan olisi oikeutta tehdä mainituista tiluksista sopimuksia kenenkään muun kanssa.²³⁾

Eräitten Johan Glasin Björnbergille kirjoittamien kirjeitten avulla voimme tarkemmin seurata tätä sahanhanketta. Maaliskuussa 1834 Glas saa erään torpparin välityksellä Björnbergiltä kirjeen, jossa tämä tiedustelee sopivaa sahanpaikkaa. Saman kuun 24 p. Glas vastaa, että tarkoitukseen kelpaavia koskia on monta, mutta lautojen kuljetus niistä tulee pitkäksi, minkä lisäksi ne sijaitsevat yhteismaalla, jonne sahaa ei sallittane rakentaa. Mutta jos Björnbergillä on tosi mielessä, lupautuu Glas hankkimaan edullisen paikan. Seudulta saa varmasti sekä rakennushirsiä että sahatukkeja kohtuushintaan eikä tarvitse pelätä niitä tulevaisuudessaakaan puuttuvan. Björnberg oli nähtävästi myös tiedustellut, voisiko Glas ottaa laitoksen rakentamisen huolekseen, sillä Glas vakuuttaa aikaisempaan kokemukseensa viitaten olevansa tässä suhteessa yhtä taitava kuin joku toinen. Mielellään hän auttaisi yrityksen edistymistä, koska hän voisi sahasta saada halpaan hintaan tarvitsemiaan hylkylautoja ja kelteitä. 9 p. kesäkuuta hän sitten tiedottaa tehneensä sopimuksen niin edullisesta sahanpaikasta, että se on herättänyt kateutta eräissä varakkaissa henkilöissä, jotka siitä eivät odota saavansa mitään tuloa. Estääkseen

²³⁾ Talousos. AD 181/8 1841.

heitä salassa punomasta juonia hän vaati omistajalta heti kirjallisen sitoumuksen. Sitten hän mainitsee ehdot, jotka edellä jo esitettiin. Hän kehoittaa Björnbergiä ostamaan Filpusniemen torpan, jonka kaikki ovat arvioineet 1000 riksin arvoiseksi, mutta minkä hinnan hän väsymättä tinkien ja pitkillä esityksillä sai alennetuksi 700 riksiin.

Kuten olemme nähneet, oli sopimus jäänyt käyttämättä siihen saakka, kunnes Björnberg Vahokoskella toukokuussa 1837 pidetyssä katselmustilaisuudessa sen veti esiin viimeisenä valttinaan. Siitä ei silloin kuitenkaan ollut mitään hyötyä. Vahokosken käyttöoikeudesta syntynyt riita oli katselmusoikeuden päätöksen mukaan jätettävä kihlakunnanoikeuden ratkaistavaksi. Minkälaisena Glas näki tilanteen katselmustoimituksen jälkeen, kuvaa hyvin hänen 23 p. kesäkuuta Björnbergille lähettämänsä kirje. Hän kertoo kovan kohtalon järjestäneen niin, että hän on saattanut tehdä Björnbergille pienen palveluksen kiitollisuuden osoitukseksi siitä lahjasta, jonka hän vastedes suoritettavista palveluksista oli saanut («till erkänsla emot den skänk som jag på framdeles tjenst emottagit»). Hän oli katselmusoikeudelle todistanut, että vanhan Ronkan kanssa oli todella tehty kontrahti. Sitäpaitsi hänen oli ollut pakko puolustaa omaisuuttaan, jonka »nämä keinottelijapirut helvetistä potkaistun pormestarinsa avustamana» («som dessa speculerande Djeflar, understödda af deras ifrån helfvetet bortsparckkade Borgmestare») aikovat lain varjolla ryöstää. Sillä tekosyillä, että ovat Helléniltä ostaneet tilan, jonka alueella pape-ritehdas sijaitsee, he yhdessä Hellénin kanssa, joka myös on viekas konna («som tillika af naturen är en på åtta kantter slipad Skurck»), aikovat anastaa Glasin tehdasosuuden. Glas kertoo heti matkustaneensa Turkuun ja jättäneensä kuvernöörille sellaisen vastalauseen kuin kirjeen mukana seuraava konsepti osoittaa. Jos se ei auta, on hänen pakko kääntyä senaatin puoleen

kaksin verroin lukuisampien talonpoikien valitusten kera. Hätä pakottaa hänet koettamaan äärimmäisiä keinoja. Kun hän on kuullut Björnbergin liikekumppaneineen myöskin luvanneen valittaa aivan selvästi lahjotuksi tulleen katselmusoikeuden antaman lausunnon johdosta, on hän tahtonut tiedottaa omista otteistaan, jotta herrat tietäisivät käydä käsiksi oikeisiin kohtiin («röra passliga strängar»). Hän kaavailee viimemainituille valituskirjelmää. Heidän olisi viisainta esittää: vaikka katselmusoikeus Viinikankosken sahaa²⁴⁾ perustettaessa olikin sitä mieltä, että täällä olisi riittävästi metsää sahaa varten, niin kuitenkin on jo muuttaman vuoden perästä pakko laahata tukkeja viiden, kuuden peninkulman etäisyydeltä, koska miltei kaikki tässä laihassa maaperässä kasvavat järeät hongat ovat halkinaisia tai sisältä lahoja; lisäksi olisi niin monien sahojen mahdotonta saada tuotteet kuljetetuksi, koska rahvas ei voi kokonaan laiminlyödä maanviljelystä. Myöskin saattaisi keinottelua vastaan jotain vaikuttaa tieto, että Vahokosken ja Viinikankosken väliä on suorinta tietä vain 1 ½ peninkulmaa. — Glas pyytää hartaasti, että herrat eivät jättäisi sikseen asiaa, joka aikaa myöten voi heille käydä yhtä turmiolliseksi kuin se nyt on hänelle. Hän lupaa puolestaan teroittaa kynänsä keinottelijoita vastaan, jotka eivät näy kaihtavan mitään keinoja päästäkseen käsiksi toisten omaan. Kaikeksi onneksi hänellä on rahvaan kannatus takanaan. Hän on sitä kiihoittanut vastustukseen, mihin se epäluuloisena kaikkea sitä kohtaan, mikä herralta haiskahtaa («tili alt hvad Herreman heter»), on hyvinkin taipuvainen. — Jos kuitenkin vastoin oletusta näitten ryövärien onnistuisi hankkia lupa sahalleen, olisi Glas mennyttä miestä. Hän ei voisi sellaisten tyranniin kanssa jatkaa tehtaansa toimintaa, vaan hänen olisi pakko purkaa yhtiö ja etsiä muualta miehiä, jotka olisivat halukkaita osallistumaan tämän kiintoisan yrityksen uudel-

²⁴⁾ Tarkoittaa Kairokosken sahaa.

leen perustamiseen. Viinikankoskessa lienee vielä yllin kyllin vettä, ja paikka olisi lumpunsaantiin ja kuljetuksiinkin nähden niin sopiva, ettei vertaa missään, se kun on teitten risteyksessä. Siksi hän ehdottaakin, että Björnberg kumppaneineen perustaisi koskeen sahan viereen pienen paperitehtaan, jonka rakentamiseen helposti saisi luvan kotitarvetehtaan nimellä. Se ei tulisi maksamaan kuin 400 riksiä. Glas ottaisi yrityksestä neljännes osan. Hänestä olisi myös hyötyä, kun sahassa vastaisuudessa olisi tehtävä pikku korjauksia. Lopuksi hän pyytää pitämään salassa, mitä hän paperinvalmistuksesta on kirjoittanut, koska hänen on syytä odottaa mitä vain ihmisten taholta, joilla ei ole tuntoa eikä häpyä.²⁵⁾

Glas tunsi siis tuhonsa tulleen, ellei asiaan saataisi korjausta. Tämän kirjeen luettuamme näemme oikeassa valossa sen valituskirjelmän, jonka Glas omissa ja talonpoikien nimissä oli kuvernööreille käynyt esittämässä. Vertaamalla näitä asiakirjoja siihen kirjeeseen, jonka Glas maaliskuussa 1834 Björnbergille kirjoitti, huomaamme, miten sama mies saattoi antaa erilaisen kuvan seudun metsävaroista aina sen mukaan, miten tarve vaati. Valituskirjelmässä oleviin tietoihin ei siis tässä suhteessa voi suurtakaan arvoa panna. Sellaisen laatiminen ja Turkuun vieminen samoinkuin neuvojen antaminen Björnbergille tämän aikomaa vastalausetta varten todistavat, että Glas piti asemaansa todella uhanalaisena. »Ryövärien» ja »tyranniin» käsiin joutuneena hän suunnitteli jo paperitehtaansa hylkäämistä ja muuttoa Parkanoon. Vasta siten, kun hänen onnistui kiinnittää Juha Toivonen yrityksensä osakkaaksi, hän tunsi jälleen olonsa turvatuksi. Edelleen hän kuitenkin taisteli Grönfeldtin hanketta vastaan aina siihen saakka, kunnes tämä v. 1840 kuvernöörinvirastolta sai anomukseensa puol-

²⁵⁾ Glasin kirjeet Satakunnan Museon arkistossa.

tavan päätöksen. Senjälkeen ei Glas enää tämän jutun vaiheissa esiinny. Mutta hänen kyhäämänsä ja kuvernöörille viemänsä ponteva valituskirjelmä oli vielä aikanaan menevä senaattiin hänen porilaisten ystäviensä toimesta.

Säilyttääkseen v. 1834 hankkimansa oikeuden Vahokosken käyttämiseen Björnberg ja Björkman & Rosenlew jättivät, kuten mainittu, tammikuussa 1838 anomuksen sahan perustamisesta koskeen. Kirjelmässä hakijat mainitsivat, että heillä oli paraikaa vireillä kiista Grönfeldtin kanssa sahanpaikasta. Tästä syystä kuvernöörinvirasto halusi ensin kuulla Juha Ronkkaa ja hänen vaimoaan. Selityksessään nämä myönsivät kyllä tehneensä hakijain mainitseman sopimuksen, mutta kun he jo neljä vuotta sitten olivat myyneet tilan pojalleen Kustalle, jolla jo oli kiinnekirja siihen, katsoivat he asian riippuvan kokonaan hänestä. Nyt oli vuorostaan Kustaa Ronkan annettava selitys. Tämä vastusti mitä jyrkimmin anomusta, koska hakijat eivät olleet valvoneet etuaan, ennenkuin hän oli saanut kiinnekirjan. Ostaessaan tilan hän ei ollut tietoinen koko kontrahdistista. Saatuaan tämän selityksen kuvernöörinvirasto lähetti asiakirjat hakijain tarkastettavaksi. Vastauksessaan lokakuussa 1840 nämä selittivät, ettei heillä käsittääkseen ollut anomuksen suhteen muitten kanssa tekemistä kuin Juha Ronkan ja hänen vaimonsa, jotka olivat sopimuksen allekirjoittaneet. Kustaa Ronkan oli laillisesti todistettava omistusoikeutensa tilaan, ennenkuin he katsoivat hänellä olevan osallisuutta asiaan. Kuvernöörinvirasto velvoittikin hakijat jättämään asiakirjat Kustaa Ronkalle, jonka oli sakon uhalla annettava selitys ja asianmukaisesti todistettava, että hän omisti tilan.²⁶⁾

Samaan aikaan kuin Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin anomus jäi tähän vaiheeseen, käsiteltiin Vahokosken sahariitaa

²⁶⁾ Talousos. AD 181/8 1841

toistakin tietä. Lakimääräisillä talvikäräjillä helmikuussa 1839 Björnberg ja hänen liiketoverinsa pyysivät näet kihlakunnanoikeutta merkitsemään kiinnityspöytäkirjaan edellämainitun v:ltä 1834 olevan vuokravälikirjan sekä 31 p. tammikuuta 1837 Toijasen, K. Ronkan ja Filpusniemen kanssa tekemänsä sopimuksen. Viimemainitusta oikeudelle esitettiin jäljennös, josta kävi ilmi, että alkuperäinen oli lyijykynällä kirjoitettu ja että siihen 11 p. kesäkuuta 1837 oli tehty lisäys. Alkuperäinen sopimus oli näet mainittuna päivänä todistajien läsnäollessa tulkittu suomeksi lautamies Viinikalle, joka tunnusti sen olevan sananmukaisesti oikean samoin kuin myönsi omakätisesti piirtäneensä siihen puumerkkinsä. Viinikan todistus oli merkitty alkuperäisen kontrahdin jatkoksi. Kun oikeus halusi kuulla sopimuksen tehneitä talonpoikia ja sittemmin myös Grönfeldtiä, lykkäytyi asia. 28 p. syyskuuta 1840 se oli taaskin esillä. Tällöin ilmoitti Grönfeldtin asiamies, että hänen päämiehensä oli jo saanut asianomaisen luvan sahan rakentamista varten Vahokoskeen. Hakijain asiamies kiisti kuitenkin tämän väitteen. Oikeus velvoitti silloin kummankin osapuolen esittämään kaikki todistuksensa seuraavien talvikäräjien seitsemäntenä istuntopäivänä.²⁷⁾ Ennen tätä päivää juttu sai kuitenkin käänteen, joka siirsi sen uudelle pohjalle.

IV.

Kuvernöörinvirasto oli siis 19 p. syyskuuta 1840 omasta puolestaan antanut suostumuksensa Grönfeldtin anomukseen. Tämä päätös aiheutti kahden laajan valituskirjelmän jättämisen senaattiin. Tammikuussa seuraavana vuonna saapui ensinnäkin kym-

²⁷⁾ 31. I. 1837 tehty välikirja lisäyksineen alkuperäisenä Satak. Museon arkistossa. Siellä myös alkuperäiset kiinnityspöytäkirjojen otteet. Jäljennökset Talousos. AD 181/8 1841.

menen talonpojan puumerkillään varustama kirjelmä. Allekirjoittajista oli kahdeksan sellaista, jotka olivat vetäneet puumerkinsä sen valituksen alle, jonka Glas kesäkuussa 1837 oli Turussa kuljettanut. Nyt jätetyssä kirjelmässä vedottiinkin tähän valitukseen, josta jäljennös seurasi mukana, ja selitettiin, miksi kuvernöörinviraston vaatima toimituskirja oli jäänyt lähettämättä. Syy oli paikkakunnan tuomarin, jolta turhaan oli sitä pyydetty. Vaikka kuvernöörinvirasto ei ollut valittajille määrännyt mitään aikamäärää eikä velvoitusta puhevallan menetyksen uhalla toimituskirjan jättämisen suhteen, oli se syrjäyttämällä koko valituksen antanut päätöksensä ja katselmusoikeuden lausuntoon nojaten oikeuttanut Grönfeldtin perustamaan sahan. Tämän menettelyn johdosta allekirjoittajat esittivät valituksen ja pyysivät, että asia palautettaisiin kuvernöörinvirastoon uudelleen käsiteltäväksi, jolloin heidän valituksensa tulisi myös lainmukaisesti esille otetuksi.

Talonpojat olisivat tuskin oma-aloitteisesti enää vaivautuneet tämän pitkällisen riitajutun vuoksi kääntymään senaatin puoleen. Ketkä todella olivat valituksen takana, käy ilmi siitä, että kirjelmän oli laatinut Kairokosken sahan isännöitsijä Sundegren. Hän tai hänen päämiehensä olivat Glasilta hankkineet tämän v. 1837 tekemän valituskirjelmän. Juttu koski nyt enää vain porilaisia Grönfeldtin kilpailijoita, jotka olivat päättäneet kaikin keinoin estää tämän suunnitelman toteutumasta. Talonpoikien nimissä jätetty valitus oli omiansa antamaan tarpeellista tukea ja tehoa heidän omalle valitukselleen.

Kirjelmän johdosta vaadittiin Grönfeldtiltä selitys ja kuvernööriltä lausunto. Edellinen vetosi siihen, että valittajat eivät olleet läsnä katselmustilaisuudessa eivätkä mitenkään olleet monta vuotta sitten tekemäänsä valitusta jatkaneet, minkä vuoksi hän anoi, että heidät julistettaisiin puhevaltansa menettäneiksi. Tämä olisi sitäkin aiheellisempaa, kun kaikki se, minkä he hänen ano-

mustaan vastaan olivat huomauttaneet, oli menettänyt merkityksensä sen johdosta, että hän oli luopunut vaatimasta sahan rakentamisoikeutta Vesakoskeen. Kuvernööri pyysi myöskin valittajain anomuksen hylkäämistä, koska nämä eivät olleet täyttäneet kuvernöörinviraston heille antamaa velvoitusta.²⁸⁾

Maaliskuussa saapui sitten Björnbergin ja Björkman & Rösenlewin laaja valituskirjelmä. Siinä väitetään ensinnäkin kihlakunnan katselmusoikeuden menetelleen virheellisesti, kun se kieltäytyi valallisesti kuulemasta henkilöitä, jotka valittajat olivat nimenneet todistaakseen, että heidän Vahokoskesta v. 1837 tekemänsä sopimus oli oikea. Kun he sitten tyytymättöminä katselmusoikeuden osoituksen mukaisesti hakivat muutosta Turun hovioikeudelta, ei tämä ottanut asiaa ratkaistakseen, koska se pääasiassa oli taloudellista laatua. Hovioikeuden päätöksessä sanotaankin, että katsemusoikeuden ei olisi pitänyt kehoittaa heitä kääntymään sen puoleen. Kun he eivät siten olleet voineet saada mainittua sopimusta osoitetuksi päteväksi, olivat he vetoamalla asiamiehensä Johan Glasin jo 6 p. kesäkuuta 1834 samaisen kosken käyttöoikeudesta tekemään välikirjaan — mistä he myös olivat katselmusoikeudelle maininneet, vaikka toimituskirjaan olikin, arvattavasti erehdyksessä (!), tullut vuosiluku 1833 — kuvernöörinvirastoon jättäneet hakemuksen sahan perustamisesta Vahokoskeen. Tämän hakemuksen johdosta kuvernöörinvirasto oli kuulut asianosaisia ja viimeksi lokakuussa 1840 velvoittanut hakijat hankkimaan Kustaa Ronkalta selvityksen siitä, että hän oli Ronkan tilan omistaja. Huolimatta tästä mainittu virasto oli 19 p. syyskuuta samana vuonna ratkaissut asian lopullisesti Grönfeldtin eduksi, vaikka niin oleellinen seikka kuin kysymys siitä, oliko K. Ronkka oikeutettu tekemään sopimuksen Grönfeldtin kanssa, oli

²⁸⁾ Talousos. AD 35/170 1841.

jäänyt selvitystä vaille. Voidakseen jollain tavoin turvata oikeutensa hankkimansa sahanpaikan suhteen valittajat olivat pyytäneet Ikaalisten kihlakunnanoikeutta merkitsemään kiinnityspöytäkirjoihin molemmat edellämainitut välikirjat. Asia on viimeksi ollut esillä vasta pidetyillä talvikäräjillä, jolloin oikeus kuuluu evänneen todisteiden esittämisen siitä, että he olivat aikoneet valittaa kuvernöörinviraston päätöksen johdosta. Pöytäkirjaa he eivät olleet vielä käräjien jatkumisen vuoksi ennättäneet saada, minkä vuoksi he anoivat, että se saataisiin vastedes senaattiin toimittaa. — Kyseessä oleva asia oli siten tullut käsitellyksi sekä oikeuden- että muodonvastaisesti. Kihlakunnan katsemusoikeus oli ensinnäkin tehnyt ilmeisen oikeudenkäyntivirheen sikäli, että se sallimatta valittajien todistaa sopimuksensa pätevyyttä tai antamatta heille laillista valitusosoitusta kuitenkin otti kuultavaksi eräitä todistajia, jonka kautta heidän kontrahtinsa pätevyys itse asiassa tuli kyseenalaiseksi ja jonka menettelyn johdosta kuvernöörinvirastokin tuli harhaan johdetuksi. Olihan selvää, että kun Grönfeldtin onnistui myöhemmin tehdyllä välikirjalla hankkia sahanpaikka omakseen, valittajain sopimus, vaikka ilman asiallista syytä, sen kautta menetti kaiken merkityksensä. Tämän lisäksi kuvernöörinvirasto oli menetellyt lainvastaisesti, kun se odottamatta Kustaa Ronkan selitystä oli kiirehtinyt antamaan lopullisen päätöksen. Valittajat anoivat nyt, että tämä päätös kumottaisiin ja että he saisivat laillisesti todistaa oikeutensa kiisteltyyn sahanpaikkaan nähden. Osoittaakseen välikirjojensa pätevyyden he nimesivät joukon todistajia ja liittivät mukaan jäljennöksen kirjanpitäjä Wilh. Wirzénin 2 p. maaliskuuta 1841 allekirjoittamasta todistuksesta. Siitä kävi selville, että Wirzén oli ollut todistamassa 30 p. maaliskuuta 1837 tehtyä sopimusta, jolla Kustaa Ronkka oli Grönfeldtille myöntänyt oikeuden sahan perustamiseen Vahokoskeen ja Vesakoskeen. Ronkka oli tällöin nimenomaan maininnut,

että hän jo aiemmin oli luovuttanut kosken Björkman & Rosenlewin ja Björnbergin käytettäväksi ja että hän oli tähän lupaukseen edelleenkin sidottu. Mutta houkutusten ja käteisrahojen ansiosta Ronkka kuitenkin lopulta suostui tekemään Grönfeldtin kanssa sopimuksen sillä ehdolla, että jos aikaisempi välikirja voitaisiin tehdä mitättömäksi, silloin Grönfeldtin saama asiakirja olisi pätevä. Tämän todistuksen Wirzén oli milloin tahansa valmis valallaan vahvistamaan. Lopuksi valittajat toivoivat, että sittenkuin kiista sahanpaikasta olisi selvitetty, kuvernöörinvirasto velvoitettaisiin antamaan lainmukainen päätös.²⁹⁾

Kuvernöörinviraston päätös ja sen johdosta tehdyt valitukset otettiin talousosastossa esille 21 p. huhtikuuta 1841. Tällöin kävi ilmi, että valittajain esiintuomat seikat olivat siksi painavat, että päätös oli kumottava. Koska näet Björnberg ja Björkman & Rosenlew vv. 1834 ja 1837 tekemiensä välikirjojen perusteella olivat sekä katselmustilaisuudessa että sittemmin kuvernöörille jättämiseen kirjelmässä saattaneet Grönfeldtin oikeuden sahan perustamiseen kiistanalaiseksi, olisi kuvernöörinviraston pitänyt — koska kerran oli syntynyt kiista etuoikeudesta kosken käyttämisen suhteen — jättää asia paikallisen tuomioistuimen ratkaistavaksi ja siksi ajaksi keskeyttää Grönfeldtin anomuksen käsittely. Nyt kuvernöörinvirasto oli kuitenkin antanut asiasta lopullisen päätöksen. Tämän käsittelyvirheen vuoksi senaatti kumosi päätöksen ja palautti asian kuvernöörille, jonka tuli ottaa kysymys uudelleen esille senjälkeen kuin riita kosken käyttöoikeudesta oli lopullisesti ratkaistu.³⁰⁾

Vahokosken sahariita oli näin joutunut uuteen vaiheeseen. Nyt oli Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin saatava osoitetuksi,

²⁹⁾ Talousos. AD 181/8 1841. Wirzénin todistus alkuperäisenä Satak.. Museon arkistossa.

³⁰⁾ Talousosaston pöytäkirja 21. IV. 1841.

että heidän hallussaan olevat välikirjat olivat päteviä. He luulivat, että asia olisi ratkaistu, kun heidän onnistuisi saada kihlakunnan-oikeus merkitsemään kiinnityspöytäkirjoihin kiistanalaiset sopimukset. Tämä kysymys oli ollut vireillä jo kaksi vuotta, mutta aina vain lykkääntynyt. Syyskäräjillä 7 p. lokakuuta 1841 kysymys oli taaskin käsiteltävänä. Tällöin heidän asiamiehensä uudisti pyynnön ja anoi, että ei vain aiemmin nimettyjä todistajia, vaan myös kirjanpitäjä Sundegrenia kuultaisiin asian johdosta. Asian-osaisten talonpoikien asiamies oli sitä mieltä, että hakijoille ei voitaisi myöntää kiinnitystä, ennenkuin he olisivat tuomioistuimessa todistaneet omaavansa käyttöoikeuden koskeen. Siksi hän pyysi anomuksen hylkäämistä. Hänestä ei nimettyjä todistajia voitaisi asian silloisessa vaiheessa ottaa kuultavaksi. Sama käsitys oli myös Grönfeldtin asiamiehellä. Päätöksessään oikeus vetosi siihen, että koska senaatti kerran oli määrännyt kosken käyttöoikeudesta syntyneen kiistan ratkaistavaksi paikkakunnan tuomioistuimessa, ei todistajia voitu ottaa kuultavaksi kiinnitysasiaa käsiteltäessä. Hakijain asiamies pyysi jutun lykkäämistä talvikäräjiin, jotta hänen päämiehensä voisivat sitä ennen todistaa omaavansa Vahokosken käyttöoikeuden. Grönfeldtin ja talonpoikain asiamiehet sensijaan vaativat asian saattamista päätökseen. Oikeus suostui kuitenkin pyyntöön. Kun asia sitten 10 p. maaliskuuta 1842 jälleen oli käsiteltävänä, eivät hakijat voineetkaan esittää lupaamaansa todistusta, koska kysymys tuli esille vasta samoilla talvikäräjillä. Senvuoksi heidän asiamiehensä ilmoitti, että kiinnityshakemus saisi jäädä sikseen, kunnes kiista kosken käyttöoikeudesta olisi lopullisesti ratkaistu. Pyyntöä vastaan ei kellään ollut mitään sanomista. Niin jäikin kolme vuotta vireillä ollut hakemus tähän.³¹⁾

³¹⁾ Kiinnityspöytäkirjojen otteet Satak. Museon arkistossa.

V.

Kysymys Vahokosken käyttöoikeudesta oli nyt joutuva tuomioistuimen lopullisesti ratkaistavaksi. Tämä jutun viimeinen vaihe tuli sekin vielä viemään vuosia. Ensi kerran asia oli esillä Ikaalisten ja Hämeenkyrön pitäjän kärkejäkunnan varsinaisilla talvikäräjillä 1 p. huhtikuuta 1842, mutta Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin pyynnöstä se lykättiin syyskäräjiin. Tällöin heidän asiamiehensä vaati 31 p. tammikuuta 1837 ja 6 p. kesäkuuta 1834 tehtyjen kontraktien täytäntöönpanoa, kun taas Grönfeldtin asiamies vaati 30 p. maaliskuuta ja 24 p. toukokuuta 1837 allekirjoitettujen sopimusten voimaansaattamista. Asianosaiset talonpojat yhtyivät viimeainittuun pyyntöön. Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin asiamies jätti oikeudelle alkuperäisen, lyijykynällä kirjoitetun kappaleen 31 p. tammikuuta 1837 tehdystä sopimuksesta sekä otteen kiinnityspöytäkirjasta 28 p:ltä syyskuuta 1840, mistä kävi ilmi, että talonpoikien asiamies — sama mies, joka nyt edusti Grönfeldtiä — oli tunnustanut v:n 1834 kontrahdin oikeaksi. Talonpojat eivät kuitenkaan voineet nyt varmuudella sanoa, oliko esitetty sopimus todella se, jonka alle he olivat puumerkkinsä piirtäneet, minkä lisäksi Grönfeldtin asiamies ja Kustaa Ronkka väittivät, että edellisen tekemä tunnustus koski vain Juha Ronkkaa, vaikka sitä ei oltu pöytäkirjaan merkitty. Näitten kinastelujen jälkeen kuultiin eräitä todistajia, joitten sanottavalla oli tärkeä merkitys kysymyksen ratkaisulle. Ensinnäkin lautamies Viinikka, joka oli 31 p. tammikuuta 1837 tehdyn kontrahdin toinen todistaja, kertoi sen sisältävän kaiken, mistä Sundegren, Toijanen, K. Ronkka ja Filpusniemi olivat sopineet. Kun välikirja jo oli kaikin puolin valmis, oli Sundegren vielä talonpoikien huomautuksen johdosta selittänyt päämiehensä halukkaiksi välikirjassa mainitun vuokran lisäksi antamaan talonpojille muutamia tolteja lautoja. Tämän todis-

tuksen vastapuoli kiisti. Sitten kertoi jahtivouti Astrén, että kun hän eräänä lokakuun päivänä edellisenä vuonna oli Sundegrenin pyynnöstä Toijaselle, K. Ronkalle ja Filpusniemelle näyttänyt ja suomeksi tulkinnut kyseessä olevan asiakirjan, nämä olivat sen kaikissa muissa suhteissa tunnustaneet oikeaksi, paitsi että heidän piti sen mukaan saaman myös joka vuosi lautoja. Yhtäpitävästi Astrénin kanssa kertoi kolme muuta todistajaa, eivätkä talonpojat voineet heidän kertomansa paikkansapitävyyttä kieltää, mutta huomauttivat, että he eivät sanotussa tilaisuudessa katsoneet olevansa velvollisia puhumaan totta. Nyt vaati Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin asiamies jutun päättämistä, kun taas Grönfeldtin asiamies ja talonpojat pyysivät, että he saisivat vielä esittää lisäselvityksiä. Oikeus suostuikin lykkäämään asian seuraaviin talvikäräjiin, minkä johdosta ensinmainittujen asiamies ilmoitti tyytymättömyyttä. Juttua käsiteltiin sitten sekä talvi- että syyskäräjillä vv. 1843 ja 1844, ilman että mihinkään tulokseen olisi päästy. Hovioikeus jätti varteenottamatta sen valituksen, jonka Björnberg kumppaneineen lykkäyspäätöksen johdosta oli tehnyt. Vasta v:n 1845 talvikäräjillä vastapuolet katsoivat hankkineensa kaiken mahdollisen todistusaineiston, niin että asia voitiin ratkaista. 3 p. huhtikuuta antamassaan päätöksessä oikeus katsoi tulleen selvitetyn, että 6 p. kesäkuuta 1834 tehty välikirja oli oikea, mutta koska Björnberg ja Björkman & Rosenlew eivät olleet sitä käyttäneet hyväkseen sovittuna määrääaikana, ei siihen enää voitu kiinnittää huomiota. Mutta sensijaan oli laillisesti todistettu, että Juha Toijanen, Kustaa Ronkka ja Henrik Filpusniemi olivat 31 p. tammikuuta 1837 tehdyllä välikirjalla luovuttaneet Björnbergille ja Björkman & Rosenlewille käyttöoikeutensa Vahokoskeen, minkä vuoksi oikeus katsoi aiheelliseksi kumota ne sopimukset, jotka Toijanen ja Ronkka 30 p. maaliskuuta ja 24 p. toukokuuta 1837 olivat Grönfeldtin kanssa solmineet, ja selittää

Björnbergillä ja Björkman & Rosenlewilla olevan etuoikeuden sahan perustamiseen Vahokoskeen. Oikeudenkäyntikulut oli vastapuolien itsensä suoritettava. — Tästä päätöksestä ilmoittivat riitapuolien asiamiehet kohta valittavansa.³²⁾

Määräajan kuluessa olivatkin sekä Grönfeldt että Björnberg kumppaneineen vedonneet päätöksestä laamanninoikeuteen. Kun asia syyskäräjillä 30 p. lokakuuta 1845 tuli esille, jätettiin oikeudelle kummankin puolesta kirjelmä, mistä heidän valitustensa aihe käy ilmi. Grönfeldt väitti, että vastapuoli oli laiminlyömällä sahan rakentamisen välikirjassa edellytettynä aikana menettänyt kaiken luulottelemansa oikeuden siihen ja että sillä ei selvästikään koskaan ole ollut aikomusta pystyttää sahaa, koska se ei siitä ollut jättänyt anomusta. Sen tarkoituksena oli vain ollut estää muita yrittäjiä rakentamasta moisia laitoksia Ikaalisiin, jotta se yksin pääsisi käyttämään hyväkseen pitäjän metsävarat Kairoskoskeen perustamansa sahan avulla. Björnberg ja Björkman & Rosenlew taas halusivat saada oikeudenkäyntikulunsa korvatuiksi. Heidän mielestään ei asia ollut ollenkaan ollut niin hämärä ja epäilyttävä, että sentakia olisi tarvinnut turvautua oikeuden apuun, minkä vuoksi heidät olisi vapautettava kulujen maksamisesta. Heidän tekemänsä välikirjat olivat niin selvät, että oikeudenkäyntiin ei voinut olla muuta aihetta kuin vastapuolen halu kaikenlaisten häväistysten avulla estää heitä käyttämästä luvallista oikeuttaan hyväkseen.—Grönfeldtin pyynnöstä juttu lykättiin seuraaviin varsinaisiin laamanninkäräjiin, jotta hän silloin voisi esittää eräät tarpeelliseksi katsomansa, hovioikeudessa asiaa käsiteltäessä syntyneet asiakirjat. Näitä akteja Grönfeldt ei kuitenkaan toimittanut laamannille talvikäräjille eikä edes syyskäräjillekään 1846, minkä

³²⁾ Ylä-Satakunnan Ylisen kihlakunnan tuomiokirjat 1842—45. Ikaalisten tuomiokunnan arkisto (Turun Maakunta-arkistossa).

takia oikeus antoi 8 p. syyskuuta 1846 lopullisen päätöksen asiasta. Se selitti Grönfeldtin menettäneen vetonsa, minkä vuoksi kihlakunnanoikeuden päätös jäi voimaan. Asianosaisten oli suoritettava oikeudenkäyntikulunsa. ³³⁾

VI.

Yhdeksän vuotta nämä Porin mahtavat kauppiaat olivat näin keskenään kiistelleet sahanperustamisoikeudesta Vahokoskeen. Kumpikaan riitapuoli ei halunnut jättää paikkaa toisen käytettäväksi, sillä kysymyksessähän ei ollut vain tarkoitukseen varsin sovelias koski, vaan myös ja ennen kaikkea se, kenen onnistuisi päästä käsiksi Ikaalisten itäisten kylien ylen runsaisiin metsävaroihin. Voittajina jutusta selviytyivät Björnberg ja Björkman & Rosenlew. He eivät kuitenkaan koskaan käyttäneet hyväkseen näin saamaansa oikeutta. Tässä kävi, kuten niin monessa muusakin tapauksessa, että kahden riidellessä kolmas sieppaa saaliin. V. 1841 pani näet kirjanpitäjä Jean Appelgrén alulle hankkeen sahan perustamiseksi samaiseen seutuun, Vahokoskesta noin 30 virstaa pohjoiseen, Aurejärven—Kyrösjärven vesireittiin kuuluvaa Poltinkoskeen. Tämä hanke oli porilaisille sitäkin arveluttavampi, kun yrityksen takana oli turkulainen kauppias ja laivanvarustaja E. P. Thomé. Porin ja Turun keskinäinen kilpailu puutavaran saannista Pohjois-Satakunnasta ja Merikarvian »portista» ³⁴⁾ oli siten saanut uuden muodon, kun se oli myös ulotettu sahateollisuuden alalle. Turhaan Björnberg ja Björkman & Rosenlew yrittivät vastalauseiden avulla estää hanketta toteutumasta. V. 1847 Thomé sai privilegion Poltinkosken sahalle, josta kaiken

³³⁾ Turun ja Porin laamannikunnan laamanninoikeuden tuomiokirjat 1845—46. Turun hovioikeuden arkisto (Turun Maakunta-arkistossa).

³⁴⁾ Ruuth: mt. ss. 367—68.

lisäksi tuli suurin, mikä Porin kauppapiirin alueelle vuosisadan alkupuoliskon aikana rakennettiin. Sen vuotuinen sahausoikeus teki 6600 tukkia.³⁵⁾ Tämän jälkeen ei Kairokosken sahan isäntien mielestä kannattanut ajatella Vahokosken käyttämistä sahateollisuuden palvelukseen Kyrösjärven itäpuolisten metsien turvin.

Vahokoskesta käydyn pitkällisen riidan aikana Grönfeldt oli väittänyt, että hänen kilpailijoillaan ei ollut vakaata aikomusta perustaa sahaa Ikaalisiin, vaan että he valtaamalla sopimuksien avulla seudun kosket vain pyrkivät estämään muita samanlaisista yrityksistä. Heidän tarkoituksenaan oli muka päästä yksin määräämään pitäjän antoisista metsistä. Miten oli tämän väitteen laita? Kun Porin kauppiaille 1830-luvun puolimaissa selvisi, miten suurta hyötyä sahoista heidän harjoittamalleen puutavarakaupalle koituisi, aiheutti se ankaran kilpailun koskista ja metsistä. On kuin aijemmin vähän tunnetut, mutta nyt yhtäkkiä ylen tärkeiksi havaitut Pohjois-Satakunnan pitäjät olisivat tuota pikaa osoittautuneet liian ahtaiksi heidän yrityksilleen. Tuskin saadaan yhtään sahaa perustetuksi, ilman että joku tai useampikin kilpailija tuntee kärsineensä vääryyttä, väittää jo perustamalleen sahalle koituvan uudesta samanlaisesta laitoksesta haittaa tai esittää vasta suunnitteilla tai rakenteilla olevan sahansa tulevaisuuden uhanalaiseksi, jos jälleen suotaisiin oikeus uuden laitoksen pystyttämiseen, vaikka se sijaitsisikin peninkulmien päässä. Toisten yritysten vastustaminen on tässä kilpailussa kohta kuin asiaan kuuluvaa. Tämän tuntiessamme ei edellämainittu Grönfeldtin väite näytä niinkään oudoksuttavalta. Huomiota ansaitsevaksi sen tekee vasta toteamus, että se ei ole yksinomaan hänen käsityksensä — joko perusteltu tai kuviteltu tai vain verukkeeksi keksitty — vaan että se edustaa kilpailevien Porin kauppiaitten yleistä käsitystä. Saman-

³⁵⁾ Talousos. KD 95/94 1847. Talousosaston pöytäkirja 9. VII. 1847.

laisia väitteitä oli näet esitetty jo aiemmin. V. 1837 pidetyssä Veneskosken sahan katselmuksessa Kankaanpäässä laitoksen suunnittelijan asiamies pormestari Ignatius oli väittänyt, että Björnbergillä ja Björkman & Rosenlewilla oli halu anastaa seudun koko lautakauppa haltuunsa.³⁶⁾ Kun sitten samana vuonna viimemainittujen toimesta Lavian Susikoskella pidettiin katselmus heidän sinne aikomaansa sahaa varten, esitettiin tilaisuudessa kymmenen Porin kauppiaan — joukossa Grönfeldtkin — allekirjoittama vastalausekirjelmä. Siinä selitetään Björnbergillä liikekumppaneineen olevan tarkoituksena vallata koko Porin kauppa haltuunsa, syytetäänpä heitä siitäkin, että he ovat ryhtyneet erinäisiin laillisuudesta poikkeaviin toimenpiteisiin estääkseen muita perustamasta sahoja, mitkä viekkaat temput toivottavasti kuitenkin esivallan ja lakien avulla voidaan raivata tieltä. Vielä selvempää kieltä samat kauppiaat käyttävät siinä kirjelmässä, jonka he Susikosken sahanhankkeen johdosta lokakuussa 1837 jättivät kuvernööreille. He toistavat siinä väitteensä, että Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin pyrkimyksenä on hankkia määräysvalta kaupungin läheisen maaseudun tuotteilla harjoittamaan kauppaan nähden. Osoituksena siitä, että he tähän päämäärään päästäkseen olivat käyttäneet kaikkia mahdollisia viekkaita ja likaisia temppuja, olimm. se, että saatuaan luvan upean Parkanon sahan perustamiseen he olivat houkutelleet miltei kaikkien Ikaalisten, Mouhijärven ja ympäristöpitäjään koskien omistajat sopimuksilla luovuttamaan oikeutensa niihin heille. Niin oli tapahtunut esim. Luhalahden, Leppäkosken, Kalliokosken, Honkakosken, Vahokosken, Petäjäkosken ja Aurekosken ym. suhteen. Omistajat olivat saaneet, useinkin humalassa ollen, pilkkahinnan koskistaan, joihin sopimuksien tekijät olivat luvanneet rakentaa sahoja, vaikka eivät

³⁶⁾ Talousos. KD 321/127 1841.

sellaista tositeossa ikinä olleet ajatelleetkaan. Heidän tarkoituksenaan oli vain ollut panna este muitten henkilöitten samanlaisille hankkeille.³⁷⁾ — Tässä ei siis muitten Porin kauppiaitten mielestä ollut kyseessä sen vähempi kuin koko kaupungin kaupan hegemonian tavoittelu. Jos heille vielä jäisikin jokin osuus kauppaan, tulisivat he riippuvaisiksi näistä »sanapatruunoista». Yleinen etu oli silloin vaarassa joutua syrjään röyhkeän yksityisedun tavoittelun tieltä. Tällaiselle anastushalulle oli ajoissa pantava sulku eteen.

Kuten mainittu, on Björnbergillä ja Björkman & Rosenlewilla Porin kauppiaitten joukossa edelläkävijän ja uranuurtajan asema sahateollisuuden harjoittajina. Heille oli ensiksi selvinnyt, mitä hyötyä sahoista puutavarakauppiaille olisi. V:n 1834 alussa he ryhtyivät toimenpiteisiin toteuttaakseen suunnitelmansa. Heillä oli heti mielessä useamman kuin yhden tällaisen laitoksen rakentaminen, ja he pyrkivät valitsemaan parhaat mahdolliset kosket ja metsätienoot käytettäväkseen. Ennenkuin muut pääsisivät perille näitten hankkeitten eduista, heillä täytyisi olla kaikki valmiina täytäntöön pantavaksi. Vuosina 1836 ja 1837 he jättivät anomukset sahan rakentamisesta Parkanon Kairoskoskeen ja Lavian Susikoskeen. Nämä paikat he olivat havainneet tarkoitukseen soveliaimmiksi. Mutta tässä ratkaisevassa vaiheessa heillä oli hallussaan vielä muittenkin Pohjois-Satakunnan koskien käyttöoikeudesta tehtyjä sopimuksia. Tallella olevien asiakirjojen avulla saatamme ainakin osapuulleen seurata heidän valmistavia toimiaan. V. 1834 he hankkivat käyttöoikeuden Kairoskoskeen³⁸⁾ ja Vahokoskeen, marraskuussa 1836 ja helmikuussa 1837 Kurussa sijait-

³⁷⁾ Talousos. KD 320/127 1841.

³⁸⁾ Talousos.. KD 174/122 1836.

seviin Petäjäkoskeen ja Aurekoskeen,³⁹⁾ tammikuussa 1837 Lavian Susikoskeen⁴⁰⁾ ja Noormarkun Lassilan koskeen.⁴¹⁾ Tammikuussa 1837 he tekivät uuden kontrahdin Vahokoskesta ja helmikuussa 1841 he vielä varmensivat oikeutensa Petäjäkoskeen ja Aurekoskeen.⁴²⁾ Luonnollista oli, että nämä puuhailut eivät kauan pysyneet muilta kauppiailta salassa. Pian oli käynnissä kova kilpailu koskista ja metsistä. Poriin saapuneiden talonpoikien kanssa pidettiin neuvotteluja, asiamiehiä lähetettiin maaseudulle sopimuksia tekemään, matkustivatpa monet kauppiaat itsekin näille asioille peninkulmien päähän kaupungista. Useat jouduivat kuitenkin tekemään sen karvaan ja kiukuttavan huomion, että Björnberg ja Björkman & Rosenlew olivat ehtineet ennen heitä. Tammikuulta 1837 ovat ensimmäiset muitten Porin liikemiesten solmimat sopimukset. Kun viimeksimainitut sitten ryhtyivät suunnitelmiaan toteuttamaan, olivat Björnberg ja hänen liikekumppaninsa kaikkialla heidän hankkeitaan vastustamassa. Näillä »patruunoilla» ei kieltämättä koskaan voinut olla aikomusta rakentaa sahoja niihin moniin koskiin, joitten käyttöoikeuden he olivat nimiinsä hankkineet. Valittuaan niistä tarkoitukseen parhaiten soveltuvat he eivät silti luopuneet muistakaan, sillä vetoamalla hallussaan oleviin välikirjoihin he toivoivat voivansa estää kilpailijoita saamasta jalansijaa rikkailla metsäalueilla. Tätä keinoa käyttämällä he monessa tapauksessa jarruttivat toisten kauppiaitten saha-hankkeitten toteutumista. Väitteet Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin ennen kuulumattomasta valtaushalusta eivät siis olleet niinkään aiheettomia.

³⁹⁾ Alkuperäiset sopimukset tai niitten jäljennökset Satak. Museon arkistossa.

⁴⁰⁾ Talousos. KD 320/127 1841.

⁴¹⁾ Sopimus Satak. Museon arkistossa.

⁴²⁾ Viimemain. sopimus Satak. Museon arkistossa.

Niitten sopimusten joukkoon, jotka Björnberg liiketovereineen oli jättänyt hyväkseen käyttämättä, kuului Glasin v. 1834 heidän asiamiehenään Vahokoskesta tekemä. Syynä tähän oli ilmeisesti se, että he päättivät ensin rakentaa sahat Parkanoon ja Laviaan, lähemmäksi Poria. Valmisteiden kuljetus kaukaa sisämaasta, Kyrösjärven takaa pani näet epäilemään hankkeen kannattavuutta, vaikka seudun metsävarat olivatkin houkuttelevan runsaat. Mutta kun sitten kilpailija kiinnitti huomionsa samoihin koskiin ja metsiin, he eivät halunneetkaan luopua Vahokoskesta, vaan varmensivat tammikuussa 1837 käyttöoikeutensa siihen ja aloittivat taistelun Grönfeldtiä vastaan. Viimemainittu oli, kuten olemme saaneet havaita, tietoinen siitä, että Björnberg, Björkman ja Rosenlew olivat jo ennen häntä tehneet sopimuksen Vahokoskesta. Mutta kun nämä miehet samaan aikaan puuhasivat kahta muuta sahaa ja kun oli syytä uskoa, etteivät he ehkä koskaan ryhtyisi käyttämään hyväkseen hallussaan olevia kontrahteja — sitä mieltähän asianosaiset talonpojatkin tuntuivat olevan — niin Grönfeldt, joka oli perillä seudun sahateollisuudelle tarjoamista eduista, päätti heidän etuoikeudestaan vähääkään välittämättä toteuttaa oman suunnitelmansa. Olipa hänellä tässä yrityksessään ensi aluksi onneakin. Mutta kun kuvernöörinviraston v. 1840 antama päätös tuli kumotuksi, silloin hänen mahdollisuutensa olivat hupenneet pieniksi. Miksi hän ei silloin heittänyt hankettaan sikseen? Hänen menettelyänsä riittävät tuskin selittämään vain siihenastinen menestys ja toteamus, että kiistelty tienoo ja koski olivat tarkoitukseen erittäin sopivat. Syvin syy kiistan jatkumiseen lienee siinä, että tässä olivat vastakkain miehet, jotka muutenkin, esim. kaupungin yleisistä asioista päätettäessä, edustivat eriäviä mielipiteitä ja kilpailivat keskenään vaikutusvallasta.⁴³⁾

⁴³⁾ Ruuth: mt. s. 407.

Juuri tämän vastakohtaisuuden vuoksi Grönfeldt lienee halunnut jatkaa taistelua viimeiseen saakka, vaikka hänelle täytyikin vähitellen käydä selväksi, ettei hän voittoa perisi. Jos taas ajatteleminen kysymystä Björnbergin ja Björkman & Rosenlewin kannalta ja otamme huomioon kiistan heille aiheuttamat kulut ja harmin sekä sen mielenkiinnon, jota he todistettavasti jo vuosia ennen Grönfeldtin esiintymistä olivat Kyrösjärven itäpuolen sahateollisuudelle antoisaan alueeseen osoittaneet, niin ei voine olla pääty-mättä siihen tulokseen, että heillä sittenkin oli vakaa aikomus sopivan tilaisuuden tullen perustaa saha Vahokoskeen. Sen vuoro olisi todennäköisesti tullut Susikosken sahan jälkeen, mutta Grönfeldtin sekaantuminen asiaan ja sen seuraukset tekivät aikeen lopullisesti tyhjäksi.⁴⁴⁾

⁴⁴⁾ Lienee syytä mainita, että W. Rosenlew & Co., joka tavallaan on kauppahuone Björkman & Rosenlewin jatkaja, ulotti ennen pitkää vaikutuksensa juuri samoille metsätienoille, joista yllä esitetystä on ollut kysymys. Yhdessä kristiinalaisen kauppiaan Otto Wendelinin kanssa, joka oli Carl Fredrik Rosenlewin vävy, firma osti ensinnäkin v. 1864 Thomén perillisiltä 40.000 markalla Poltinkosken sahan. Tammikuussa 1865 taas alkoi toimintansa saman yhtiön Aurekoskeen rakentama kaksiraaminen saha, mikä hanke oli pantu vireille jo v. 1862. (Lagus: W. Rosenlew & Co. Aktiebolag, ss. 17—19 ja 53. Saman tekijän kirjoittamassa Fredrik Wilhelm Rosenlewin elämäkerrassa sivulla 71 on Poltinkosken sahan osto väärin esitetty).

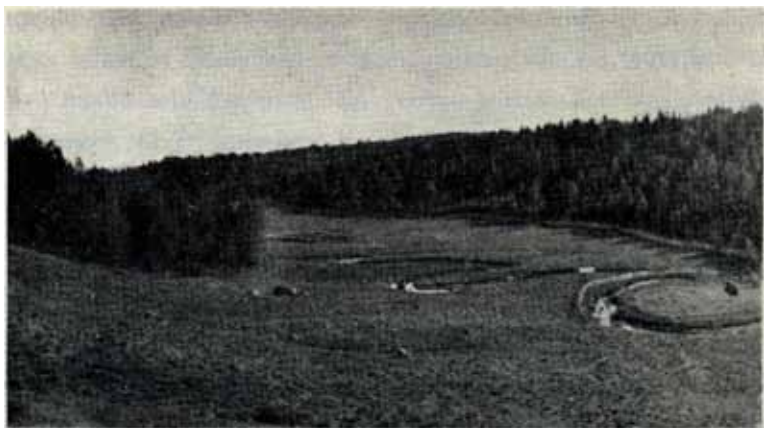
J o u k o S a i k k a l a

Lisiä Sastamalan—Merikarvian linjan erä- liikkeeseen ja asutukseen.

Prof. J a a k k o l a on esiintuomansa lähdeaineiston perusteella tutkimuksessaan tämän julkaisusarjan viidennessä osassa luonut kuvan Pohjois-Satakunnan vanhasta eräliikkeestä, sen suuntautumisesta ja luonteesta.¹⁾ Seuraavassa on tehty yritys muutamien yksityispiirteiden valaisemiseksi eräällä mainitun tutkimuksen osoittamalla erä- ja asutuslinjalla, Sastamalan Merikarvian linjalla, nojautuen pääasiallisesti tämän erätien alkuosaa, nykyisten Mouhijärven, Suodenniemen ja Lavian pitäjien aluetta, koskevaan aineistoon.

I.

Muinaisesta Sastamalasta, nykyisen Karkun ja Tyrvään seuduilta, lähtevä erätie oli läntisin Ylä-Satakunnan kolmesta suuresta pohjoiseen johtavasta eräreitistä. Se alkaa Karkussa Kulovedestä, johon Mouhijärveltä laskee Tupurlanjärven reitti. Tämän alin järvi, Piikkilänjärvi yhtyy Kuloveteen. Piikkilänjärvestä päästään jyrkkärantaista Salminjokea Tupurlanjärvelle. Tähän laskee Saikkalanjoki, jonka puolivälissä on Saikkalankoski. Saikkalanjoen syvä laakso päättyy Mätikköjärveen, johon vesi kerääntyy kahdelta taholta. Toinen haara saa alkunsa Hämeenkyrön länsiosan järvistä, jotka laskevat Hahmajärven kautta Pukaranjokena Mätikköön. Hahmajärven eteläpuolella Kortejärvestä lähtevä, Hyynilänjärven kautta laskeva Hyynilänjoki yhtyy Pukaranjokeen.

Kuva 1. Kallonoja polvittelee nykyisin näin pienenä syvässä laaksossaan Kirkkojärvestä Mätikköön.

Toinen Mätikköön virtaava haara alkaa Kallonjärvestä, jatkuu Kallonojana Kirkkojärveen ja tästä valtavassa uomassaan nykyisin kylläkin pienenä ojana Mätikköön. Suoranainen vesitie päättyy toisaalta Kallonjärveen, toisaalta Kortejärveen, mutta kapeiden maakannasten jälkeen vesiyhteydet jatkuvat Suodenniemen vesiin. Kallonjärven puolella päästään Mouhijärven kautta Kourajokea Kourajärvelle ja Kirkkojärvelle, Kortejärven puolella taas Syväjärven, Matalajärven, Märkäjärven ja Sävijoen kautta samoin Kirkkojärvelle.

Molemmat vesitiet yhtyvät täten Suodenniemen Kirkkojärvessä, josta järvijono jatkuu, tosin vesijaon kohdalla pieneksi kannakseksi katketen, linjaa Suodenjärvi—Palojärvi—Miekkajärvi—Lavijärvi Karhijärvelle. Lavian Karhijärvi laskee Lassilan jokena Inhottujärveen. Tältä bifurkatiojärveltä päästään toisaalta Po-markunjokea myöten Isojärvelle, josta Karvianjoki johtaa Merikarvian kohdalla Pohjanlahteen, toisaalta länteen päin linjaa Maa-järvi—Torajärvi ja sitten jokea myöten, joka ensin Noormarkunjoen, sitten Ahlaistenjoen nimisenä johtaa vedet Pohjanlahteen.

Edellä kuvatun eräreitien lähtökohdasta, Sastamalan alueelta, on tavattu runsaasti rautakautisen asutuksen merkkejä. Kansainvaelluksen ajan rautakaudelta (n. vv. 400—800 j.Kr.) kiinteitä löytöjä on sekä Tyrväältä että Karkusta. Karkussa on tavattu kalmistoja Karkunkylästä ja lähinnä Mouhijärveä Palvialasta kahdesta paikasta.³⁾ Pakanuuden aikainen on myös Karkun Pentin linnavuori.³⁾ Mouhijärveltä ei ole kiinteitä löytöjä, mutta on hyvinkin mahdollista, että lähinnä Karkkua olevat osat jo viikinkikaudella (n. vv. 800—1100 j.Kr.) joutuivat kiinteään asutuksen piiriin.

Vaikkei pakanuuden aikaista kiinteätä asutusta Mouhijärvellä varmasti voida todeta, on merkkejä siitä, että erämiehet jo varhain ovat samoilleet Karkusta Tupurlanjärven reittiä ylöspäin Mouhijärven alueelle. Tätä todistavat ne kolme soikeata tuleniskentäkiveä, jotka maastamme kaikkiaan löydetyn n. 300:n joukosta ovat tulleet Mouhijärven osalle. Ne ovat peräisin roomalaiselta rautakaudelta (n. vv. 0—400 j.Kr.), osa kuitenkin vasta ajalta 400—800 j.Kr.⁴⁾ Mouhijärveltä löydetyt ovat kaikki Tupurlanjärven reitin varrelta: yksi Kairilan Metsäkylän (Satakunnan museo N:o 8912), yksi Tervämäen Turpan (Pietarin yliopiston museon maantieteellinen kokoelma) ja yksi Vesunnin Alaviidan (Satakunnan museo N:o 8896) talon maalta.⁵⁾

Myöhempinä aikoina eräliike jatkui. Sitä voidaan seurata historiallisten lähteiden nojalla ja osoittaa, kuinka täydellisesti se muodostui maantieteellisten edyllytysten mukaiseksi.⁶⁾ Erikoisesti on huomattava, ettei Sastamalan alueelta — eikä myöskään koko Kokemäenjoen laaksosta — voida todeta yhtäkään etelään päin suuntautuvaa eräreittiä. Tämän selittää se, ettei etelään johda kulkukelpoisia vesiä. Sen sijaan vesistösuhteet viittaavat Karkusta pohjoiseen ja luoteeseen edellä kuvatulle Tupurlanjärven reitille ja sen jatkona oleville vesille.

*Kuva 2. Mouhijärven Salmi, eräportti Kulovedeltä Sastamalan—
Merikarvian linjalle.*

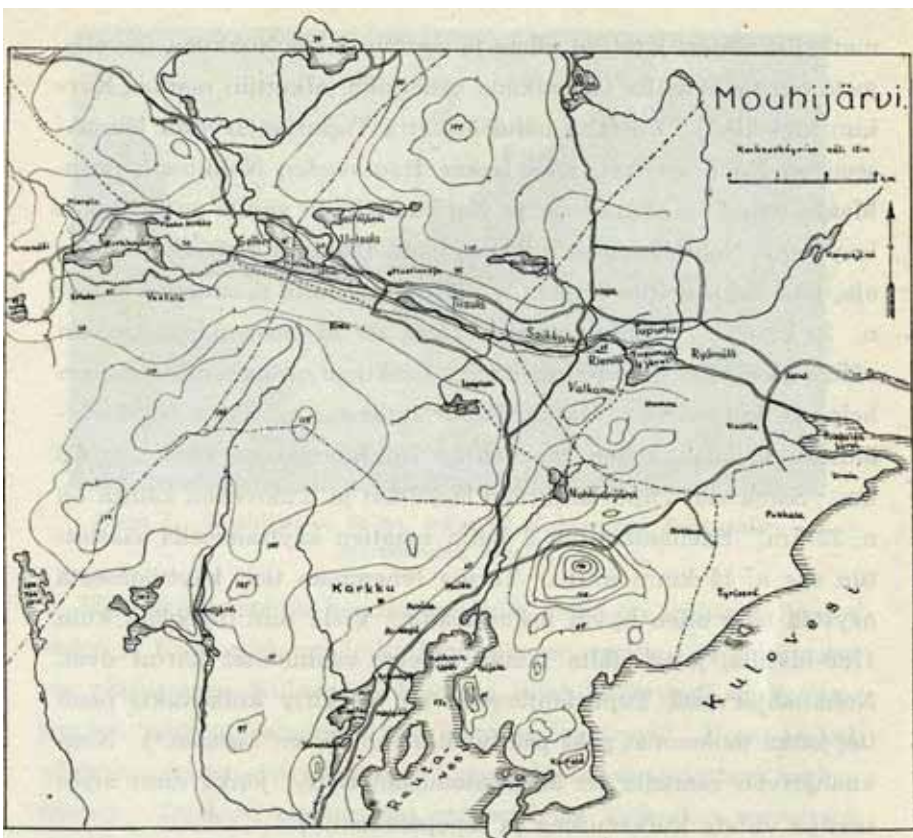
Mielenkiintoista on koettaa selvittää, mikä on eräportti Rautaveden ja Kuloveden rannoilta Mouhijärven vesille. Muodostaako sen yksinomaan Kuloveden lahdesta Piikkilänjärvestä Tupurlanjärveen johtava Salminjoki vai onko se laveampi? Useat seikat viittaavat siihen, että viimeiseen kysymykseen on vastattava myönteisesti. Tässäkin tapauksessa eräportti jää kuitenkin verrattain ahtaaksi.

Se kiilanmuotoinen alue, jonka toisen kyljen muodostavat Rautavesi ja Kulovesi ja toisen Tupurlanjärven reitti sekä sen jatkona oleva Mouhijärvi, on useiden pienien vesireittien lävistämä. Todisteita on siitä, että niitä on varhain käytetty kulkuteinä. Tähän viittaava perimätieto liittyy entisiin kirkkomatkoihin.

Tupurlanjärven lounaisrannalla on Valkaman kylä ja talo. Kyllä ei erikseen mainita v:n 1540 maakirjassa, koska siihen silloin kuului vain yksi talo, mutta 1550-luvulta se kyllä tunnetaan.⁶⁾ Epäilemättä nimi on kuitenkin paljon vanhempi. Se on tarinan mukaan annettu siitä syystä, että kuljettaessa Karkkuun kirkko-

matkoilla veneet jätettiin tähän ja mentiin jalan Nohkuan järvelle, josta toisilla veneillä tai mukana vedetyillä jatkettiin matkaa Karkun kirkolle.⁷⁾ Kartalta nähdään, että Tupurlanjärvestä lounaaseen on Nohkuanjärvi, joka laskee Rautaveden Nohkuanlahteen. Maakannas Tupurlanjärven ja Nohkuanjärven välillä on 2,3 km:n levyinen. Nohkuanjärveen laskee vielä Tupurlanjärven suunnalta oja, jota ehkä voitiin kulkea n. 300 m, niin että maamatka lyheni n. 2 km:ksi. Nohkuanjärven pinta on ainoastaan mitättömän vähän ylempänä kuin Rautaveden. Laskuoja on näin ollen veneen helposti kuljettava. Matka Tupurlanjärven rannasta Nohkuanlahteen Toijalanniemen kärkeen on Nohkuanjärven kautta n. 6,8 km. Sama väli Tupurlanjärven laskutien ja Kuloveden kautta on n. 22 km. Edellämainitun 2 km:n maatien käyttämisellä säästettiin siis n. 15 km:n soutu. Tarina lyhemmän tien käyttämisestä näyttää näin ollen hyvin uskottavalta. Vielä niin myöhään kuin 1780-luvulla, jolta ajalta tämän alueen vanhimmat kartat ovat, Nohkuanjärvestä Tupurlanjärveen on merkitty kulkevaksi pieni tie, jonka molemmat päät päättyvät aivan järven rantaan.⁸⁾ Nohkuanjärven rannalla on Majaladonmaan niitty, jonka nimi myös saattaa viitata kulkemiseen ja lepopaikkaan.⁹⁾

Toinenkin vanha tie näyttää johtaneen Nohkuanjärveltä Tupurlanjärven reitille. Tähän viittaa perimätieto Lampisten kylästä. Siellä on Ahvenusjärvestä kilometrin päässä lounaaseen 6—7 m korkea kivilohkare, jota sanotaan Kirkkokiveksi. Sen sivustalla on sisäänryömittävä aukko, josta päästään kiven alla olevaan laajaan onkaloon. Karkun kirkkoon kulkijain kerrotaan joskus eksyneen oikealta tieltä rajuilmassa ja sattumalta löytäneen tämän kiven, jonka onkalossa odotettiin rajuilman taukoamista ja pidettiin jonkinlainen jumalanpalvelus. Tarinan kertoja lisää, että Karkkuun muinoin kuljettiin Lampisten kautta menevää Pyhän-tietä myöten. Edelleen kertoja sanoo isänsä puhuneen, että Py-

Kuva 3. Kuloveteen laskeva Tupurlanjärven reitti ympäristöineen.

häntietä myöten muinoin kannettiin ruumiita Karkkuun haudattavaksi. Ahvenusjärven itärannalla oli kalliolla ollut paikka, jossa ruumiita kannettaessa levähdettiin. Siltä kohdalta, mihin ruumisarkku tavallisesti laskettiin, kallio oli kulunut paljaaksi, kun taas muualla kasvoi sammalta.¹⁰⁾

Vaikka edelläselostettu perimätieto ei kaikissa yksityiskohdissaan pitäisikään paikkaansa, sitä ei kuitenkaan voi jättää kokonaan huomioon ottamatta. Siinä mainitun Pyhätien muinaiselle olemassaololle voidaan näet löytää muita todisteita. Isonjaon

asiakirjojen mukaan Lampisten kolmella talolla oli jokseenkin Ahvenusjärven ja Nohkuanjärven puolivälissä kolme niityksi merkittyä pientä aluetta, joiden nimet viittaavat taivallukseen, muinoin Sisä-Suomessa yleisesti käytettyyn yhdistettyyn maa- ja vesikulkumenettelyyn. Täytäsän talolla oli »Taipalen perko» ja Teerellä sekä Toikolla »Taipalen moisio».¹¹⁾ Nämä kolme niityä olivat peräkkäin Ahvenusjärven ja Nohkuanjärven välissä n. puolen kilometrin välimatkoilla. Tämän nojalla voidaan tien päättää kulkeneen Ahvenusjärven vaiheilta Nohkuanjärvelle. Aivan Ahvenusjärven pohjoisrannalla oleva Likotien niitty (Likotjen niittu) näyttää kuuluneen samaan tielinjaan.¹²⁾ Ahvenusjärvelle päästiin Saikkalanjoelta kulkukelpoista ojaa myöten. Se on kylläkin verrattain jyrkkälaskuinen, mutta toisaalta Tupurlanjärven tien haittana oli Saikkalanjoen alajuoksussa oleva koski. Tämän kosken kautta kulkeminen ei ollut aivan helppoa. Niinpä Salmin kylän taloilla oli myöhemmin aikoina, kun jo käytiin Mouhijärven omassa kirkossa, eri veneet Saikkalan kosken ala- ja yläpuolella.¹³⁾

Maamatka Ahvenusjärveltä Nohkuanjärvelle oli jokseenkin yhtä pitkä kuin Tupurlanjärvellekin. Tiet olivat näin ollen yhtä edulliset, ja näyttääkin siltä, että molempia on käytetty.

Ovatko sitten muut Tupurlanjärven ja Rautaveden välistä aluetta halkaisevat pienet vesitiet olleet muinaisen liikenteen väyliä? Nohkuanjärven — Ahvenusjärven tien länsipuolella on kolme Rautaveteen johtavaa pientä vesireittiä, nim. Riippilänjärven, Heinijärven ja Pääjärven kautta kulkevat, joita voisi ajatella kulkuteiksi Mouhijärven puolelle. Mitään viitteitä siihen, että näitä olisi käytetty, ei nimistöstä eikä perimätiedosta voi löytää. Maantieteelliset seikat tekevät tämän hyvin ymmärrettäväksi. Riippilänjärven pinta on 10 m, Heinijärven 27 m ja Pääjärven 45 m Rautaveden pintaa ylempänä. Mainittujen järvien pohjoispuo-

lella maasto yhä nousee. Pienet vesireitit täällä ovat näin ollen hyvin vaikeakulkuisia.

Sen perusteella, mitä edellä on esitetty, näyttää Nohkuanjärven — Ahvenusjärven tielinjan ja Tupurlanjärven laskujoen välinen alue muodostaneen eräportin Rautaveden ja Kuloveden varsilta Mouhijärven vesille ja täältä jatkuville eräteille.

Mätiköltä venekulku on verrattain helppo sekä Kallonjärvelle että Kortejärvelle. Näihin järviin vesitie loppuu. Kallonjärven ja Mouhijärven välinen maakannas on 3,3 km:n levyinen, mutta Mouhijärveen loivasti laskevaa ojaa voitiin käyttää hyväksi, niin että maamatka supistui vajaan 2 km:in. Tällä välillä kerrotaan muinoin olleen kapulatien, jota myöten veneet vedettiin.¹⁴⁾ Myös nimistö viittaa liikenteeseen. Vesitien päätekohtassa Kallonjärven rannalla on Kannarin talon Ikavalkaman niitty.¹⁵⁾ Tervamäen Turpan talolla on ollut Mouhijärven ja Kallonjärven välillä Taipaleenmaa-niminen pelto sekä metsälohko.¹⁶⁾ Näiden länsipuolella mainitaan Vesunnin Ylivilolle kuuluva Taipaleen tien moisio.¹⁷⁾ Jo nämä viitteet osoittavat, että kysymyksessä olevaa kannasta on varhain käytetty kulkutienä.

Kortejärven ja Syväjärven välinen kannas on nimeltään Lapintaipale. Tätä nimeä ei tavata muualla Mouhijärven seudulla, mutta useastikin idempänä, nim. pirkkalaisliikkeen valtaväylällä Näsijärven reittien varsilla.¹⁸⁾

Viimeinen nykyisen Mouhijärven tienoilta vesiteitä Karhijärven ja Pohjanlahden suuntaan kuljettaessa ylitettävä maakannas oli vedenjakajan kohdalla Palojärven ja Miekkajärven välillä. Veneitten vetäminen tämän vain 300 m:n Taipaleen — niin sitä nimitetään¹⁹⁾ — yli ei varmaankaan tuottanut suuria vaikeuksia. Sen jälkeen vesitie oli selvä aina Pohjanlahdelle asti.

Monet edellä esitetyistä vanhoja liikenneyhteyksiä valaisevista tiedoista ovat kirkkomatkoihin liittyviä. On kuitenkin huomattava,

tava, että ne varmaan kuvastavat vanhempiakin liikenneoloja. Karkun kirkko sijaitsi samalla suunnalla, mistä eräliike ja asutus Mouhijärvelle levisivät. Ilmeisesti ruvettiin kirkkoteinä käyttämään samoja teitä, joita ennen ja samanaikaisestikin eräteinä kuljettiin.

II.

Nykyisen Mouhijärven alueella eräkappaleita ei enää voida osoittaa, koska se jo varhain on saanut kiinteän asutuksen. Kuitenkin jo se seikka, että aikaisemmissa verokirjoissa Mouhijärvi, Suodenniemi ja Lavia luetaan Karkkuun kuuluviksi, osoittaa erä- ja asutussyhteyttä Karkkuun. Yksityiskohtaisia viitteitä antaa Karkun vanha neljänneskuntajako.²⁰⁾ Vaikkei sen riippuvaisuutta vanhoista erä- ja asutusoloista ole helppo tarkasti selvittää, se kieltämättä kuvastaa niitä. Niinpä Tupurlanjärven ja sen laskujoen rannoilla olevat kylät Saikkala, Vuorioinen, Tupurla, Rie nilä, Ryömälä, Hermala, Salmi ja Kairila kuuluvat samaan Sarkolan neljänneskuntaan kuin juuri mainitun laskujoen suuta Kuloveden rannoilla ympäröivät kylät Pakkala, Urmia, Kauniainen, Kulju, Ruolahti, Vahalahti, Sarkola, Suoniemi ja Tyrisevä. Karkussa kaikki Rautaveden pohjoisrannalla olevat kylät Tyrvään rajasta Nohkuaan ja Toijalaan asti kuuluvat Rantakunnan neljänneskuntaan. Edellä on esitetty, kuinka Nohkuan lahdesta vanha tielinja johti Nohkuanjärven kautta Lampisten kohdalla Saikkalanjoelle. Tämän tielinjan päässä olevat kylät Lampinen, Iirola, Mustianoja, Tiisala ja Uotsola kuuluivat Rantakunnan neljänneskuntaan. Ilmeisesti eräliike tunkeutui Tupurlanjärven reitille samanaikaisesti sekä Kuloveden puolelta Tupurlanjärven laskujoen kautta että Rautaveden puolelta Nohkuanjärven—Lampisten linjaa. Kuloveden ja Rautaveden varrella olevat emäkylät valta-

sivat ensin eräteittensä vierillä lähinnä olevat alueet, ja kun ne tulivat asutuiksi, niiden yhteys emäkyliin näkyi neljänneskunta-jaosta. Samaan yhteyteen viittaavat myös myöhemmät emäkylien ja tytärkylien asukkaiden eräkumppanuudet.

Kuten edellä on esitetty, haarautui Rautaveden puolelta johtavasta Nohkuanlahden—Nohkuanjärven—Lampisten tielinjasta Nohkuanjärveltä vanha tie Tupurlanjärvelle. Tupurlanjärven rannalla olevat kylät kuuluivat kuitenkin Sarkolan neljänneskuntaan, kuten selvä vesitie Kulovedelle edellyttikin. Mutta Rantakunnan kylätkään eivät jääneet kokonaan osattomiksi Tupurlanjärven rannoista. Tätä osoittaa se, että Harsun, Tillon ja Seikun taloilla oli vielä ison jaon aikaan niittyjä Rienilän kylässä.²¹⁾

III.

Nimistö, sekä henkilön- että paikannimet, tuo merkittävän lisän vanhojen asutusyhteyksien tarkasteluun. Kun varhaisimmilta ajoilta ei ole mitään paikannimiluettelaita, on usean nimen ikää vaikea, jopa suorastaan mahdoton ratkaista. Keskiaikaisissa lähteissä tavataan hajanaisia paikannimiä. Asutushistoriallisia päätelmiä tehtäessä ne ensi sijassa on otettava huomioon. Niiden rinnalle saattaa asettaa vanhimmissa maakirjoissa tavattavat nimet, jotka kuvastavat asutuksen tilaa myös keskiajan lopulla. Mutta on huomattava, että maakirjoihin ei aina merkitty sukunimeä sellaisellekaan henkilölle, joka muissa samanaikaisissa lähteissä esiintyy sukunimellisenä. Ainakin Mouhijärven alueelta voidaan osoittaa 1500-luvulta muutamia tapauksia, joissa maakirjaan on merkitty vain henkilön etunimi ja isän nimi, mutta tuomiokirjoissa samalle henkilölle on merkitty myös sukunimi. Näin ollen maakirjoissa esim. vasta 1500-luvun lopulla esiintyvä nimi saattaa olla yhtä vanha kuin ensimmäisessäkin maakirjassa esiintyvät.

Esitän seuraavassa luettelon Kiikassa, Tyrväässä, Karkussa, Suoniemellä, Mouhijärvellä, Suodenniemellä ja Laviassa rinnakkain tavatuista nimistä. Luettelossa on sellaisiakin, joiden todistusvoimaa on pidettävä verrattain vähäisenä. Tällaisia ovat henkilönniminä käytetyt eläinten nimet, vaikka ne yleensä ovatkin hyvin vanhoja, sekä tekijännimet ja ominaisuus- tai haukkumanimet. Luettelon nimiaineisto on yleensä 1400-luvun loppupuolen ja 1500-luvun tilikirjoista sekä isonjaon asiakirjoista. Nykyisiksi merkityt nimet ovat sellaisia nykyisin tavattavia nimiä, jotka eivät esiinny vielä 1500-luvulla, mutta saattavat olla silti vanhoja.

*Tyrvää ja Kiikka.**Karkku ja Suoniemi.**Mouhijärvi, Suodenniemi
ja Lavia.*

H a r s u : Harsw, v. 1517,²¹ Eskel Harsu, v. 1524,²² Ions Harsw, v. 1511²² (Lousaja), Olaff Harsu, v. 1524²² (Laukula).

Lasse Harsu v. 1558,²³ Erich Harsu, v. 1558,²⁴ Morthn Harsu, v. 1558²⁴ (Palviala).

H a s s i : Eric Hassj, v. 1524²² (Eko).

nyk. Hassi (Luonsi).

Oluff Hastzi, v. 1558²⁵ (Kouraniemi), Erik Hadzi, v. 1546²⁶ (Pohjakylä).

H a u k k a : Hawka, v. 1511²⁷ (Kaukola), Olaff Hawka, v. 1469²⁷ (Kilpijoki), Olaff Hauka, v. 1524²⁹ (Ulvi).

Haukavuori²⁸ (nyk. Ryömälän vuori).

H a u n i a : Olaf Haunia, v. 1558³⁰ (Laukula).

Haunian lahti Rautavedessä (Ketunkylä).

nyk. Haunia (kylä, Lavia).

H e m m i n k i : Iacob Hemingi, v. 1524²⁹ (Oskurla).

nyk. Hemminki (Lampinen).

H o l p p i : Lauri Holpi, Michel Holpi, v. 1524.²⁹

nyk. Holppi (Tervämäki).

Jons Hona, v. 1564³¹ (Tupurla), Huona, v. 1566,³² (Tupurla), Lasse Hona, v. 1558³³ (Koivuniemi).

Tyrvää ja Kiikka.

Karkku ja Suoniemi.

*Mouhijärvi, Suodenniemi
ja Lavia.*

Hoppu: Eric Hoppu,
v. 1524.³⁴⁾

Bertill Håppu³⁵⁾ (Uotso-
la).

Horoi: Peder Horoy,
v. 1504.³⁴⁾

Jacop Horoiij, v. 1558,³⁶⁾
Horoi, v. 1574,³⁷⁾ Ho-
roiij, v. 1584³⁸⁾ (Luon-
si).

Erik Horoiij, v. 1571³⁹⁾
(Kairila), nyk. Horola.

Huida: Olof Huidha,
v. 1546,⁴⁰⁾ Huidala, v.
1574⁴¹⁾ (kylä).

nyk. Huida (Saikkala),
Jons Huida, v. 1558⁴²⁾
(Koivuniemi), Eskil
Huijdha, v. 1629⁴³⁾
(Lavia).

Huittinen: Vxor
Hultiaynen, v. 1511.⁴⁴⁾

Huittinen, v. 1546⁴⁵⁾
(Kiurala).

Härmä: Ions Olaffson
Haerme, v. 1511.⁴⁴⁾

Hermele, v. 1540,⁴⁶⁾

Härmälä, v. 1584.⁴⁷⁾

Jaatsi: nyk. Jaatsi
(Nuupala).

Jons Iattzi, v. 1558,⁴⁸⁾

Jons Iatzi, v. 1558,⁴⁹⁾

(Selkee).

Inna: Nicolaus Ynna,
v. 1488.⁴⁴⁾

nyk. Inna (Innala).

Isäntä: Henric Ysen-
tae, v. 1511⁵⁰⁾ (Mes-
kala).

Eskel Isändä, v. 1558⁵¹⁾

(Häijää).

Jassila: Iassilast, v.
1516.⁵⁰⁾

Jassala, v. 1540⁵²⁾ (ky-
lä).

Kalliala: ad capel-
lam Kalliala, v. 1499.⁵⁰⁾

nyk. Kalliala (kylä, La-
via).

*Tyrvää ja Kiikka.**Karkku ja Suoniemi.**Mouhijärvi, Suodenniemi
ja Lavia.*

Kalloi, Kallo: Lau-
ri Kalloy, v. 1490,⁵³⁾
Kallo, v. 1516.⁵³⁾

Kallo by, v. 1540.⁵⁴⁾

K a m p p i : Henric
Kampj sutari, v. 1469.⁵⁵⁾

Kampi, v. 1546,⁵⁶⁾ Kam-
pi, v. 1558⁵⁷⁾ (Lam-
mintaka), nyk. Kamp-
pi (Suoniemi).

nyk. Kamppi (Peräkylä,
Lavia).

K a u p p i : Kaupi, v.
1511.⁵⁵⁾

Kirstii Kauppi, v. 1546 ⁵⁶⁾
(Kutala).

Kaupin niemi, Kaupin
mäki⁵⁹⁾ (Paavola, Hyy-
nilä).

Kela: Morthn Keloij,
v. 1558,⁶⁰⁾ Keloij, v.
1574 ⁶¹⁾ (Kauniainen).

nyk. Kela (Kittilä).

Kiili: Killi⁶²⁾ (niitty,
Nuutila, Koivukylä),
Kijli ⁶³⁾ (pelto, Luola,
Rainio).

Nils Kili, v. 1546 ⁶⁴⁾
(Leppälammi), Nils
Kijli, v. 1554 ⁶⁵⁾ (Mur-
to) Jacop Kijlij, v.
1558 ⁶⁶⁾ (Lampinen).

Koira: Nils Koira, v.
1558. ⁶⁷⁾

Madz Koira, v. 1554,⁶⁸⁾
Madz Hundi, v. 1558 ⁶⁹⁾
(Häijää).

K u r i t t u : Kurittu, v.
1574 ⁷⁰⁾ (Kutala).

Ander Kurittu, v. 1554,⁷¹⁾
Anders Kurittu, v. 1558,⁷²⁾
Kurittu, v. 1574 **73)** (Sel-
kee).

K o r o : Hen Koroij, v.
1558 ⁷⁴⁾(Koivukylä).

Thomas Koroij, v. 1558 ⁷⁵⁾
(Pohjakylä), Henrik
Koroij, v. 1560 ⁷⁶⁾ (Kor-
tejärvi).

<i>Tyrvää ja Kiikka.</i>	<i>Karkku ja Suoniemi.</i>	<i>Mouhijärvi, Suodenniemi ja Lavia.</i>
	Kulju: Kuliu, v. 1540, ⁷⁷⁾ Kuliuj, v. 1558, ⁷⁵⁾ Ku- liui, v. 1574.	Kullju rapacko ⁷⁹⁾ (niit- ty, Ylipispa, Kallo).
Kuutti: Hen Kutti, v. 1558 ⁸⁰⁾ (Sammal- joki).	Sigfrid Kuutti, v. 1546 ⁸¹⁾ (Kiurala).	Jons Kuttii, v. 1574 ⁸²⁾ (Häijää).
Kyttä: Poffuel Skyttä, v. 1558. ⁸³⁾		nyk. Kyttä (Riiho, La- via).
Kökkö: Olaff Kökköi, v. 1524. ⁸⁴⁾	nyk. Kökkö.	nyk. Kökkö (Kortejärvi).
Liuha: Henric Liffwa, v. 1469. ⁸⁵⁾		Erich Liuha, v. 1558, ⁸⁶⁾ Liuha, v. 1574 ⁸⁷⁾ (Mus- tianoja).
Käki: Henric Kaekj, v. 1469. ⁸⁸⁾		Hen Keki, v. 1554, ⁸⁹⁾ Hendrich Käki, v. 1558, ⁹⁰⁾ Käkii, v. 1574 ⁹¹⁾ (Selkee).
Maka: Olaff Maka, v. 1511. ⁹²⁾		Biridt Maka, v. 1560, ⁹³⁾ nyk. Maakala (Hyyni- lä).
Muraja: Henric Muraija, v. 1478. ⁹⁵⁾		Muraija, v. 1546 ⁹⁴⁾ (Sal- mi), Karin Muraija, v. 1558 ⁹⁶⁾ (Rienilä).
	Oravulan niemi ⁹⁷⁾ (Koi- vukylä).	Madz Oraua, v. 1558 ⁹⁸⁾ (Kittilä).
Paavi: Pawj, v. 1469. ⁹⁹⁾	Hen Paui, v. 1558 ¹⁰⁰⁾ (Heinoo).	

Tyrvää ja Kiikka.

Karkku ja Suoniemi.

*Mouhijärvi, Suodenniemi
ja Lavia.*

Peukalo: Ions Peukala, v. 1516¹⁰¹); Peukalo, v. 1546¹⁰²) (Ruok-samo).

Peukaloinen¹⁰³) (niitty, Pakkala).

Puisko: Sigfrid Puiskolan, v. 1546¹⁰⁴) (Vihtiälä).

Eskil Puiskå, v. 1546,¹⁰⁴)
Eskil Puiskoiij, v. 1558¹⁰⁵)

Pukki: Peder Pucki, v. 1525.¹⁰⁶)

Pucki, v. 1584¹⁰⁷) Iko-la).

Punkka: Lucas Puncka, v. 1558.¹⁰⁸)

Madz Puncka, v. 1558¹⁰⁸)
(Kortejärvi).

Pälänen: Paelainen, v. 1524.¹⁰⁹)

nyk. Pälänen (Kouranie-mi).

Rikainen: Olaff Tayraynen Rikaysis, v. 1511.¹¹⁰)

Rikais, v. 1546,¹¹¹) Rij-kais by, v. 1558.¹¹²)

Ritari: Ander, Riddar, v. 1469.¹¹³)

Hen Ridd, v. 1558,¹¹⁴)
Riddar, v. 1574.¹¹⁵)

Rossi: Eric Ross, v. 1524.¹¹⁶)

Rossi, v. 1546,¹¹⁷) Madz Rostzi, v. 1558,¹¹⁸) Ros-sii, v. 1574,¹¹⁹) Råssi, v. 1574 (Kallo).

Rymaevorj, v. 1524.¹²⁰)

Hen Römä, v. 1558¹²¹)
(Rikainen).

Matz Rymä, v. 1566,¹²²)
Matz Römä, v. 1575,¹²³)
Rymä, v. 1574,¹²⁴)
(Lampinen), Römälä, v. 1540¹²⁵) (kylä).

<i>Tyrvää ja Kiikka.</i>	<i>Karkku ja Suoniemi.</i>	<i>Mouhijärvi, Suodenniemi ja Lavia.</i>
	Saicka nijttu ¹²⁶) (Prihti, Lammintaka), Saicka (pelto, Pipo, Koivukylä), Saicka ¹²⁸) (niitty, Nohkua).	Saicka by, v. 1540, ¹²⁹) Saickala, v. 1558, ¹³⁹) Per Saicka, v. 1558. ¹³⁰)
S a r k k i : Laurencij Sarckj, v. 1518, ¹³¹) Marcius Sarcki, v. 1554. ¹³²)	Sarckoila fierding. ¹³³)	Sarcki, v. 1540, ¹³³) Lasse Sarcki, v. 1558 ¹³⁴) (Häijää).
S k i n n a r i : Anders Skinnari, v. 1517. ¹³⁵)		Skinnar, v. 1546 ¹³⁶) (Häijää), Nils Skinnar, v. 1558 ¹³⁷) (Iirola).
S o i n i : Soinj, y. 1486. ¹³⁸)	Simo Soini, v. 1558 ¹³⁹) (Kiurala). Sigfrid S o r o i j, v. 1553, ¹⁴¹) Hen Soroij, v. 1554, ¹⁴²) Hen Sorri, v. 1558 ¹⁴³) (Koivukylä).	Oluff Soijnj, v. 1558 ¹⁴⁹) (Mierola). nyk. Soro (Lavia).
S u i k k i : Iohan Swick, v. 1524. ¹⁴⁴)	Nilis Suicki, v. 1558. ¹⁴⁵)	nyk. Suikki (Vesunti).
	Suodenperä, ¹⁴⁶) Soidenperä ¹⁴⁶) (niittyjä, Kosken kylä). Soniemi, v. 1540, ¹⁴⁷) Soonemi, v. 1558, ¹⁴⁸) Szoonemi, v. 1564, ¹⁴⁹) Suonemi, v. 1574, ¹⁵⁰) Sodennemi, v. 1574, ¹⁵¹) Suoniemj, v. 1584. ¹⁵²)	Suodenjärvi (Lavia), Suodenjärvi (Suodenniemi), Suodenjoki, Sodenniemi, v. 1540, ¹⁵³) Sodenniemi, v. 1558, ¹⁵⁴) Sodannimis, v. 1558, ¹⁵⁵) Suodennemi, v. 1574, ¹⁵⁶) Sodhenniemi, v. 1584. ¹⁵⁷)

*Tyrvää ja Kiikka.**Karkku ja Suoniemi.**Mouhijärvi, Suodenniemi
ja Lavia.*T a l o i n e n: Olaff, Ta-
loynen, v. 1518.¹⁵⁸⁾Michel Taloiij, v.1558.¹⁵⁹⁾Morthn Taloiij, v. 1558 ¹⁵⁹⁾
(Pohjakylä).T e u k k u: Eric Teucku,
v. 1479.¹⁶⁰⁾Thomas Teucku, v.
1546¹⁶¹⁾ (Koski).Morthn Teucku, v.
1558 ¹⁶²⁾ (Hyynilä).T i a i n e n: Tiaynen, v.
1479.¹⁶³⁾Jacop Tijainen, v.
1552 ¹⁶⁴⁾ (Ruolahti).Tiaine, v. 1540,¹⁶⁵⁾ Jacop
Tijane, v. 1546,¹⁶⁶⁾ Tho-
mas Tijaijnien, v.
1558.¹⁶⁷⁾ (Tupurla).T i i s a: Tisa, v. 1511.¹⁶⁸⁾Tisa nijttu ¹⁶⁹⁾ (Jaakko-
la. Raipio).Tisala (kylä), v. 1540,¹⁷⁰⁾
Jons Tiisa, v. 1558.¹⁷¹⁾T o i k k o: Toickoii, v.
1574 ¹⁷²⁾ (Sarkola).Henrik Toicko, v. 1546 ¹⁷³⁾
(Lampinen), Henri
Toijcko, v. 1552 ¹⁷⁴⁾
(Leppälammi).T o i j a l a b y, v. 1558.¹⁷⁵⁾ Jons Toijanen, v. 1560 ¹⁷⁶⁾
(Hyynilä).T o r i s e v a n kalliot ¹⁷⁷⁾
(Pakkala), Tårisevan
Lepo¹⁷⁸⁾ (Sarkola).Torisevan nijttu ¹⁷⁹⁾ (Ho-
rola, Kairila), Torise-
van nijttu ¹⁸⁰⁾ (Turp-
pa, Tervämäki), Tori-
sevan nijttu ¹⁸¹⁾ (Raat-
si, Leppälammi), Tori-
sevan järvi (Suoden-
niemi).T u l l u: Knuth Tullu,
v.1546 ¹⁸²⁾(Aluskylä).Tullu, v. 1546 ¹⁸²⁾ (Esko-
la).

Tyrvää ja Kiikka.

Karkku ja Suoniemi.

Mouhijärvi, Suodenniemi
ja Lavia.

U o s s o i, U o s s o: Olaff
Ossu, v. 1490,¹⁸³) Olaus
Ozoy, v. 1511,¹⁸³), Olaff
Osso, v. 1517,¹⁸³) Gres
Osszo, v. 1558.¹⁸⁴)

Thomas Ossoij. v.
1546,¹⁸⁵) Uossoij, v.
1584¹⁸⁶) (Kaunia-
nen).

Uossoila, v. 1540,¹⁸⁷) Os-
sola, v. 1554,¹⁸⁸) Oss-
zoila, v. 1558,¹⁸⁹) nyk.
Uotsola (kylä).

Nils V e s t o i j v.
1558,¹⁹⁰) Vestoi v.
1574.¹⁹¹)

Vestoila, v. 1540,¹⁹²)
Vestola, v. 1554¹⁹³) (ky-
lä).

V i l o i i, v. 1574.¹⁹⁴)Jons Viloi, v. 1554.¹⁹⁵)

V ä n n i, Vennj, Kauku-
last, v. 1480.¹⁹⁶)

Miche Veni, v. 1558¹⁹⁷)
(Kärppälä).

Olaus Ä i ä n poika, v.
1524,¹⁹⁸) Thomas Äi-
jänpoika, v. 1558.¹⁹⁹)

Hen Äijä, v. 1546²⁰⁰)
(Koski), nyk. Äijäri.

nyk. Äijälä (Eskola),
Äijän kannan nijttu²⁰¹)
(Mustajoki, Märkätai-
pale).

Matz Ä j m ä, v.
1558²⁰²) (Sarkola).

Äimän pohja²⁰³) (niitty,
Paavola, Hyynilä), Äi-
mäjärvi²⁰⁴) (Kortejär-
vi).

IV.

Asutuksen iän määrittämiseen kirkon verokirjat tarjoavat hyviä lähteitä. Varmana voidaan pitää, että kirkollinen verotus on maassamme vakiintunut jo ensimmäisen kirkollisen järjestämisen yhteydessä.²⁰⁵⁾ Vaikka meillä tietenkin koetettiin noudattaa katolisen kirkon yleisiä verotusperiaatteita, kirkkotaloudelliset olot järjestyivät kuitenkin muitten katolisten maitten oloista suuresti poikkeavalle, meidän maamme oloja vastaavalle kannalle. Näistä seikoista saa tietoja kirkollisen verotuksen asiakirjoista.

Jo varhaisella keskiajalla oli tapana jakaa kirkolliset verot kolmeen päälajiin: piispan, papin ja kirkon kymmenykset.²⁰⁶⁾ Piispanverot todennäköisesti ovat vanhimpia kirkollisia veroja Suomessa. Piispan kymmenykset suoritettiin rannikko- ja saaristoseuduilla voina. Tämä järjestys oli 1300-luvulla ja myöhemmin vallalla ruotsalaisen, Helsingin ja Uudenmaan »oikeuden» eli veroalueen piirissä, so. kaikkialla rannikolla alkaen Viipurista idässä Saloon saakka pohjoisessa.²⁰⁷⁾ Suomalaisen oikeuden alueella, so. Varsinais-Suomen ja Ala-Satakunnan vanhoilla rintamailla sekä muinaisen Sastamalan seuduilla kymmenykset maksettiin viljana. Suomalainen oikeus mainitaan v. 1335,²⁰⁸⁾ ja kun sama oikeus esiintyy kirkollisen verotuksen perusteena asiakirjoissa v:sta 1389 alkaen, voidaan pitää melkoisen varmana, että suomalaisen oikeuden alueella jo tätä varhaisemmallakin keskiajalla piispan kymmenykset maksettiin viljana.²⁰⁹⁾ Kyrön oikeuden, Hämeen oikeuden ja Karjalan oikeuden alueilla piispan kymmenykset maksettiin turkiksina.

1200-luvulla tuli uusi kirkollinen vero, papin ruokalisä, joka maksettiin pitäjän kirkkoherralle. Sen mainitaan tulleen käytäntöön piispa Ragvald I:n aikana, joka kuoli v. 1266.²¹⁰⁾ Tämäkin vero maksettiin suomalaisen oikeuden alueella viljana, ruotsalai-

sen oikeuden alueella voina. Ruotsalaisen ruokalisäoikeuden alue on kuitenkin paljon laajempi kuin ruotsalaisen kymmenysoikeuden.²¹¹⁾ Uudisviljelykset näet pantiin suomalaisenkin oikeuden alueella ruotsalaisen ruokalisäoikeuden alaisiksi ja siis voiveroa maksaviksi.²¹²⁾

Sen perusteella, mitä edellä on esitetty ruotsalaisesta ja suomalaisesta ruokalisäoikeudesta, voidaan päätellä, että ne alueet, joilla ruokalisä maksettiin voina, mutta piispan kymmenykset viljana, ovat tulleet asutuiksi vasta v:n 1300 tienoissa tai myöhemmin. Vanhempia asutukseltaan ovat taas ne seudut, joissa on valalla yksinomaan suomalainen tai ruotsalainen oikeus.

Keskiajalta verokirjoja on säilynyt verrattain niukasti, mutta sitä runsaammin niitä on 1500-luvulta Kustaa Vaasan ajalta. Eikä ole turhaan korostettu tämän vuosisadan verokirjojen merkitystä ei vain oman aikansa, vaan myös keskiajan olojen kuvastimena. Asutushistoriallisesti erittäin tärkeitä ovat ruokalisän maksamisesta 1500-luvun verokirjoista saadut yksityiskohtaiset tiedot.

Karkun pitäjä oli suomalaisen oikeuden aluetta. Näin ollen kymmenykset maksettiin viljana.²¹³⁾ Sen sijaan maksettiin ruokalisää sekä suomalaisen että ruotsalaisen oikeuden mukaan.²¹⁴⁾ Tilikirjoista voidaan nähdä, mitkä kylät ja talot maksoivat ruokalisän voina, mitkä viljana ja näin ollen päättää, mitkä ovat olleet asuttuja jo ennen 1200-luvun loppua. V. 1558 silloisessa Karkun pitäjässä, jonka nykyiset Karkun, Suoniemen, Mouhijärven, Suodenniemen ja Lavian pitäjät muodostivat, maksoi ruokalisän ruukiina 202 veronmaksajaa, voina 197. Mouhijärven, Suodenniemen ja Lavian yksinään huomioon ottaen vastaavat luvut olivat 64 ja 127.²¹⁵⁾ Kun siis koko Karkun pitäjässä n. v:ta 1300 vanhempia taloja oli vähän enemmän kuin sen jälkeen 1500-luvun puoliväliin mennessä syntyneitä, oli Mouhijärven, Suodenniemen ja Lavian alueella viimeksi mainittujen luku jokseenkin kaksi

kertaa niin suuri kuin edellisten. Jo tämä osoittaa Mouhijärven, Suodenniemen ja Lavian asutuksen huomattavaa nuoremmuutta Karkun rintamaitten kyliin verraten. Mouhijärvellä ja Suodenniemellä maksoivat seuraavat kylät ruokalisäruista: Ryömälä, Hermala, Tupurla, Häijää (Vuorioinen), Uotsola, Selkee, Vestola, Mierola, Eskola, Tervämäki, Karinkylä, Vesunti, Leppälammi ja Märkätaipale. Näin ollen Suodenniemen pitäjän Leppälammin ja Märkätaipaleen (nyk. Taipale) kyliä voidaan pitää Sastamalan—Merikarvian eräreitien varrella äärimmäisinä lännessä olevina kiinteinä asutuksina ennen n. v:ta 1300. Keskiajan viimeisinä vuosisatoina asutus tunkeutui vain vähän länneemmäksi. V. 1540 Laviassa oli yksi kylä, kylläkin verrattain suuri. Siinä oli näet 8 taloa.²¹⁶) Huomattavampi oli sen sijaan asutuksen tiheneminen. Uusia taloja syntyi entisten kylien läheisille riidattomille alueille. Kun uudistilat saivat naapureita, muodostui uusia kyliä, vanhojen kylien tytäryyliä.

LÄHDEVIITTAUKSIA.

¹) Jalmari Jaakkola: Pohjois-Satakunnan vanha eräkuulttuuri. Satakunta V. Porvoo 1925. ²) A. M. Tallgren: Suonien muinaisuus, ss. 162—163. Suomen historia I. Porvoo 1931. ³) Juhani Rinne: Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri, s. 143. Helsinki 1932. ⁴) Tallgren: Suomen muinaisuus, s. 110. ⁵) Kansallismuseon luettelot. ^a) Täydennyksenä julkaistuihin eräluetteloihin seuraavat: Nuupala Otamo, v. 1680, v. 1690. V. 1680 kaksi Tyrvään Nuupalan kylän asukasta («Erich Erichsson och Michel Hendrichsson i Nupala») esitti Tyrvään käräjillä vaatimuksia Otamon erämaahan nähden, joka oli kahden muun nuupalaisen hallinnassa («som åboorne opå Säfringh Jacopssons och Thomas Peerssons heman i ben. Nupala haff uthi possession»). Kanne hylättiin, kun erämaan haltijat osoittivat, että erämaa oli tuomittu v. 1595 heille kuuluvaksi («Hvaremoth bewiste Säfringh Jacopsson med een videmerad copia. häredzdoom, dat: 1595 den 22 septemb: att icke käromderne uthi berörda Erämarck haff någon deel uthan han medh sin granne Thomas Peerson», VA (Valtion arkisto), nn 5, ss. 272—273). Kymmenen vuolta myöhemmin edellämainitun Säfringh Jacopssonin poika («Pehr Säfringsson ifrån Törfwis sochn och Nupila by») joutui käräjöimään Leväsjoen asukkaiden

kanssa Otamon erämaasta (»angående enn uhrfield och ähremarck Ottama», VA, mm 20, ss. 3—5). Oravala Karviajärvi, 1552. »Item Eskill Oravaijne och Erich Orauaynenn haffua ethh ererwm tillhopa vid Karffuia träsk liggiandis 10 miill ifro theris heman och är ther intid boorwm» (VA, n:o 130 a). Oravaisten kotikylää ei erikseen mainita, mutta ilmeisesti se sisältyy heidän nimeensä, koska Karkun Oravalan kylässä näihin aikoihin oli sekä Erich että Eskill (VA, n:o 1972). ¹⁾ VA, n:o 2065, ²⁾ Kertoja vanhaisäntä Kalle Valkama, 81 v., Mouhijärvi. ³⁾ MMHA (Maanmittaushallituksen arkisto), A 26, 14/12. ⁴⁾ MjMHA, A 27, 15/18. ⁵⁾ Kertoja maanvilj. Oskari Teeri, 65 v., Mouhijärvi. ⁶⁾ MMHA, A 25, 5/2—5/3. ⁷⁾ MMHA, A 25, 5/2—5/3. ⁸⁾ Kertoja vanhaisäntä Evert Nuutila, 65 v., Mouhijärvi, ⁹⁾ Kertoja maanvilj. Nestori Ylivilo, 62 v., Mouhijärvi. ¹⁰⁾ MMHA, A 26, 7/5. ¹¹⁾ MMHA, A 26, 7/5. ¹²⁾ MMHA, A 26:a, 9/4. ¹³⁾ Jaakkola: Pirkkalaisliikkeen synty, ss. 75—76. Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja, sarja B, osa II, n:o 1. Turku 1934. ¹⁴⁾ Kertoja työmies Iisak Virtanen, 71 v., Noormarkku. ¹⁵⁾ VA, n:o 1920. ¹⁶⁾ MMHA, A 27, 15/5. ¹⁷⁾ Heikki Ojansuu: Kallialan seurakunnan keskiaikaiset kirkontilit vv. 1469—1524), s. 24. Satakunta III. Vammala 1928. ¹⁸⁾ VA, n:o 2065. ¹⁹⁾ VA, n:o 2064. ²⁰⁾ VA, n:o 2065. ²¹⁾ VA, n:o 1927. ²²⁾ Ojansuu, s. 25. ²³⁾ MMHA, A 26, 3/1. ²⁴⁾ Ojansuu, s. 25. ²⁵⁾ VA, n:o 2064. ²⁶⁾ VA, n:o 2164. ²⁷⁾ VA, n:o 2189—91. ²⁸⁾ VA, n:o 2164. ²⁹⁾ Ojansuu, s. 25. ³⁰⁾ VA, n:o 2451—52. ³¹⁾ VA, n:o 2065. ³²⁾ VA, n:o 2274. ³³⁾ VA, n:o 2366. ³⁴⁾ VA, n:o 2243—45. ³⁵⁾ VA, n:o 1927. ³⁶⁾ VA, n:o 2274. ³⁷⁾ VA, n:o 2164. ³⁸⁾ VA, nn 2, lehti 269, ³⁹⁾ Ojansuu, s. 26. ⁴⁰⁾ VA, n:o 1927. ⁴¹⁾ VA, n:o 1920. ⁴²⁾ VA, n:o 2365. ⁴³⁾ VA, n:o 2065. ⁴⁴⁾ VA, n:o 2064. ⁴⁵⁾ Ojansuu, s. 26. ⁴⁶⁾ VA, n:o 2064. ⁴⁷⁾ VA, n:o 1920. ⁴⁸⁾ Ojansuu, s. 28. ⁴⁹⁾ VA, n:o 1920. ⁵⁰⁾ Ojansuu, s. 28. ⁵¹⁾ VA, n:o 1927. ⁵²⁾ VA, n:o 2065. ⁵³⁾ VA, n:o 1927. ⁵⁴⁾ MMHA, A 26:a, 13/15. ⁵⁵⁾ VA, n:o 2064. ⁵⁶⁾ VA, n:o 2274. ⁵⁷⁾ MMHA, A 27:a, 2/15. ⁵⁸⁾ MMHA, A 27:a, 2/22. ⁵⁹⁾ VA, n:o 1927. ⁶⁰⁾ VA, n:o 1972. ⁶¹⁾ VA, n:o 2065. ⁶²⁾ VA, n:o 2064. ⁶³⁾ VA, n:o 2065. ⁶⁴⁾ VA n:o, 2064. ⁶⁵⁾ VA, nro 2274. ⁶⁶⁾ VA, n:o 1972. ⁶⁷⁾ VA, n:o 2065. ⁶⁸⁾ VA, n:o 2274. ⁶⁹⁾ VA, n:o 2065. ⁷⁰⁾ VA, n:o 2064. ⁷¹⁾ VA, n:o 2108—13. ⁷²⁾ VA, n:o 1920. ⁷³⁾ VA, n:o 2065. ⁷⁴⁾ MMHA, A 26, 7/5. ⁷⁵⁾ VA, n:o 2065. ⁷⁶⁾ VA, n:o 1927. ⁷⁷⁾ VA, n:o 2274. ⁷⁸⁾ VA, n:o 2067. ⁷⁹⁾ Ojansuu, s. 32. ⁸⁰⁾ Ojansuu, s. 33. ⁸¹⁾ VA, n:o 2065. ⁸²⁾ VA, n:o 2274. ⁸³⁾ Ojansuu, s. 32. ⁸⁴⁾ VA, n:o 1972. ⁸⁵⁾ VA, n:o 2065. ⁸⁶⁾ VA, n:o 2274. ⁸⁷⁾ Ojansuu, s. 34. ⁸⁸⁾ VA, n:o 2108—13. ⁸⁹⁾ VA, n:o 1927. ⁹⁰⁾ Ojansuu, s. 35. ⁹¹⁾ VA, n:o 2064. ⁹²⁾ MMHA, A 27, 2/15. ⁹³⁾ VA, n:o 2065. ⁹⁴⁾ Ojansuu, s. 36. ⁹⁵⁾ VA, n:o 2065. ⁹⁶⁾ Ojansuu, s. 36. ⁹⁷⁾ VA, n:o 1927. ⁹⁸⁾ MMHA, A 26, 6/2. ⁹⁹⁾ VA, n:o 1927. ¹⁰⁰⁾ VA, n:o 2064. ¹⁰¹⁾ Ojansuu, s. 37. ¹⁰²⁾ VA, n:o 2366. ¹⁰³⁾ VA, n:o 2064. ¹⁰⁴⁾ Ojansuu, s. 37. ¹⁰⁵⁾ Ojansuu, s. 38. ¹⁰⁶⁾ VA, n:o 1927. ¹⁰⁷⁾ VA, n:o 2065. ¹⁰⁸⁾ VA, n:o 2274. ¹⁰⁹⁾ Ojansuu, s. 39. ¹¹⁰⁾ VA, n:o 2065. ¹¹¹⁾ VA, n:o 2274. ¹¹²⁾ Ojansuu, s. 39. ¹¹³⁾ VA, n:o 2065. ¹¹⁴⁾ VA, n:o 2189—91. ¹¹⁵⁾ VA, n:o 2284—86. ¹¹⁶⁾ VA, n:o 2274.

¹²⁵⁾ VA, n:o 1920. ¹²⁶⁾ MMHA, A 27, 5/16. ¹²⁷⁾ MMHA, A 27:a, 2/20. ¹²⁸⁾ MMHA, A 27, 15/2. ¹²⁹⁾ VA, n:o 1920. ¹³⁰⁾ VA, n:o 2064. ¹³¹⁾ Ojansuu, s. 39. ¹³²⁾ VA, n:o 1972. ¹³³⁾ VA, nro 1920. ¹³⁴⁾ VA, n:o 2064. ¹³⁵⁾ Ojansuu, s. 40. ¹³⁶⁾ VA, nro 1927. ¹³⁷⁾ VA, n:o 2064. ¹³⁸⁾ Ojansuu, s. 39. ¹³⁹⁾ VA, n:o 2064. ¹⁴⁰⁾ VA, n:o 2085. ¹⁴¹⁾ VA, n:o 1957—59. ¹⁴²⁾ VA, n:o 1972. ¹⁴³⁾ VA, nro 2064. ¹⁴⁴⁾ Ojansuu, s. 40. ¹⁴⁵⁾ VA, n:o 2064. ¹⁴⁶⁾ MMHA, A 27, 5/16. ¹⁴⁷⁾ VA, n:o 1920. ¹⁴⁸⁾ VA, n:o 2064. ¹⁴⁹⁾ VA, n:o 2164. ¹⁵⁰⁾ VA, n:o 2274. ¹⁵¹⁾ VA, n:o 2275. ¹⁵²⁾ VA, n:o 2365. ¹⁵³⁾ VA, n:o 1920. ¹⁵⁴⁾ VA, n:o 2064. ¹⁵⁵⁾ VA, n:o 2065. ¹⁵⁶⁾ VA, nro 2274. ¹⁵⁷⁾ VA, n:o 2366. ¹⁵⁸⁾ Ojansuu, s. 41. ¹⁵⁹⁾ VA, n:o 2064. ¹⁶⁰⁾ Ojansuu, s. 42. ¹⁶¹⁾ VA, n:o 1927. ¹⁶²⁾ VA, nro 2064. ¹⁶³⁾ Ojansuu, s. 42. ¹⁶⁴⁾ VA, nro 1952. ¹⁶⁵⁾ VA, nro 1920. ¹⁶⁶⁾ VA, nro 1927. ¹⁶⁷⁾ VA, n:o 2064. ¹⁶⁸⁾ Ojansuu, s. 42. ¹⁶⁹⁾ MMHA, A 27,5/15. ¹⁷⁰⁾ VA, nro 1920. ¹⁷¹⁾ VA, nro 2064. ¹⁷²⁾ VA, n:o 2274. ¹⁷³⁾ VA, n:o 1927. ¹⁷⁴⁾ VA, n:o 1952. ¹⁷⁵⁾ VA, nro 2065. ¹⁷⁶⁾ VA, n:o 2108—13. ¹⁷⁷⁾ MMHA, A 27, 2/2. ¹⁷⁸⁾ MMHA, A 27 :a, 2/11. ¹⁷⁹⁾ MMHA, A 26, 6/2. ¹⁸⁰⁾ MMHA, A 26, 19/1. ¹⁸¹⁾ MMHA, A 26, 19/3. ¹⁸²⁾ VA, n:o 1927. ¹⁸³⁾ Ojansuu, s. 43. ¹⁸⁴⁾ VA, n:o 2065. ¹⁸⁵⁾ VA, nro 1927. ¹⁸⁶⁾ VA, nro 2366. ¹⁸⁷⁾ VA, nro 1920. ¹⁸⁸⁾ VA, nro 1972. ¹⁸⁹⁾ VA, nro 2065. ¹⁹⁰⁾ VA, nro 2064. ¹⁹¹⁾ VA, nro 2274. ¹⁹²⁾ VA, nro 1920. ¹⁹³⁾ VA, nro 1972. ¹⁹⁴⁾ VA, nro 2274. ¹⁹⁵⁾ VA, n:o 1972. ¹⁹⁶⁾ Ojansuu, s. 45. ¹⁹⁷⁾ VA, nro 2064. ¹⁹⁸⁾ Ojansuu, s. 45. ¹⁹⁹⁾ Ojansuu, s. 46. ²⁰⁰⁾ VA, nro 1927. ²⁰¹⁾ MMHA, A 26:a, 5/9. ²⁰²⁾ VA, n:o 2065. ²⁰³⁾ MMHA, A 26:a, 13/15. ²⁰⁴⁾ MMHA, A 26:a, 7/3. ²⁰⁵⁾ Väinö Voionmaa: Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa, s. 117. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja III, 1913. Jyväskylä 1920. ²⁰⁶⁾ Musta kirja (Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok), s. 32. Julk. R. Hausen. Helsinki 1890. ²⁰⁷⁾ Voionmaa: Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa, s. 118. ²⁰⁸⁾ Musta kirja, s. 49. ²⁰⁹⁾ Voionmaa: Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 63. Porvoo 1912. ²¹⁰⁾ A. G. Fontell: Om svenska och finska rätten, s. 54. Helsinki 1883. ²¹¹⁾ Sama, s. 66. ²¹²⁾ Sama, s. 72. ²¹³⁾ VA, nro 1945. »Sastamala och Kalliola utgör tienden huarken eftr kroketall eller eftr bogtall uthan eftr som årfuexsen och span mållen vexe till». ²¹⁴⁾ VA, nro 6. »är vetad att förde sockn tweghe handa matskott rettha som kallas svensk oc finsk». ²¹⁵⁾ VA, n:o 2065. ²¹⁶⁾ VA, n:o 1920.

Niilo Valonen.

Sananparret satakuntalaisten kuvastajina.

Ei jokainen kokemusaate ... ole päässyt sananlaskuksi. Sen totuuden, jonka sananlasku lausuu, pitää olla kansassa yleisesti todeksi tunnustetun ja hyväksytyin, sen pitää olla puetun vertauksiin ja kuvihin, ja ulkomuodoltansa pitää sen olla runollisen taikka muuten kielellisesti viehättävän.
(Ahlqvist).

Käydessämme satakuntalaisten sananparsien julkaisua ¹⁾ varten läpi sitä n. 72.000 toisintoa käsittävää aineistoa, jota osakunnan toimesta koottuna säilytetään Sanakirjasäätiössä, jouduimme valikoimistyön yhteydessä panemaan merkille eräitä seikkoja, joilla saattaa olla mielenkiintoa Satakunnan menneisyyden ja ominaisluonteen kannalta. Seuraavassa on esitetty pääosa näistä huomioista sellaisina, miksi ne meille valkenivat työn ääressä ja keskinäisissä keskusteluissamme ²⁾.

Mitä suurinta varovaisuutta vaativa tehtävä on selvittää, millaisina Satakunta ³⁾ ja satakuntalaiset näkyvät sananparsissa, onko

¹⁾ Satakunnan sananparsia. Toimittaneet L. I. Kaukamaa ja Niilo Valonen. Ilmestyy WSOY:n kustantamana tämän vuoden aikana.

²⁾ Eräistä tämän kirjoituksen kohdista kantaa vastuun kirjoittaja yksinään.

³⁾ Tutkimus ei voi koskea vanhaa historiallista Satakuntaa, koska aineisto on kerätty vain osakunnan alueelta.

sellaisia tyypillisinä pidettäviä ilmiöitä, jotka olisivat vain satakuntalaisten omia tai heidän lisäksi vain harvoille muille omistettavia. Yksistään sananparsien avulla emme pääse pitkälle, mutta yhdistämällä niiden tiedot siihen, mitä muuten tiedämme tästä maakunnasta, voimme yrittää eräiden puoltien luonnehtimista. Jos emme aina voisikaan sanoa, mikä on koko Satakunnalle tunnusomaista, voimme joskus ehkä havaita, millaisen leiman luonnon asettamat ehdot ovat painaneet väestöön eri puolilla aluetta.

Sananparsien laadusta ja rakenteesta.

Suurin osa siitä sananparsiaineistosta, mikä kilpakeruun avulla saatiin kokoon Satakunnan alueelta, on muodoltaan suorasanaista ja puettu mitä erilaisimmiksi lausekokonaisuuksiksi. Huomattava määrä näistä on laadultaan sellaista, että niiden esittäminen kirjallisuudessa ei maksa vaivaa: mitään sanomattomia, mauttomia tai muuten sopimattomia. Niistä näkee kuitenkin, että sananparret pyrkivät kuvastamaan kansan kaikkia jäseniä ja mitä vaihtelevimpia, lyhemmäksi tai kauemmaksi kantavia ajatusyhtymiä. Toisaalta suorasanaiseen muotoon on puettu valtaosa siitä elämänviisaudesta ja kansanhuumorista, jota satakuntalaiset ovat viljelleet.

Eräissä sananparsissa käytetään rytmiä niin säännöllisesti ja runollisia kaunistuskeinoja siinä määrin, että tuloksena on kaunis lyyrillinen kokonaisuus. Sellainen on esimerkiksi parkanolainen ilmanennustus:

*ku tammikuulla vettä sataa,
niin helmikuulla hongat loskaa*

ja eri puolilla aluetta käytetty:

*vihranlehti lapsen kassoottaa
ja tuuli linnunpoijjaan.*

Mielenkiintoista on ollut panna merkille, että Satakunnan sananparsissa verraten runsaasti viljellään vanhaa suomalaista runomittaa ja käytetään muitakin vanhan runon kaunistuskeinoja, mistä syystä muutamissa sananparsissa on aito kalevalainen tuntu.⁴⁾ Niinpä on kokoelmissa kaksi toisintoa runonpalasesta, jonka huittislainen asu on seuraava:

*vähä vara väystä,
tyihä turva tyttärestä,
miniästä miäli karvas,
poijaasta iäinen itku.*

Muita esimerkkejä:

*kynnys hirttä korkeempi,
pöytä lautaa kapeempi
ja piha askelta pirempi⁵⁾*

⁴⁾ Muutamia näistä voidaan ajatella kirjallista tietä opituiksi. Sellainen on esim. Metsämaalta lähetetty sananparsi:

*kolme on kiurutta kesällä:
yks on heinällä helinä,
toinen rutu rukihilla,
kolmas kallis kauran nütto.*

Vrt. Kansanvalistusseuran kalenteri 1892—98, s. 17, 1902, s. 31. Useita muita samanlaisia esimerkkejä voisi luetella. Näissä tapauksissa sananparren alku-perä jää tarkemman tutkimuksen selvitettäväksi. Tästä huolimatta Satakunnassa on käytännössä lukuisa määrä omia, vanhaa runomittaa noudattavia sananparsia. Mistä kirjasta olisi opittu esim. loimaalainen totuus: *oma p—a omenäinen, kylän p—a kyytäselkä?*

⁵⁾ Jälkeenpäin suoritettu tiedustelu on osoittanut tämän sananparren todella vanhastaan Lavian seuduilla tunnetuksi.

(miehelään menneen havainto uudelleen isän kodissa käytyään, Lavia);

*tulee mies meren takainen,
muttei turpeen alainen (Tyrvää);*

*lauluansa kaunis lintu
ja taitoonsa talonen tyttö (Lavia).*

Usein on vain kertosaie kalevalamittainen:

*ei korppi ole kotkaa parempi,
susi koiraa armaisempi.*

Siitä huolimatta, että Etelä-Satakunnasta on kilpailuun lähetetty sananparsia huomattavasti runsaammin kuin pohjoispitäjistä, on vanhaa runomittaa noudattavien, enimmäkseen kaksijaksoisten sananparsien lukumäärä pohjoisten pitäjän osuudelta noin kaksi kertaa suurempi kuin eteläisten. Tästä käy päättäminen, että vanhan runon henki pohjoisissa metsäpitäjissä elää voimakkaampana kuin rintamaissa. Runomuoto on epäilemättä väistymässä ja proosa valloittamassa alaa.

Vanhoja piirteitä sieltä täältä.

On yleisesti tunnettua, että kiinteään muotoon puetuissa sananparsissa saattaa säilyä sellaista, mitä niiden käyttäjä ei enää täysin ymmärrä. Tällaisilla muinaiselämän muistomerkeillä on määrätty mielenkiintonsa ja oikeaan yhteyteen saatettuina ne voivat omalta osaltaan valaista sitä elämänpiiriä, joka on ne synnyttänyt.

Enää ei ajateltane alkuperää esim. parkanolaisessa sanantavassa: *on ennen pitkää saharat kuuses*, jota käytetään, kun jokin

työ tai toimi käy loppua kohti. Pomarkkulaisesta työkalenterin määrittelystä: *Laurille savimiähen sahrat kuuses* häämöittää jo vertauskuvan alkuperä. Viimemainitun nimittäin selitetään tar koittavan rukiin kylvön päättymisaikaa. Sahrain säilyttäminen kuusen oksista riippumassa sinä aikana, jolloin niitä ei tarvittu, on vanha tapa.

Kun hongonjokelainen sanoo, että jollakulla *on otta ku taala-laisten täilauta*, on senkin kuvalauseen aiheuttajana jo käytöstä pois jätetty esine. Merkillistä vain, että täällä Satakunnan ja Etelä-Pohjanmaan rajamailla on Taalainmaan kansanomaisen kulttuurin tuotteista tunnettu muitakin kuin kuuluisat taalalai-set kaappikellot.⁶⁾

Sangen arvoituksellinen olisi nakkilalainen sanantapa: *ei oi tiä-tävänäs, vaik pekal vihrotaa*, ellemme tietäisi, että pekalla tässä tapauksessa tarkoitetaan kirkoissa käytettyä pekkatourua eli häpeätuolia (lat. peccatorium). Enää meidän päivinämme ei liioin voisi syntyä sananparsa: *huutaa niinko varaas paalus* (Kankaanpää), koska paaluun panoa ja raipoilla ruoskimista ei meidän yhteiskunnassamme sallita.

Kun vanhempi henkilö — Laviasta lähetetyn tiedon mukaan — moittivassa sävyssä sanoo nuoremmalle tämän nuoruutta täh-dentäen: *oma osas on orren pääsä, pala pattaan nokasa*, on tämä nykyisen elämäntavan kannalta täysin käsittämätöntä. Todelli-suudessa siitä sananparresta kuvastuu vanha savupirtti sisäraken-teineen. Satakunnassakin on nimittäin ollut sellaisia, viimeksi maamme itäosista tunnettuja pirttirakennuksia, joissa on ollut uunin kulmalla vankka patsas ja siitä sivu- ja peräseinään lähte-vät orret. Epäilemättä on satakuntalaisen savupirtin »pattaan nokasa» säilytetty talouskaluja, ruokatarpeita ym. pikkutavaraa

⁶⁾ Nakkilassa sanotaan: *hakkaa ninko taalaalainen kello*.

aivan samoin kuin itäsuomalaisessakin savutuvassa. Nuoren ihmisen perintöosa oli vielä jakamattomana talossa. Hänen osuutensa oli patsaan ja orren varassa.

»Heimorajoja».

Itse nimitys *Satakunta* tai *satakuntalainen* ei esiinny Satakunnan omissa kansanomaisissa sananparsissa, tuskin naapurimaa-kunnissakaan, mikä onkin käsitettävää, jos nimi on vierasta, hallinnollista alkuperää. Sen sijaan ovat tunnettuja käsitteitä *Suomi* (merkitsemässä 'Varsinais-Suomea'), *Häme*, *hämäläinen*, *Pohjanmaa* ja *pohjalainen*.

Sananparsi: *Suami sonninsa kuahittee* (Huittinen) ei voi tarkoittaa muuta kuin Varsinais-Suomea ja sen lähialueita, koska vain nämä tienoot ovat vanhastaan olleet härkämaita.⁷⁾ Eräistä toisista esimerkeistä on vaikea nähdä, mitä niissä *Suomella* tarkoitetaan. Ehkäpä sellainenkin kuin: *ei pruukat Suames sian pääsarvei* on verrattavissa mainittuun esimerkkiin.

Hämäläinen, *hämäläsäijä* on monissa Huittisten, Loimaan ja Rauman seudun sananparsissa lähellä 'hölmöläisen' merkitystä, niinkuin on laita Varsinais-Suomessakin.⁸⁾ Esimm. »*Ei sellaista luisua yhrellä kertaa jätetä*», *sano hämäläsäijä, ko ahteen näki* (Huittinen). »*Ei sitä muuten söisi, mutta sen korian nimen tähren*», *sano hämäläsäijä lohta* (Loimaa). Tarina kertoo, että kyseessä olikin hylkeen liha. »*Se on niin suoraa ko meiränki nuuraa*», *sano hämäläinen vittaköyttä* (Loimaa). »*Kaikki se syärään*», *sano hämäläinen mettiäspessä* (Loimaa). »*Se o hiljast*», *sanos hämäläinen, kon papp syyskuus maahedelmän edest rukkoli*

⁷⁾ Vrt. Lauri Hakulinen: »Ei suul vallon syärä, sil puhutaan kans». Hyvä Tuomas, s. 71. Jyväskylä—Helsinki 1938.

⁸⁾ Hakulinen: m.t., s. 74.

(Lappi T.I.). »*Tupakki piippu ja peräs*», sanos hämäläinen, ko susi lamppa vei (Lappi T.I.). »*Se o men ko men*», sanos hämäläinen, ko susi puki vei (Hinnerjoki).

Toisaalta hämäläinen usein tunnetaan hevosmieheksi ja Häme hevosien luvatuksi maaksi. Samat ominaisuudet omistetaan eri toisunnoissa usein myös hollolaisille. Esimm.»*Hei vaa hevost!*» sano hollolainen härkää (Ulvila)⁹⁾. »*Kyllä se siitä pittää*», sano hollolainen hevosensa kaulaa (Huittinen). Hämäläisten hevoskalutkin ovat tulleet sananparreksi. *Hollolaisen o syntyis piiskan kolo kainalos* (Nakkila). *Sillä on aikaa niinko hämäläisellä piiskaa* (Alastaro). *Nokka o ninko hämäläisen tilsonuija* (Nakkila). *Sattaa ko Hämeen aisia* (Mellilä).¹⁰⁾ Että härkien käyttöön tottunut Ala-Satakunnan asukas hämäläisten kulkiessa kaupunkiymp. matkoilla rannikolle päin on ihmetyksellä katsellut näiden rakkautta hevosiin, on mitä luonnollisin asia. Kun härkään pitoon perustuva Hämeen ja Ala-Satakunnan vastakohta juontaa juurensa hyvin varhaisista ajoista, saattaa tähän aihepiiriin kuuluvilla sananparsillakin olla pitkä ikä takanaan.

Mikä sitten on sananparsien tarkoittama Häme? Edellä käsitelty, Etelä-Satakunnasta lähetetyt sananparret, joissa hämäläinen merkitsee hölmöläistä tai on hevosmies, katselevat hämäläistä selvästi vieraana, sisämaalaisena kulkijana. Huittislainen ja kankaanpääläinen ajatus: *paree tuuma Turkuun, ko vaaksa Hämeeseen* osoittaa niinkään oltavan vielä varsinaisen Hämeen ulkopuolella, samoin Pomarkun, Kankaanpään ja Hongonjoen seudun intressisuhteita laajemminkin kuvastava talousohje: *Hämeestä hevosta ja pohjasesta* (tai *Pohjanmaalta*) *akkaa*, jonka on merkinnyt viisi sikäläistä kerääjää. Sangen merkillinen on niinkään

⁹⁾ *Hollolainen on Kokemäenjokilaakson, hämäläinen Kankaanpään ja Pomarkun toisunnoissa.*

¹⁰⁾ *Hämäläisten aiset olivat suurempia kuin Satakunnassa käytetyt.*

hongonjokelaisten lausuma, jota he käyttävät kotipaikastaan: *oomme Hämeen hännältä, Pohjolan porstuasta*. Tätä taustaa vasten Hämeenkyrön maailma näyttää käsitetyn hämäläiseksi tai ainakin »Hämeen puoleksi», niinkuin vanhan kansan puheessa näillä main muutenkin sanotaan. Yksistään sananparsien avulla ei ole syytä yrittää vastausta kysymykseen, onko kyseessä Häme- ja hämäläis-nimen myöhäinen siirtyminen tänne vai jotain muuta, tai kysymykseen, onko Häme täällä alunperin luonto- vai heimonimi.

Pohjalainen ei ole satakuntalaisten sananparsissa noidan merkityksessä niinkuin Varsinais-Suomessa.¹¹⁾ Pohjalaisten ja Pohjanmaan naapureina ollen Satakunnassa on ollut reaalisempi käsitys pohjalaisesta, joka täällä merkitsee vain Pohjanmaan asukasta.

Vanhaa uskomuksellista perintöä.

Satakuntalaisissa sananparsissa esiintyy silloin tällöin sellaisia mytologisia olentoja kuin *mettän neitty*, yksisilmäinen *tonttu*, *Kouko*, *Lempo*, *Kyäppeli*, *Para*, *Mara*, *Perkele*, *Saatana* sekä ennen kaikkea suuresti suosittu, tyhmä ja hauska *Piru*. Näitä muuallakin maassamme tunnettuja olentoja mielenkiintoisempi on ollut eräiden Satakunnan pohjoisosien sananparsissa esiintyvä *Rahko*. Suoniemeltä lähetetystä toisinnosta: *huhtoo kun Huuharahko* käy selville, että *Rahko* on käsitetty toimeliaaksi olennoksi. Laviassa ja Hongonjoella se esiintyy omaisuuden kartuttajana ja vähentäjänä, niinkuin näkyy sananparsista: *ei Rahkokaan kaikille rahaa tua eikä Para piittaa pikkusista* (Lavia); *Mara siltä mairon vei, Rahko rasvan söi, Piru piimän lopetti* (Hongonjoki). La viasta on vielä seuraavakin toisinto: *kyllä Piru omans*

¹¹⁾ Hakulinen: m.t, s. 74.

via, *Rahko raatons perii*. Kun Rahkoa ei ole tällaisessa merkityksessä innokkaista etsiskelyistä huolimatta aikaisemmin tavattu muualta maastamme¹²⁾ ja kun se näin lukuisina toisintoina tavataan täällä suppealla alueella, on jo tämän perusteella syytä korostaa näiden seutujen mytologisen perimätiedon erikoislaatua. Tosi asia on, että Pohjois-Satakunnan sydänmaat ovat säilyttäneet muutakin vanhaa, harvinaista uskomuksellista perintöä. Niinpä Kaukoranta mainitsee siitä esimerkkinä täältä tavatut hyvin harvinaiset *Krakla* ja *Mahna* nimiset haltijaolennot. Pohjois-Satakunnan metsäpoluilla kerrotaan niinikään yhä vielä vaeltavan *Konhioksi* nimitetyn metsänhaltijan,¹³⁾ jota sanakirjalähteemme eivät lainkaan tunne. *Tapiainen* 1. *tapiaisen tuuli* on täällä yleisesti tunnettu sellaisen tuulen nimenä, joka kevätmyrskyinä puhdistaa metsät ja sirottelee roskia hangelle. Ilmanennustuksenakin lasketaan Hongonjoella: *kolomannesta Tapion tousta on yhyreksän viikkoo sulaan veteen*. Niin Tapiosta kertovat kuin muutkin mytologiset tarinät ja taianomaiset uskomukset saavuttavat näillä seuduilla mielen voimassa usein merkilliset mittasuhteet.¹⁴⁾ Muinaisten aikojen tuntua on vahvasti esim. parkanolaisessa taikaohjeessa:

*risti maksa puukollasi,
ei kulje kammot kupeellasi,*

joka tarkoittaa sitä, että teurastaessa on tehtävä risti maksaan.

¹²⁾ E. N. Setälä: *Sana- ja asiatiedusteluja vanhojen uskomusten alalta*, ss. 26—27. U. Harva: *Suomalaisten muinaisuskonto*. Suomen kulttuurihistoria I, s. 220. Jalmari Jaakkola: *Suomen varhaishistoria*, s. 434. Porvoo 1935.

¹³⁾ Satakuntalaisen osakunnan tutkimusretkien muistiinpanot osakunnan arkistossa.

¹⁴⁾ Osakunnan retkien muistiinpanot. Vrt. myös Jaakkola: m.t, s. 434.

Jylhäntuntuista mytologisesta ilmapiiristä on lähtöisin myös lavialainen runoelma:

*ei vahva vapise
eikä kalevankuusi horjahte.*

Historiallisia sananparsia.

Joissakin onnellisissa tapauksissa voimme sananparsista lukea väläyksinä tapahtumia Satakunnan historian eräistä vaiheista. Ensinnäkin näemme niissä kolme nimeä: *Kainuu*, *Lapinmaa* ja *Pohjola*, joihin liittyy Satakunnan varhaishistorian kiehtovimmat kysymykset. Kainulaiset on viimeksi tulkittu länsisuomalaisten lapinkävijäin karkijoukoksi¹⁵⁾ ja muinaisrunojemme Pohjan-runouden on selitetty syntyneen heitä myöhempien satakuntalaisten pohjankävijäin mielikuvapiiristä, nähtävästi Kyrön reitin (Hämeen-kyrö—Kyrönjoki) seuduilla.¹⁶⁾ Ne kaksi sananpartta, joissa Kainuu ja kainulaiset nykyään esiintyvät, eivät periydy suoraan noilta kaukaisilta ajoilta, vaan kuvastavat Kainuu-nimityksen myöhäisempiä merkityssuhteita. Sananparsi: *ei kaikki pääse Kainuuseen kuminakakkoo syämää eikä kaikki Lammastenlahrel lohenliänt latkimaa*, jossa Kainuu on kuvattu varakkaaksi seuduksi, ei tarkoittane Satakunnan Kainuuta (Kainunkylä = Noormarkun Finppy), vaan pohjoisempia alueita, niinkuin voi päätellä toisen kainulais-sananparren leviämissuhteiden perusteella. Karvialainen toisinto: *savolainen pulloposki syöpi puuron leivän kanssa, kainulainen kaitanaama syöpi liemenki leivättä*,¹⁷⁾ joka vertailee savo-

¹⁵⁾ Jaakkola: m.t, ss. 332—353.

¹⁶⁾ Jaakkola: m.t, ss. 441—442 ym.

¹⁷⁾ Esitys perustuu tämän sananparren osuudelta Taimi Vilkun tutkimukseen, joka on laadittu »Sanastajan» kyselyyn (Sanastaja 16) saapuneitten vastausten perusteella. Säilytetään Sanakirjasäätiössä.

laisen ja kainulaisen erilaista ulkomuotoa ja erilaisia ruokia, esiintyy myös siellä täällä Keski-Suomessa, runsaimmin Keski-Pohjanmaalla ja harvemmin jälleen Pohjanlahden perukan ympäristössä. Muualla se on tuntematon. Kainuulla on tässä tarkoitettu alunperin nähtävästi juuri sitä seutua, missä hokema nykyään on tunnetuin ja missä savolaisvaikutuskin on ollut tuntuva, nim. Keski-pohjanmaata. Vasta myöhään sillä on muutamissa tapauksissa ruvettu ymmärtämään Kajaanin tienoota.¹⁸⁾

Tietty mielenkiinto on niillä sanantavoilla, joissa mainitaan *Lapinmaa* tai *lappalainen*, sillä suurelta osalta niitä on pidettävä jälkinä välittömistä kosketuksista lappalaisten kanssa menneinä vuosisatoina. Hiukan erilaisina toisintoina esiintyvät seuraavat tyypit:

kivi Kaalimaasa aitana

ja poronnahka Lapinmaasa paitana (Ulvila);

kiäli on ko lappalaisen porokello (Nakkila);

kiroo kun lappalainen (Suodenniemi);

noituu kun lappalainen (Karvia);

harvasa ko Lapinmaalla kristityitä (Huittinen, 2 toisintoa);

kyl nälkä opettaa lappalaisen ampuumaan (Metsämaa ym.);

puhetta tulee ninko Lapin kapasta (Mellilä ym.);

Varsin merkillinen on sananparsa, jolla hongonjokelaiset ilmaisevat kotipaikkaansa: *oomme Hämeen hännältä, Pohjolan porsuusta*. Pohjola on siinä kansanomaisena nimityksenä Hongonjoelta pohjoiseen oleville seuduille, joiden alkuna on Etelä-Pohjanmaa. Sananparresta kajastaa laajoissa mittasuhteissa seudun

¹⁸⁾ Ulkomuodon arvostelu (pulloposki—kaitanaama) saattaa perustua siihen tosiseikkaan, että Keski-Pohjanmaan rantapitäjäin ja sisämaan pitäjän asukkaiden ulkonäössä todella esiintyy mainittua vastakohtaisuutta.

luonne etelän ja Pohjolan rajamaana. Toisaalta se edellyttää, että seutu on läpikulkumaa. Siinä näemme nimenomaan sen portin tai »porstuan», jonka kautta pohjankävijät ovat kulkeneet Pohjolan suureen tupaan, pohjoisille erä- ja verotusmaille.¹⁹⁾

Jos siirrymme pohjoisilta eräteiltä rintamaahan, niin näemme, että senkin sananparsistossa on vanhaksi todettavaa perua. Vanhin tunnettu satakuntalainen historiallinen henkilö, pakanallinen talonpoikaisjohtaja Lalli elää vielä 800 vuoden takaa kansan kesken Rauman ja Punkalaitumen tienoilla parissa tarinoihin pohjautuvassa hokemassa, joista Rauman puolella on seuraavat toisinnot: *kaks lakki Lallun pääs, eik kumpika ol oma; mist Lalli lakin saan o, paha miäs hyvä miähe hytyli?*

Kaukaisen historiallisen tapahtuman kajastusta on myös parkanolaisessa sananparressa: *kaataa heinää kun musta kansaa*, johon liittyy sananparren lähettäjän selityksenä, että »musta» tarkoittaa 'ruttoa'. Jos tämä puheentapa — niinkuin on syytä uskoa — on perinnäisenä säilynyt kansan muistitiedossa, on sitä kannattamassa kauan täytynyt olla tarinoita kovia kärsimyksiä tuottaneista mustan surman ajoista. Satakunnan pohjoisten rajapitäjään perimätiedon laadun²⁰⁾ ja sen seudun asukkaiden tarinoitaan kohtaan osoittaman kunnioituksen tuntien ei näytä mahdottomalta, että tässä todella on kansan säilyttämä muisto huimaavien ajanjaksojen takaa.

Myöhemmät koettelemusten päivät tuo mieleen sananparsi: *rauha maassa, pappi joka pitäjässä*, jonka taustan muodostavat sotaiset ajat ja pappien pakeneminen Ruotsiin.

¹⁹⁾ Vrt. J a a k k o 1 a: m.t, ss. 326—328, 427—431.

²⁰⁾ Perimätieto tekee täällä usein tarkan eron esim. sen ajan välillä, »kun ryssä maalian tuli» ja »ison vihan» ajan eli »ison ryssän» käynnin välillä. Samoin eroitetaan esim. Parkanossa erikseen ne etelästä tulleet uudisasukkaat, jotka siellä ensin kulkivat, myöhemmin tulleista pirkkalaisista.

Muutamat mahtimiehet näyttävät Satakunnan väestöön erikoiden vaikutaneen omalla olemuksellaan, niinkuin käy päättämisen eräistä hauskoista sanantavoista. *Istuu ninko Praahe maa-herra* (Ulvila) tarkoittaa tietysti itse Pietari Brahea ja periytyy siis 1600-luvulta. Parkanossa saakka tunnetussa sananparressa: *on ninku Sasmolan kirkkoherra* on joko Merikarvian pitäjän ruotsalaisen Sastmola-nimen väännös tai se viittaa Tyrvään—Karkun seudun vanhaan Sastamala-nimitykseen. Ajaltaan epämääräinen on myös se kirkkoruhtinas, joka on aiheuttanut lavialaisen sananparren: *istuu levveesti kun Vanhankylän provasti*. Ja vihdoinkin eräs Satakunnan merkkihenkilö on joutunut hongonjokelaiseen sananparteen, joka kuuluu: *kieppuu kun Rokellin Annan pää kirkos*. Anna Rogeli, tunnettu hurmossaarnaaja, oli syntynyt Merikarvialla ja kuoli v. 1784.

Teinien vaelluksiltakin on Suodenniemellä säilynyt sanantapa: *ei teinin ole Kyrön kautta väärää*, jossa Kyrö tarkoittaa Hämeenkyröä. Sananparren ajatus on sama kuin yleisesti tunnetun: *ei naurismaan kautta väärää ole* tai: *ei pispan pappilaan väärää ole*. Tässäkin tapauksessa sananparsi on aihepiiristä, josta kansan kesken liikkuu lukuisia tarinoita yhä vielä.

Elinkeinoista.

I.

Selvemmin kuin monella muulla alalla käy ihmisten erikoislaatu näkyviin siinä elämänviisaudessa, mikä on kohonnut jokapäiväisen elinkeinonharjoituksen vakavalta pohjalta. Satakunnasta, jonka eräiden osien luonteenomaisin tuntomerkki tästä näkökulmasta on niiden viljavuus ja vanhaan perintöön nojaava maatalouden harjoitus, odottaisi juuri tältä alalta löytyvän omaa

perinnäistä kokemusvarastoa. Aineiston läpi käyminen on ollut omiaan tätä käsitystä vahvistamaan. Yksityiskohtaisen vertailutyön puuttuessa ei tosin ole mahdollista kohta kohdalta osoittaa, mikä on suhteellisen omaa, mikä taas suomalaisten ja muidenkin kansojen yhteistä omaisuutta, mutta joitakin yleisiä linjoja voidaan siitä huolimatta seurata.

Maamme lounaisosissa, joiden tärkein elinkeino vanhoista ajoista on ollut peltoviljelykseen perustuva maatalous, on viime vuosisadan loppupuolelle asti yleisesti pidetty vetojuhtana *härkiä*. Varsinais-Suomen osuudelta on osoitettu, että härkien käyttöön liittyvät kokemukset ovat viimeksi voimakkaimpina eläneet juuri tässä maakunnassa.²¹⁾ Odotuksenmukaista on, että häviöön menneestä härkäkulttuurista tutkimuksemme alaisella alueella, jonka pääosa (entinen Ala-Satakunta) on kuulunut varsinaiseen härkäalueeseen, on sananparsissakin säilynyt muistoja runsaanlaisesti, huomattavasti enemmän kuin esim. Etelä-Pohjanmaalla. Häristä kertovien sananparsien enemmistö on eteläisistä jokilaaksopitäjistä. Härkä oli vakava eläin: *hiljaa härkä kyntää, mutta hyvä se jälje jättää* (Nakkila); *lyä härkää hännän päälle, kyl se mennee röykyttää* (Loimaa); *härkäkin meinaa, mut hevone mennee koht* (Nakkila, myös Rauman seudulla); *hätä käski härjän juasta* (Punkalaidun). Siitä härkien ominaisuudesta, että ne välittivät vähemmän ajajan tahdosta kuin omista aatoksistaan, on jäänyt muisto muutamiin sanantapoihin. Saa *ajjaa ninko härkää hankeen* (Huittinen) sanotaan yleisesti ihmisestä, joka ei norjasti noudata annettua käskyä. Pomarkussa päätellään: *pääsee taivaaseen, ko viis vuatta kiroomata sonnilla ajaa*. Rauma: *o ninko härk, ko vetä ja tunke* (»kiusaloine ihmne»). Härkä oli raataja ja härkäin ajaja todellinen työmies. Pitkää työpäivää on

²¹⁾ Hakulinen: m.t., ss. 70—72.

Rauman puolella vieläkin tapana sanoa »härjän päiväksi» ja Laviassa sanotaan: *ei se kerkii raamattuu tutkiin, joka härkää puahoo hutkii*. Härkä oli ennen niin kotoinen eläin, että siitä sai sopivan vertauskuvan ilmanennustukseenkin: *kun härkä kynttilänä rästäsalta ryyppää, nin Maariana kukko jannoon kualee* (Loimaa). Muistoa joistakin kaukaisista tavoista, kenties härkäin työvelvollisuudesta, on monina toisintoina varsinkin pohjoisissa pitäjissä esiintyvä lauseparsi: *harvon härkä linnasta palaa, iso sonni ei ollenka* (Kankaanpää). Satakuntaan näkyvät myös härkäalueen summittaiset rajat. Niinpä hämäläinen ja eritoten hollolainen on jo hevosmies, niinkuin monin esimerkein on edellä osoitettu. Pohjoisissa rajapitäjissä samoinkuin Etelä-Pohjanmaallakin tuomitaan ja on todennäköisesti tuomittu jo ennenkuin härkien pito Lou-nais-Suomessa kävi kannattamattomaksi koko härkäkarjan pito: *häviöksi härkäkarja*.

Tutkimuksen alaiselta alueelta on peräisin huomiota herättävän suuri määrä vakaita ja kauniita ilmaisuja ihmisen suhteesta maahan, viljan korkeasta arvosta ja viljelyyn liittyvistä tavoista. Parhaan käsityksen siitä saa perehtymällä satakuntalaisten sananparsien julkaisun maatalousosastoon. Maan arvo nähdään korkeana esim. parkanolaisen elämänviisauden ilmauksessa: *maa vahva, Jumala väkevä*. Ihmisen kiinteän suhteen siihen luonnehtii lavialainen: *perhe pellon kuokkii, ja pelto perheen ruokkii*. Miehen intohimo on pellon kasvun edistäminen: *maasa miähen miäli* (Alastaro). Vain ahkeraa pelto siunaa. Huittislainen sanoo siitä yksikantaan: *ei maan viäresä maata*, mutta lavialainen runoilee:

*laiha on laiskan pelto,
tyhjä sarka typerän miehen.*

Huittisissa on peltoheinäkin jo saanut seuraavan väkevän ilmaisen: *peltoheinä on kun ruvisleipää*. Kovan leivän ja viljamaa-

kunnan ominaisuuksia on sekin näky, mikä avautuu eteemme satakuntalaisesta pirtistä sananparressa: »*jessus, ko ryskyy*», *sano Liukas, ko väki söi*.

Tässäkin yhteydessä on huomautettava, että sananparsista ilmi käyvä maahenki on olennaiselta osalta eteläisten jokilaaksojen omaisuutta. Pohjoisilla perillä ei ole kova leipä ryskynyt, vaan siellä sanotaan menneitten aikojen muistona: *petulla talot asutaan, rukiisella hävitetään*. Ei ole sattumaa sekään, että samoilta mailta kerääjät ovat lähettäneet kokonaisen ryhmän muitakin petusta ja leivän kalleudesta puhuvia sananparsia. Parkano: *haisee käry kun kertoja jauhajes; pettu leipänä, savu särpimenä; orava pani makasiininsa kii* (selitys: *ei lähle enää pettu*); *yöllä päivät jatketahan, petäjällä pellon viljat*. Kaukaisten ja kovien aikojen tuntua on niinkään parkanolaisessa kotilieden äärellä syntyneessä elämänohjeessa:

*jos näet vakahisen tules,
käännä ensin leipä koris.*

Leipä oli niin kallista, että se oli käännettävä oikein päin, ennenkuin kehtolapsen, »vakahisen» sai pelastaa tuleen joutumasta. Tämä on sitä kovaa ajattelutapaa, minkä jälkiä yhä vielä tapaa noiden pohjoisten ääriseutujen asukkaissa. He ovat korvenraivaajia ja metsän asukkaita, niinkuin voi nähdä selvästi jo parista tämän maanäären sananparresta:

*kyllä kruunulla maata piisaa,
kun vaan on mettään menijöitä;*

*mistä tuli leipä korves,
kun ei ollu korpeen mennes?*

Maan ja talonpoikaisen hengen piiristä ovat nousseet niinikään seuraavat kauniit, erittäin satakuntalaisilta tuntuvat tai ainakin tähän seutuun hyvin sopivat sananparret: *pitäjäänsä talo kiittää* (Metsämaa); *isäntä kuuluu talloon ninko tapuli kirkkoon* (Tyrvää); *emänt o avvainte haltia* (Loimaa); *toimella tyän teko, emännällä talon pito* (Lavia); *millaine o isänt, sellaine o trenki* (Loimaa).

II.

Jos peltoviljelyyn ja härkien pitoon kuuluvaa tietoutta voi sanoa olennaiselta osalta Satakunnan alamaan omaisuudeksi, muuttuu suhde päinvastaiseksi, kun siirtyy eräelinkien pariin. Esiin astuu runsaine erämuistoiheen ylimaa eli vanhaan Ylä-Satakuntaan kuulunut alue, jonka tiedetään harjoittaneen suuripiirteistä erätaloutta vielä myöhään sen jälkeen, kun peltoviljelys jo oli saanut valta-aseman alamaassa.

*Huhdasta ja kaskesta*²²⁾ on tosin haalistuneita muistoja myös Huittisten, Nakkilan ja Kankaanpään tienoilta, mutta tuoreimmat ja väkevimmät huhtamaiden elämästä nousseet havainnot ovat pohjoisimmista eräpitäjistä. Hongonjoki: *käry käy kun kasken polttajan puosta*. Kihniö: *syö niinkun huhtamies*. Parkano: *hies kun huhlan hakkaaja; nokinen kun huhlan polttaja; tekee aukiaa kun kasken kaataja; kiirus kun kasken polttajalla; on kuuma kun seunan eles* (seuna = palava puukasa, jota huhtaa poltettaessa väännettiin kangilla eteenpäin.)

Samoin kuin huhtain poltosta, on *eränkäynnistäkin* jälki muutamissa Satakunnan rintapitäjäin sananparsissa (Hinnerjoki, Nak-

²²⁾ Kaski, lehtomaihin raivattu polttamaa, ei Satakunnan osuudelta varsinaisesti kuulu erämaalle, mutta yhtenäisyyden vuoksi se on tässä syytä ottaa mukaan.

kila, Metsämaa, Huittinen, Kiikoinen)²³⁾, mutta oikea erätuntu alkaa vasta, kun päädymme Satakunnan Lapiksi sanotun alueen sananparsistoon, joka tässä suhteessa muista poikkeavan luonteensa lisäksi on huomattavan runsaslukuinen. Esimerkit puhuvat parhaiten itse puolestaan. Ne ovat kaikki Parkanosta lähetettyjä. *Kyllä viita verkaa syä, mutta tyytyy se hapaaseenki. Lintumiehen koira ja tukkimiehen vaimo on yhtä arvokset. Ei ahkerus aina auta, paikka se on, joka saaliin antaa. Onnellansa mies mettää käy eikä pitkällä sääriillensä. Panee pahan erään, menee itte perään. P—e ketun ritaan vie, urpu teeren pantioon*²⁴⁾. *P—e vie viisahanki vipuhun. Makaa kun hihtomiehen koira. Pyylystää kun erämies otusta. Kylmä ja kova kun eränkävijän sänky* (tarkoittaa havuista tehtyä makuusijaa). *On ohkanen kun eränkävijän leipä.*²⁵⁾ *Käy harvon kun erämies kirkos.* Erätulilta peräisin on niinikään varoitus, jolla lapsia kielletään menemästä liki tulta: *Hämeen kettu nuolaisee* (Parkano). Näin runsaat erämuistot selittyvät vain siten, että täällä eräelämä on vielä myöhään säilynyt koskemattomana jäännösilmiönä niiltä kausilta, jolloin eränkäynti vielä muodosti Ylä-Satakunnan alueella talouden rungon. On pantava merkille, että puheena olevissa sananparsissa *erämies* ja *eränkävijä* ovat riistanpyytäjän nimityksiä, *erän* käymisen metsästämistä ja että niissä esiintyy huomattava määrä muuta erä- ja pyydysterminologiaa, — ja koko tämä runsas aineisto on

²³⁾ Ks. Satakunnan sananparsia, osasto »Muut elinkeinot ja ammatit».

²⁴⁾ Tämä on yksinomaan Pohjois-Satakuntaan kuuluva sananparsi, sillä pantiota, puuhun nostettavaa lintujen silmukkapyydystä, ei tämän nimisenä tunneta muualta maastamme kuin Kankaanpäästä, Karvialta ja Parkanosta.

²⁵⁾ Todennäköisesti vertauksella on konkreettinen sisällys. Eränkävijälle on nähtävästi leivottu evääksi ohut, keveä leipä, niinkuin on esim. Suomenlahden hylkeenpyytäjien kesken tapana, kun he lähtevät kuukauden kestäville pyyntimatkoille.

saatu kokoon ilman, että kyselemällä olisi tähän puoleen erikoiden kiinnitetty huomiota. Kokonaisuudessaan se elämänmuoto, josta ne kertovat, edustaa viimeistä häivettä unhoon joutuneesta eräkulttuurista.

III.

Edellä on käynyt ilmi, että sananparsista kuvastuu hämmästyttävän selvästi tutkimuksen alaisen alueen eri osien, lähinnä viljavan alamaan ja metsäisen ylämaan erikoisluonne, jolla on juuret vanhoissa ajoissa. Yksityiskohtainen tarkastelu osoittaa tämän lisäksi, että Satakunnan kolmas valtatekijä meri on niinikään painanut selvän leiman siihen elämänviisauteen, jota sananparret kuvastavat. Yksityisiä heijastumia siitä voi tavata sisämaassa läänin itärajoilla saakka, mutta vasta rannikon sananparsissa²⁶⁾ merielämä ja meren elinkeinot tulevat selkeästi näkyviin. *Ko maa on kööh, nti meri o rikas* on raumalainen näkemys meren ja maan suhteesta. Puhuva merihengen näyte on niinikään raumalainen vertaus: *kiljattle ko meripuraka,*²⁷⁾ *ko näkevä keväst sula vett.* Merenkäynnin kovia ja vakavia puolia tuovat näkyviin Eurajoelta tunnetut sananparret: *»haalapajööling» on kova sana merel; ko mene merel, ni oppi tuntema Jumalas* ja raumalaisten kokemus: *toist merel saa: santta siaramin* (= joutuu meren pohjaan) *taikk kuitta kukkro.* Kovaa myrskyä merimies ennustaa kuun asennosta: *ko kuu makkaa, ni merimiäs valvoo.* Merimiehen ja maamiehen luonteen ero on siinä, että *merimiäs vastaa, mutta maamiäs ei koskaa.* Lohduttomalta tuntuu eurajokelaisten

²⁶⁾ Esimerkkejä on Raumalta, Lapista (T.I.), Eurajoelta, Ulvilasta ja Nakkilasta.

²⁷⁾ Meripuraka — merimiehet.

kokemus, että *vanh meriläine o uus keriläine*. Meren vaaroja esittelee keveämpään sävyyn lappilainen: *kyll mar mereläkki sitt olis, kon tuulemasi lakkais ja laivoist mastok kaadetais*.

Komeuden henki ja rahan valta.

Vanhan runon, uskomusten ja elinkeinojen alalla olemme nähneet Satakunnalla olevan kahdet, osittain kolmet kasvot. On hauska havaita lisäksi, että niissä pilkkapuheissa ja muissa arvovaluissa, joita eri seutujen asukkailla on runsaasti toisistaan,²⁸⁾ nämä ovat panneet monien muiden oikeaan osuneiden huomioiden ohella merkille naapurien luonteeseen kuuluvia erikoispiirteitä. Pohjois-Satakunnan osuudelta ei kansanluonnetta kuvastavia arvosteluita ole käytettävissä olevassa sananparsistossa. Sen sijaan siellä, missä aikaisemmin olemme nähneet hedelmälliseen maahan perustuvaa vaurautta, näyttää kansanluonteeseenkin kasvaneen muutamia merkille pantuja ominaisuuksia. Nähtävästi koko maakunnassa²⁹⁾ tunnetaan vanhastaan hokema: *kylläs piru oot, jos Porist³⁰⁾ oot, mutta koko perkele, jos Kokemäeltä*, joka viitanee väestön itsetietoiseen sulkeutuneisuuteen perustuviin ominaisuuksiin. Edellisiä merkittävämpiä mainesanoja ovat kieltämättä ne, jotka liitetään Euran ja Kokemäen rikkaitten määreiksi miltei koko Ala-Satakunnassa, etenkin jokien suuseuduilla, kun nim. puhutaan *Euran ylpeistä, Euran isosista, Kokemäen kommeista* ja

²⁸⁾ Nämä sisältävät lukuisasti paikallisia pikkupiirteitä kielen, vaateparren, elinkeinojen ym. erikoisuuksista.

²⁹⁾ Varsinais-Suomessakin sanotaan: *kylläs paha ole, jossas Porist ole* (Taivassalo). Varsinais-Suomen sananparsia, n:o 429.

³⁰⁾ Pori on sananparsissa yleisesti köyhän maineessa: *köyhyyttänsä Pori verraassa käy; Pori käy verraassa ja vellaassa, Rauma nahhaasa ja rahasa ym.*

tarkoitetaan sillä, että näissä pitäjissä on rikasta väkeä, jossa asuu ylpeyden henki. Saman hengen maininkeja tapaamme siellä täällä sananparsissa muuallakin Satakunnassa. *Kyläs komiasti, vaikka kankaalla kontattas* ³¹⁾ on monina variaateina suosittu sananparsi eri puolilla. Tähän kuuluu niinikään lavialainen näky: *ko iso astuu, ni katu keinuu* ja Ulvilasta lähetetty: *kyl se (= sen) näkkee, kuka o syntyny manttaali sellääs*. Erityisesti oli talo ylpeilyn aihe: *ei se o talokaan, jossei o kylmää riviä ja lihavaa emäntää* (Siikainen). Hämeenkyröstä on pantu muistiin seuraava Pohjanmaata koskeva huomio: *kolmee Pohjanmaa puuttuu: krapukalaa, rystollitaloo ja aatelismiestä*, josta käy selville näiden ilmiöiden olemassaolo Satakunnan puolella. Satakunnan rusthollit olivat niin komeita, että esim. Köyliössä oli tapana sanoa: *parrei rusthollin piika ko akumentin emäntä*. Ei ole vaikea arvata, että jatkuva hyvinvointi, viljavat peltoaukeat ja tieto siitä, että on tuon näkyvän omaisuuden haltija, on kehittänyt talonmistajiin itsetietoisen, komeuteen taipuvan hengen, jota voi luonnehtia sanoilla *isokset, ylpeet, kommeet*. Samanlaisen ilmiön näemme muuallakin maassamme kehittyneen vastaavanlaisissa olosuhteissa. Tunnetuin esimerkki ja lähin sukulainen on Etelä-Pohjanmaan talonpoikainen mentaliteetti.

Varsin selvästi näyttää sananparsistakin päättäen satakuntalaisten kesken oivalletun, mikä on rikkauden lähde ja varallisuuden perusta. Vielä laajemmaksi kuin maatalouden piiriin kuuluvain sananparsien paisui nimittäin lajittelutyön aikana niiden lukumäärä, joista ilmeni käsitys rahasta, rikkaudesta ja köyhyydestä. Kokonaisuudessaan tästä osastosta käy ilmi, paitsi taloudellisuuteen kiinnitettyä suurta huomiota, se syvä juopa, mikä on rikkaitten ja köyhien välillä, ja sellainen rahan valtaan luottaminen,

³¹⁾ Tämän todistusarvoa ei kiistä se, että se tunnetaan myös esim. Etelä-Pohjanmaalla.

että siitä äärimmäisissä ilmauksissa tulee epäjumalan luontoinen palvelonnan kohde. Säästäväisyydestä sanotaan pohjoisissa pitäjissä: *ei rikas, jollei tivis* ja etelässä: *ei rikas, jollei visu*. Mutta toisaalta huomautetaan, että *tyhjän tyystä ja huminahauta* (= tuhleri) *on yhtäläiset*. Raha on arvokasta viimeistä penniä myöten: *ei rahas o virnalta* (*virnaat* = rikkaruohon siemenet viljan seas-
sa). Rahan vallasta puhukoot muutamat alamaan sananparret: *kyllä raha rintaa antaa* (Huittinen); *voima se on, joka jyrisee, ja raha, joka komteeraa* (Nakkila); *rahalla saa vaik kirkos tapella* (Merikarvia). Eurajoella sanotaan niinikään: *ei siin jumaligus aut, kon tavara koota*.

Mielenkiintoinen on erikoisesti se monivivahteinen havaintomäärä, joka vertaa rikasta ja köyhää toisiinsa. Köyhyyttä pidetään kirouksena, jonka lumoista ihminen ei pääse vapautumaan: *ei se rikastu, kun köyhäks kirottu on*. Köyhyyttä ei saa päästää asuntoon: *velkaa saa olla, muttei kotoköyhyyttä* (Lavia). Täällä »isosten» maakunnassa, missä joskus sanotaan, että *rikkaat röyhii, että köyhät on kyljellensä* (Kiikka), antaa rikkaus naima-asioissakin paljon anteeksi: *kyllä rikasta halaa, vaikka hampaat irvis* (Siikainen). Rikkaista ja köyhistä puhuvat viisaudet saavat usein eri sävyn sen mukaan, ajatellaanko ne rikkaan, köyhän vai »puolueettoman» henkilön sanomiksi. Esimm.*ei rikkaat voi köyhiä karuillansa kattella* (Kankaanpää); *ei köyhä o rikkaan sukua* (Lavia). Sen sijaan on tavaranhaltijan näkökulmasta lausuttu Kokemäeltä muistiin pantu sanantapa: *mitä noist köyhist, täyty oi orrellaki jottai*.

Lohdutukseksi tähän rahan ja tavarän maailmaa kuvastavaan sananparsistoon on lisättävä, että päinvastaisiakin, kauniin inhimillisiä sananparsia rahan vain ajallisen elämän piiriin ulottuvasta mahdista ja köyhän asemasta on runsaasti kautta maakunnan.

Edellä esitetty selvittää vain erästä piirrettä, kylläkin todellista, satakuntalaisessa luonteenkuvassa.

»Summa summarum» tarkastelustamme on, että sananparsien avulla voidaan todella eräiltä puolilta tulkita Satakunnan luonnon ja sen tarjoamien elinehtojen vaikutusta ihmiseen. Sananparsista näkyy monin tavoin Satakunnan kansa sellaisena, miksi kolme tekijää: meri, eteläiset jokilaaksot ja pohjoinen metsäseutu, ovat sen elinehdot määränneet. Yleissilmäyksellisesti katsoen länsi ja etelä edustavat kehittyynyttä rintamaata, jossa ihminen elää suotuisammissa oloissa ja saa pääasiallisen toimeentulonsa joko aavasta merestä tai viljavista peltoaukeista. Pohjoisessa on kulttuurin periferia, missä ihminen elää lähempänä muualta hävinnyttä elämänmuotoa ja käy kovempaa taistelua luonnon asettamia esteitä vastaan. Aivan yleistävästi on kenties aiheellista sanoa, että meri on kasvateilleen antanut osan omasta levottomasta hengestänsä, maa on kasvattanut viljelijäänsä jäykkää luonnetta ja metsä eränkävijöihinsä ja raivaajiinsa omalaatuista mielen voimaa.

Viljo Alanen

Äyräs—Agräs.

Toistaiseksi vielä keskeneräisestä Ägrästä koskevasta tutkielmastani esitän tässä muutamia piirteitä, jotka jo tällaisina »luonnoksinakin» voisivat herättää asiaa harrastavien mielenkiintoa.

Kootessani aineksia edellämainittuun tutkielmaan olen ollut huomaavinani aivan hämmästyttävän suuria yhtäläisyyksiä suomensukuisten kansain uskomusten ja arjalaisperäisten uskomusten välillä. Yhtäläisyydet ovat ilmeiset jo alkujuuresta, vainajain palveluksesta lähtien.

1.

VAINAJAIN PALVONTA OMISTUSOIKEUDELLISTEN KÄSITYSTEN MUODOSTUMISEN POHJANA.

Kuvatessaan Kreikan ja Rooman omistusoikeudellisten käsitysten syntyä Fustel de Coulanges sanoo »Vanhan ajan kaupunkivaltio» ¹⁾ nimisessä teoksessaan näiden käsitysten johtuneen uskomuksista, jotka liittyivät kotilieden ja haudan pyhyyteen. Sivuttaen tässä tutkielmassa kotiliettä 1. pyhää tulta koskevat seikat rajoitumme tarkastamaan vain jälkimäisiä, siis hautaa koskevia uskomuksia.

¹⁾ Fustel de Coulanges: Vanhan ajan kaupunkivaltio. Suom. Helsinki 1920.

»Haudalla», lausuu mainittu tutkija, »oli suuri merkitys vanhojen uskonnossa. Sillä yhtäältä tuli perheen palvoa esi-isiä, ja toisaalta oli tämän palvonnan tärkein toimitus, hauta-ateria,²⁾ suoritettava juuri siinä paikassa, missä esi-isät lepäsivät. Perheellä oli niinmuodoin yhteinen hauta, johon sen jäsenten oli määrä tulla lepäämään yksi toisensa jälkeen. Tätä hautaa koski sama sääntö kuin liettäkin. Oli yhtä vähän sallittua yhdistää kaksi perhettä samaan hautaan kuin pystyttää kaksi kotiliettä samaan taloon. — Samoin kuin talot eivät saaneet olla aivan viere vieressä, samoin eivät haudatkaan saaneet koskettaa toisiaan. Jokaisella haudalla oli, niinkuin jokaisella talollakin, jonkunlainen eristävä kehänsä.»

»Vainajat ovat jumalia, jotka kuuluvat omalle perheelleen ja joita vain se saa huutaa avukseen. Nämä vainajat ovat ottaneet haltuunsa maan. — — — Tästä tavasta lähtien on helposti ymmärrettävissä, että omistusoikeuden aate siirtyi väivatta siitä pienestä kummusta, missä vainajat lepäsivät, tätä kumpua ympäröivään maahan. Vanhan Caton kirjasta saatamme lukea manauksen, jolla italialainen maanmies pyysi maneja vartioimaan hänen peltoaan, pitämään tarkasti silmällä varkaita ja tuottamaan hyvän vuodentulon. Näin ulottivat nämä vainajain sielut suojelevan vaikutuksensa ja sen mukana omistusoikeutensa aina alueen ulkorajalle asti.»³⁾

Suomalaisista uskomuksista havaitsemme vastaavia piirteitä. Verratkaamme tähän esim. tuloksia, joihin Matti Varonen teoksessaan »Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla» on tullut.

²⁾ Harvennukset allekirjoittaneen.

³⁾ M.t., ss. 71—72.

»Karsikkopalveluksen alkumuoto lienee suomalaisilla pidettävä vainajain (tai ehkä yleensä sielun) palveluksen vanhimpana muotona, joka on saanut alkunsa niiltä ajoilta, jolloin erämaan asukas hautasi kuolleet perheensä jäsenet asuntonsa läheisten ikihonkain juurelle, ja sitte uhrasi näille puistoille vainajiansa kunnioittaen sekä toivoen heidän suojelustaan perheelleen, karjalleen ja viljelyksilleen.»⁴⁾ — »Varhaisin muutos karsikossa tapahtui siten, ettei palvelijoille eikä työväelle tehty karsikkoa, kun heidän ei katsottu kuuluvan perheeseen eikä siis luultu kuoltuaan voivan tuottaa elossaoleville perheenjäsenille vahinkoa. Toinen muutos taas oli se, ettei lapsille eri puuta karsittu eikä aikaihmisillekään, muille kuin talon vanhuksille, isännälle ja emännälle ja tavallisesti myös vanhimmalle pojalle. Silloin oli siis vielä karsikkona vankka hongikko, jossa vainajain henget rauhassa asuen suojasivat entisen kotonsa rauhaa ja menestystä, nauttien siitä osakseen koko perheen hartaan kunnioituksen ja saaden esikoiset kaikista metsän, veden, karjan ja pellon antimista, vieläpä osan runsaammasta rassaaliistakin. Samoin muistettiin karsikkoa ja sen asujamia ruoka- ja juoma-uhreilla kaikkina perheessä ja suvussa sattuvina erityisinä pito- ja juhlapäivinä.»⁵⁾

Muinaiskarjalaisia sukuja tutkiessaan Väinö Voionmaa on tullut siihen tulokseen, että kantaisäin palvelus on yh-

⁴⁾ Matti Varonen: Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, Helsinki 1898, s. 97.

⁵⁾ Varonen: m.t. ss. 97—98. »Myöhemmin supistui karsikko yhdeksi ainoaksi hautausmaaton maantien tai venematkan varrelle karsimaksi puuksi, ja sen hengille annettu uhri vaatetilkuksi tai viinaryypyksi, jonka ohikulkeva ruumiinsaattomies itse nautti. Kuitenkin ennen karsikon kehittymistä tällaiseksi näkyy siinä olleen välimuoto entisen talon yksityisen uhripuiston ja nykyäänkin käytetyn yleisen maantien varrella olevan yhteisen karsikon välillä». (Varonen: m.t., s. 98).

distänyt sukuja uskonnollisiksi yhdyskunniksi, joista sitten on muodostunut yhteiskunnallisia ja alueellisia laitoksia. »Kantaisäin palvelus yhdisti suvun uskonnolliseksi yhdyskunnaksi ja suvun nimen kiintyminen määrättyihin seutuihin osoittaa, että suku on ollut myöskin yhteiskunnallinen, alueellinen laitos». ⁶⁾ — — — »Sukulaitoksen pohjalle ovat todennäköisesti muodostuneet Karjalan vanhimmat kihlakunnat ja pokostat, joista muutamilla on ikivanhan suvun nimi». Loppupäätelmänä Voionmaa esittääkin: » — — — voimme täydellisellä varmuudella lausua sen, että Karjalassa on ollut lukuisia, yhteisen nimen, sukupalveluksen ja asuinpaikan yhdistämiä muinaissukuja, joihin karjalaisten yhteiskunnallinen järjestys on perustunut». ⁷⁾

2.

TERMINUKSET JA SUOMALAISET RAJAHALTIAAT.

»Lait eivät siis suinkaan aluksi», sanoo de Coulanges, »turvanneet omistusoikeutta. Sen teki uskonto. Kutakin tilusta vartioi kotijumalan valvova silmä. Kutakin peltoa täytyi ympäröidä, niinkuin olemme nähneet täytyneen taloakin ympäröidä, kehän, joka erotti sen selvästi muiden perheiden alueista. Tämä kehänä ei ollut kivimuuri, vaan muodosti sen muutamien jalkojen levyinen maakaistale, ⁸⁾, joka oli jätettävä viljelemättä ja johon aura ei saanut milloinkaan koskea. Tämä kaistale oli pyhä. Rooman laki julisti sen luovuttamattomaksi.»

⁶⁾ Väinö Voionmaa: Suomen karjalaisen heimon historia, Helsinki 1915, s. 69.

⁷⁾ Voionmaa: m.t., s. 69.

⁸⁾ Rooman laki määräsi sen kaksi ja puoli jalkaa leveäksi. Tämä alue oli pyhitetty ympäryскеhän jumalalle, (de Coulanges: m.t., ss. 69, 74).

Edelläolevalle löydämme varsin tarkan suomalaisen vastineen esim. erästä uskomuksesta, joka koskee viljan suojelemista ruosteelta:

»Ruoste ei tule ohraan, jos ensimmäisen vaon kohta jätetään kylvämättä ja pannaan sen päähän vanhoja ruosteisia raudan romuja ja peitetään ne niin syvään, ettei aatra kyntäissä niihin ota⁹⁾ — — —. Sen tehtyä aletaan kylväminen.»¹⁰⁾

Ympäryskenhän koskemattomuus taas käy ilmi seuraavasta uskomuksesta, joka koskee naurismaan suojelemista varkailta:

»Jos naurista kylväessä ja kyntäessä on ruumiin mittapuu kainalossa, sitte kun sillä on kierretty naurismaa kahdesti myötpäivään, keskimmainen kerta vastapäivään, niin että ei yleten ympäri, vaan veräjä pois erotettu. Multaa ei saa nousta aatran kärissä pyörtänölle eli polttamattomalle maalle; mittakeppi haudataan veräjälle, veräjä jätetään auki, keppiä poletaan vasemmalla kantapäällä kolmasti, ja siinä sanotaan:

*joka varastamaan tulee,
olkaan niinkuin kivi kiintiäss' maass',
maan pihtiin pingotettu.»¹¹⁾*

Ympäryskenhä jätettiin siis Suomessakin viljelemättä. Edellisen uskomuksen mukaan sitä ei siis saanut kylvää, jälkimmäisen mukaan ei edes multa auran kärjissä saanut nousta raja-alueelle.

⁹⁾ Viittaamme tässä myös huutavaan Terminus-jumalaan, josta puhutaan tuonnempana siv. 192.

¹⁰⁾ Suomen kansan vanhat runot (SKVR) IX. 4, n:o 1454. (Viitasaari).

¹¹⁾ SKVR IX 4, n:o 1458. (Pihtipudas).

Se oli jumalille pyhitetty. Siihen asetettiin suojelevat taikaesineet. Panemme myös merkille, että ne pantiin niin syvälle, ettei aura niihin koskettanut.

Määrättyinä vuoden ja kuukauden päivinä roomalainen perheen isä kiersi alueensa »seuraamalla tätä uraa ajamalla edellään uhriteuraita, laulamalla hymnejä ja lopuksi toimittamalla uhreja. Tällä toimituksella uskoi hän herättäneensä jumalainsa hyväntahtoisuuden peltoansa ja taloansa kohtaan. Ennen kaikkea oli hän osoittanut omistusoikeuttaan kiertämällä näin tilustensa ympäri kotiuskontonsa menoja harjoittaen. Tie, jota uhriteuraat ja rukoiileva mies olivat kulkeneet, oli tuolle miehelle kuuluvan maa-alueen loukkaamaton raja. — Pitkin tätä kaislaletta pystytti mies pienten välimatkojen päähän suuria kiviä tai paaluja, joista käytettiin nimitystä terminus.»¹²⁾)

Kiertämisen merkitys omistusoikeuden osoittamiseksi ja tehostamiseksi on tunnettu myös Suomessa. Gabriel Nikander lausuu: »Ett i folktron vanligt motiv, kringgångens, 'ringande t's' bindande kraft återkommer i en österbottnisk sed: värdinnorna gingo tre gånger kring fähuset, för att korna icke skulle ligga borta om sommaren. Som parallell härtil kan nämnas, att 1674 en man i Ångermanland berömde sig att så många djur och rävar han ville, genom att 'gå tre Torsdagsqwallar på kyrkiogården, tagandes een Dödska, gåendes dhermed kring om Byeskougen och roopandes, så skulle intet Diuur, som innom den ringen wore, siippa dädan' En liknande tanke ligger i de nyländska sederna att juldagsmorgonen locka hönsen inom en ring av halm eller boss eller att fastlags-tisdagen locka dem inom ett par rankor och ge dem mat för att de ej skola värpa utom sitt bo. Ytterligare ligger ett

¹²⁾ de Coulanges: m.t., s. 74.

besläktat bruk i att driva korna genom en träd eller harva, fäst kring fähusdörren.»¹³⁾

Kiertämistä käytettiin myös naurismaan suojelemiseksi varkailta, kuten jo edellä on käynyt ilmi. Otamme vielä erään esimerkin:

»Naurismaa torjuttiin varkailta niin, että otettiin ruumiin mittelukeppi ja sillä kierrettiin kolme kertaa ympäri ja veräjän pieleen pantiin se vahtiin ja sanottiin:

*vahtaa sinä siinä, niin hauvan
kun minä tulen.*

Varas kyllä pääsee aitaan, vaan kun ottaa kuormansa ja lähtee tulemaan, ei se pääse veräjästä, vaan siihen seisahtuu.»¹⁴⁾

Tunnettua on myös kiertämisen käyttö kulon leviämisen estämiseksi kaskesta. Otamme tästäkin yhden esimerkin:

»Kiertää kahesti myötä- ja yhen kerran vastapäivään, niin sitte jos se valkea siitä kierroksesta meinaa pois mennä, niin sitte luikkaa sitte:

*Seisoppas iso punanen,
Että minä saan suitet suuhun,
Päitet päähän,
Ohjakset otan taaksi
Länget kaulaan,
Mäkivyt selkään,
Siiat selkään.»¹⁵⁾*

¹³⁾ **Gabriel Nikander:** *Fruktbarhetsriter hos svenskarna i Finland*, ss. 249—250. *Folkloristiska och etnografiska studier I.*

¹⁴⁾ **SK VR IX. 4, n:o 1459.** (Pihtipudas).

¹⁵⁾ **SK VR IX. 4, n:o 1461.** (Kivijärvi).

Kun kiertäjällä on siis mukanaan ruumiin mittelukeppi, jopa joskus kuolleen pääkallokin,¹⁶⁾ on ilmeistä, että tässäkin on samalla kysymys vainajain henkien puoleen kääntymisestä omistusoikeuden turvaamiseksi. Kun taas kaskenpolton yhteydessä ei vainajan puoleen kääntymistä esiinny, johtunee tämä siitä, että katsottiin vainajain vallan riittävän etupäässä vain inhimillisiin asioihin.

Kiertäjän kulkemalle rajakaistaleelle pantiin Suomessakin, kuten olemme nähneet, uskomukselliset rajapaalut. Mainitsimme edellä jo ruumiin mittelukepit, jotka pistettiin raja-alueelle veräjän alle tai veräjäpieleen. Uskomuksellisista kivistä mainittakoon jyvä vakassa käytetty pii (kivi), joka pistetään »maan syrjään» ruostetta vastaan siksi, kunnes vilja korjuun tulee.¹⁷⁾ Erikoisesti panemme merkeille luun käytön.

»Umpinaiseen aitaan pannaan naurismaa, ett'ei siin o mitään muuta kun naurismaa. Sit otetaan kirkkotarhast luu ja viärään naurismaan viäreeseen. Sit sanotaan sille luulle:

pirä kiin, siks kun ma itte tulen laskemaan pois.»¹⁸⁾

Kysymyksessä on naurismaan suojeleminen varkailta.

Näitä rajalle pantavia paaluja, kiviä ja luita voinemme täydellä syyllä pitää roomalaisten »terminusten» vastineina.

Uskomuksellisten paalujen, kivien ja luiden käyttö rajamerkeinä tehdään myöhemmin Ruotsin vanhoissa laeissa täysin lailliseksi. Tästä mainitsee K. R. Melander tutkielmassaan »Muutamia tietoja Ukon ja maanhaltijan palvonnasta meillä entisaikaan» mielenkiintoisia tietoja:

¹⁶⁾ Vrt. SKVR IX. 4, n:o 1456. (Viitasaari).

¹⁷⁾ SKVR IX. 3, n:o 1465. (Loppi).

¹⁸⁾ SKVR IX. 3, n:o 1468. (Loppi).

»Myöskin Ruotsin vanhoissa laeissa näemme jälkiä vainajain palveluksesta. Viimeisessä niistä Kristofferin maanlaissa, joka oli voimassa 1734 vuoden lain ilmestymiseen asti, annetaan rakennuskaaren 27. luvussa rajamerkkien asettamisesta seuraava määräys: 'I Åkers skiptom och Tegn skiptom thär magho Twa stena raa kailas, eller Staki, och Steen och Been medh.' Siis sopi käyttää rajamerkinä kahta kiveä, seivästä sekä kiveä ynnä luuta. Luu asetettiin tietenkin kiven alle.»¹⁹⁾

»Vaikka maamme tuomiokirjoissa, kun johonkin lainkohtaan viitataan, mainitaan vain kaaren nimi ynnä asianomaisen luvun numero, tehdään kuitenkin eräässä rajamerkkiä koskevassa tuomiossa Uudenkylän ylimääräisillä käräjillä vuonna 1665 tästä poikkeus. Kun riita kappalaisen herra Juhanan ja ratsutalonpojan Heikin välillä heidän peltosarkainsa rajoista saatiin sovinnolla ratkaistuksi, antoi tuomari määräyksen rajamerkeistä seuraavaan tapaan. Jo mainitun rakennuskaaren 27. luvun perustuksella hän määräsi, että rajamerkeiksi oli pantava joko kaksi kiveä tai seiväs sekä myös kivi ynnä luu. Luultavasti antoi paikkakunnan taikauskoinen rahvas erityistä arvoa viimeiselle näistä vaihtoehtoista, jonka tähden tuomari kaikei teki tämän poikkeuksen oikeuksissa vallitsevasta tavasta ja luetteli kaikki lain luvallisiksi ilmoittamat rajamerkit. Eikä pappikaan näy huomanneen millään tavoin moitittavaksi tätä taikauskoista menettelyä, kun se kerran oli lain määräämä. On hyvin otaksuttavaa, että rahvas asettaessaan paikoilleen rajakiven, jonka alle pantiin luu, käytti tilaisuutta hyväkseen noudattaen omia taiaallisia menojaan.»²⁰⁾

¹⁹⁾ Melander: Muutamia tietoja Ukon ja maanhaltijan palvonnasta meillä entisaikaan, Virittäjä 1. Vihko, Helsinki 1932, s. 43.

²⁰⁾ Melander: m.t, ss. 43—44.

3.

JUPITER TERMINUS JA SUOMALAISET RAJA- 1. MAAN-
HALTIAJUMALAT.

Pyhällä rajakaistaleella oleva rajapylväs kehittyi myöhemmin roomalaisten mielikuvituksessa erikoiseksi persoonalliseksi Terminus-jumalaksi.²¹⁾ Näin näyttää Suomessakin käyneen. Jupiter terminusta vastaa meillä erikoinen maanhaltiajumala, jolle uhrataan. Viitataan tässäkin Melanderin aiemmin mainittuun tutkielmaan. Rautalammin pitäjän käräjillä kesällä vuonna 1699 oli nim. esillä seuraava asia:

»Silloin syytti eräs sotaväen alapäällikkö puustellinsa isäntää Lauri Hyvöstä Joutsensalmelta siitä, että tämä joka vuosi syksyllä teurasti lampaan maanhaltijaneli ruotiksi tompterään (kaiketi tonterån) kunniaksi ja söi sen sitten yksistään talonväkensä kanssa navetassa. Tämän johdosta Hyvönen tunnusti seuraavan tavan olevan vallalla koko pitäjässä. Kun talonpoika syksyllä on viljansa leikannut, teurastaa hän lampaan talonväkeänsä varten ja tarjoaa sille saaduista ohrista pantua olutta.»²²⁾

»Mutta seurakunnan uusi kirkkoherra Aaron Hoffrén väitti paikkakunnalla vallitsevan juurtuneen pakanallisen tavan teurastaa syksyllä maanhaltijalle lammasta, syödä se määrättyssä paikassa, enimmäkseen navetassaan oman kotiväkensä piirissä, sekä odottaa siellä iltaan saakka, jolloin he heittävät luut ulos.» — — — »Samaa Rautalammin syysjuhlaa varten teurastettu lammasta johtaa ajattelemaan Kekrin palvelusta, sillä vuoden 1670 piispantarkastuksen pöytäkirjassa Kuopiosta kerrotaan siellä ja kahdessa edellä mainitussa pitäjässä [nim. Iisalmen ja Pielisen

²¹⁾ de Coulanges: m.t., s. 75.

²²⁾ Melander: m.t., s. 41.

pitäjissä] teurastettavan Kekrille lammas. Ja olihan Kekri juuri karjan kaitsija ja hänen palveluksensa vainajain palvelusta. Kaiketi juuri tähän vainajain palvelukseen viittaa Rautalammin käräjäin pöytäkirjassa oleva ilmoitus, että juhla vietettiin maanhaltijan kunniaksi, jota ruotsiksi nimitetään tompteråksi. Kekrin juhla näkyy muuten olleen tavallinen muuallakin Savossa kuin edellä mainituissa kolmessa pitäjässä.»²³⁾

Jumalaksi korotettuna oli rajapatsas koskematon. Pyhyiden häväistys oli kauhistuttava ja rangaistus ankara, jos joku sitä kosketti. Vanhassa Rooman laissa määrättiin: »Ken on auransa Vantaalla koskettanut Terminusta, olkoon hän itse ja hänen härkänsä maanalaisille jumalille pyhitettyjä.» Tämä merkitsi sitä, että mies ja härät oli sovituksi surmattava.²⁴⁾

Ateenalaisen lain tekstistä tunnetaan vain kolme sanaa, jotka merkitsevät: »Älä sivuuta rajapylvästä.» Platon täydentää lainsäätäjän ajatusta sanomalla: »Ensimmäisenä lakinamme tulee olla tämä: Älköön kukaan koskeko rajapylvääseen, joka eroittaa hänen peltonsa naapurin pellosta, sillä sitä ei saa liikuttaa.

— — Älköön kukaan rohjetko järkähyttää sitä pientä kiveä, joka eroittaa ystävyyden vihollisuudesta ja jonka kukin on valallisesti sitoutunut jättämään paikoilleen.»²⁵⁾

Jumaliksi näyttää Suomessakin rajapatsaat korotetun. Erikoin kulttimenoin on rajapatsas pantu paikalleen. Sille on tarjottu ruokauhreja ja sen äärellä vannottu. Selviä todistuksia on tästä löytänyt Melander eräistä oikeudenpöytäkirjoista vielä vuosilta 1643 ja 1644.

»Pari muuta nähtävästi maanhaltijan ja samalla vainajain palvontaa koskevaa tietoa voin tämän yhteydessä mai-

²³⁾ Melander: m.t., s. 42.

²⁴⁾ de Coulanges: m.t., s. 76.

²⁵⁾ de Coulanges: m.t., s. 76.

nita. Erään rajariidan yhteydessä, niinkuin näyttää Juvan käräjillä vuonna 1643, talollisen Leppäsen ja Lievolan kyläläisten välillä kerrottiin muun muassa, että eräs aikaisempi Leppäsen talon omistaja oli seuraavalla tavalla siirtänyt rajan lievolalaisien maalle. Hän oli mennyt erään lievolalaisen kaskan aitausten päähän, siellä langennut polvilleen, pannut multaa päänsä päälle ja vannonut (swurit) rajan siitä käyvän. Tämä vannominen oli luultavasti lukujen lukemista. Rajantarkastusmiehet näkyvät olleen siinä määrin taikauskaisia, että katsoivat näitä entisen isännän noitatemppuja lailliseksi todistukseksi ja puolsivat tämän rajan vahvistusta oikeudessa.»²⁶⁾

»Seuraavana vuonna 1644 oli Leppävirran käräjillä niinikään rajariita ratkaistavana. Sitä koskevassa pöytäkirjassa mainitaan muun muassa seuraava. Erään vanhan miehen kertomuksen mukaan oli riitapuolten maitten rajana tasainen maakivi nimeltä Valkeakivi. Kun entisaikaan siellä raja käytiin, oli samalla kivellä vannottu (sworit), kaiketi lukuja luettu, ja asetettu kaikenlaisia ruokauhreja (matoffer). Vanha mies oli vielä lisännyt isänsä ja isoisänsä kertoneen tälle kivelle pannun leivän ja suolan usein säilyneen kolme vuotta, ilman että kukaan oli niihin kajonnut taikka leipä homehtunut ja mädäntynyt ja suola sulanut. Näissä jutuissa», jatkaa Melander, »tuotaksumani maanhaltija esiintyi jonkinmoisena 'Jupiter terminuksena'.»²⁷⁾

Tällainen jumala näyttää alunperin olleen myös Agricolan tunnettuun jumalaluetteloon sisältyvä Egres 1. Ägräs.

²⁶⁾ Melander: m.t., s. 43.

²⁷⁾ Melander: m.t., s. 43. — Terminuksia eli peltojen pyhiä rajapylväitä ovat käyttäneet myös etruskit, sabiinilaiset ja hindut, (de Coulanges: m.t., s. 75).

Ägräs-jumalasta on meille säilynyt varsin vähän suoranaisia kirjallisia tietoja.²⁸⁾ Tärkein tiedonanto on se, mikä sisältyy Agricolan yllämainittuun jumalaluetteloon. Tämän mukaan Egres (Ägräs) on karjalaisten jumala, joka:

*»hermet / pawudh / Naurit loi /
Caalit / Linat ja Hamput edestoi.»*

Jos mieli vielä jossain määrin hahmoitella kokoon tämän muinaisen jumalan olemusta, on välttämätöntä etsiä tähän tarvittavia aineksia vanhoista uskomuksista sekä niihin liittyvistä tavoista ja sananparsista.

Ägräs-jumalaan liittyvät uskomukset näyttävät olevan ikivanhaa alkuperää. Alunperin se on nähtävästi ollut peltoon kätketyn vainajan henki.²⁹⁾ Siitä se on kohonnut aiemmin esittämällemme tavalla erikoiseksi rajahaltiajumalaksi. Tähän viittaa hämäläinen lauseparsi:

»huutaa kun Äyräasperkele.»³⁰⁾

Kaiken todennäköisyyden mukaan on nimittäin entinen Ägräs-1. Äyräs-jumala³¹⁾ kansan käsityksissä kristillisenä aikana muuttunut Äyräasperkeleeksi.

Rajahaltiajumalille, jotka ovat epäilemättä vanhimpia jumalia, mitä yleensä tunnetaan, on nimittäin ominaista juuri huutaminen. Roomalaisesta terminuksesta sanotaan: »Naapuri ei uskal-

²⁸⁾ Ks. Uno Holmberg-Harva: Agricola ja Porthanin aikaa vanhemmat suomalaisten jumalain luettelot, Kalevalaseuran vuosikirja 10. Porvoo 1930 siv. 103.

²⁹⁾ Vainajain ja esi-isäin henkien palveluksesta johtaa Ägräs jumalan myös Väinö Voionmaa. Ks. Suomen karjalaisen heimon historia, s. 66.

³⁰⁾ T. Pohjankanervon suullinen tiedonanto.

³¹⁾ Vrt. E. N. Setälä: Vanhojen uskomusten alalta VII, 55 Äkräs, Äyräs, Sanastaja N:o 7, 1929—30.

tanut tulla sitä liian lähelle sillä silloin, niinkuin sanoo Ovidius, huusi jumala, joka tuns i auran vantaan tai kuokan koskettavan itseään: 'Pysähdy, tässä on minun peltoni, tuossa sinun!'»³²⁾

Saksalaisissa kansanuskomuksissa esiintyy myös huutavia rajahenkiä. Ne ovat vainajia, jotka ovat eläissään vannoneet väärin rajasta tai väärin sitä mitanneet. Tällainen Rajahuutaja («Scheidenrufer» y.m.) on määrätty rangaistukseksi tekemästään rajarikoksesta kulkemaan rajaa ja sen ohella huutamaan: »Täällä kulkee raja» j.n.e.³³⁾

Suomen ruotsalaisten Rågubbe käsitetään vainajan hengeksi. Se on henkilö, joka on eläessään vannonut väärin rajasta ja kuoleman jälkeen kummittelee. Suomalaisia vastineita näille ovat Rajalainen, Rajamies, Rajaäijä, Raja-peikko ja Rajapiru, joiden sanotaan näyttäytyvän siellä, missä rajaa on väärin siirretty. Niiden uskotaan myös huutavan. Niiden huutoon ei metsä (kaiku) vastaa.³⁴⁾

Rajahaltiajumalan luullaan huutavan siis aina silloin, kun rajan pyhyyttä on tavalla tai toisella loukattu. Tästä syystä näyttää Äyräs-jumalakin huutaneen. Me saamme tähän eräänlaisen lisätodistuksenkin. Äkrästä koskevassa tutkielmassaan mainitsee Ahti Rytkönen, että Kuhmoniemellä Venäjän rajan naapuruudessa Äkräs merkitsee suuruuttaan haljennutta naurista.³⁵⁾ Korpilahdella ja Etelä-Hämeessä taas on tapana sanoa, että tällainen nauris on huutanut varkaan perään niin kovasti, että on haljennut.³⁶⁾

³²⁾ de Coulanges: m.t., s. 76.

³³⁾ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin und Leipzig, 1930/1931, Band III, s. 1158.

³⁴⁾ Iso Tietosanakirja (1936), hakusana Rajalainen.

³⁵⁾ Ahti Rytkönen: Äkräs, Kalevalaseuran vuosikirja 14. Helsinki 1934, siv. 182.

³⁶⁾ Tiedon antoi T. Pohjankanervo, jolta olen saanut myös hyviä lähdetietoja.

Samantapainen tieto on Janakkalasta: »Kun naurismaassa kasvoi sellaisia nauriita, jotka halkeilivat syrjistä, oli tapana sanoa, että maassa oli käynyt varas. Nauris nauroi sitä, ettei häntä oltu viety.»³⁷⁾ Kun siis ägräs-nauris huutaa varkaan perään, niin tuntuu varsin todennäköiseltä, että myös Äyräs-jumala huutaa samasta syystä, siis senvuoksi, että joku on loukannut hänen vartioimansa rajan pyhyttä käymällä varkaissa naurismaassa.

4.

ÄYRÄS PELLON JUMALANA.

Äyräs on ensi kädessä pellon vartija. Tällaisena pellon jumalana Äkräs tunnetaan Paltamossa, jossa sitä palveltiin kylvön ja leikkuun aikana. Sieltä päin on myös tieto, jonka mukaan pellon Äkräälle tehtiin kylvöleipä. Polvijärvellä »pellon Äkräs» oli mahdava pihakuusi t. petäjä, joka sai osan uudisviljasta ja jolle uhrattiin vuodenaikajäisissä.³⁸⁾ Tämä selittää myös, miksi pellon alasyrjää kutsutaan pellon »äyräksi». Se näyttää nimittäin olleen Äyräs-jumalan erikoinen asutopaikka. Kun pellot ennen muinoin tehtiin etupäässä mäkien rinteille, johtui siitä, että ruokamulta peltoa muokattaessa vähitellen kasaantui pellon alasyrjään. Tästä johtui, että kasvillisuus oli parempi täällä, missä ruokamulta oli enemmän, ja siksi kai luultiin pellon hedelmällisyyden jumalan asustavan siellä. Siksi jumalan nimikin kiinnittyi tähän kohtaan.³⁹⁾

³⁷⁾ Kertoja Niilo Valonen.

³⁸⁾ Vrt. Rytönen: m.t., ss. 182—3.

³⁹⁾ Pellon piennar ja äyräs erotetaan toisistaan esim. Uudellamaalla, josta olen merkinnyt muistiin lauseen: »Ittelliset saivat niittää pientareet ja äyräät.» Tieto Helsingin pitäjistä. Tämä sanonta tunnetaan myöskin Hämeessä. (T. Pohjankanervo.)

Pellon alasyrjää merkitsevistä asemastaan on äyräs sitten ehkä uskomusten heikentyessä siirtynyt merkitsemään myös esim. joen tai järven rantatörmää. Osaltaan on tähän voinut vaikuttaa se seikka, että vanhimman asutuksen keskityessä kalastuksen vuoksi jokien ja järvien rannoille peltojen alasyrjät 1. äyräät tulivat samalla olemaan jokien ja järvien »äyräinä». On otettava ehkä huomioon myös se seikka, että joet ja järvet ovat ennen useasti olleet rajoina. Pidetäänpä vielä nykyäänkin esim. kylien välillä olevaa jokea, järveä tai salmea rajana, jos ei pyykkejä tai karttoja ole toista osoittamassa.⁴⁰) Rajahaltiajumalan on näin ollen luultu myös näillä tienoin oleskelevan. Tätä todistaa myös lauseparsi: »huutaa kuin Rantapiru». Tämä voidaan siis rinnastaa aiemmin mainitun lauseparren: »huutaa kun Äyräasperkele», kanssa. Äyräs ja ranta ovat voineet tätäkin tietä siis tulla samaa merkitseviksi.

Pellon jumalana on Ägräs 1. Äyräs ottanut sitten haltuunsa erikoisesti ne viljelyskasvit, jotka Agricola jumalaluettelossaan mainitsee.

5.

ÄYRÄS ÄHKYN, PULLISTUKSEN, PAISUMIEN JA PAISEIDEN JUMALANA.

Pohjois-Satakunnassa tapaamme Äyrään ähkyn jumalana. Satakuntalaisen Osakunnan v. 1931 järjestämällä kansatieteellisellä retkellä, joka tehtiin Ikaalisten pitäjän itäiseen osaan, merkitsin Vähän-Röyhkön kylässä 75-vuotiaalta Eliina Haloselta muistiin seuraavat ähkyn sanat:

»Yhky, ähky, Äyrään poika,
velen varjosta veletty

⁴⁰) Iso Tietosanakirja (1936): Rajankäynti.

*sinne minä sinun manaan,
 kuhka hepo varsan poiki,
 tervalammin partahalle! Öyh!*

Sanat luettavat kolme kertaa kolmeen palaan. Kuhunkin palaan sanat *henkeä vetämättä*. »⁴¹⁾

Tämä on tietääksemme ainoa muistiin merkitty loitsu, jossa Äyräs-jumalan nimi esiintyy alkuperäisenä yksikkömuodossa. ⁴²⁾

Monikkomuodossa tapasin sen samassa kylässä seuraavissa ähkyn sanoissa:

*»Ähky, Äyrästen poika,
 koivunkuorista koottu,
 vie hevon puosta Lappiin!»⁴³⁾*

Enemmän tai vähemmän turmeltuneessa muodossa se esiintyy useissa ähkyn sanoissa Satakunnassa:

Parkanossa: *»Yhky, ähky, Äyrin p o i k a»,⁴⁴⁾*

⁴¹⁾ SK VR X. 2, nro 4673.

⁴²⁾ Tässä muodossa se esiintyy kyllä myös eräässä kivenluvussa, joka on kirjoitettu muistiin Pyhäjoelta Pohjanlahden rannalta:

*»Kivi on Kimmon, Kammon poika,
 Maan muna, pellon kakkara,
 Äyräs ämmän kämmenpää.»*

(Rytkönen: Äkräs, s. 183).

⁴³⁾ SK VR X 2, n:o 4074.

⁴⁴⁾ L. I. Kaukainaan v. 1932 Parkanon Sydänmaalta muistiin merkitsemä. Vert. myös Tuuloksesta muistiinmerkittyjä ähkynsanoja:

*»Äh ähkynen
 me kontion kivikoluun
 äyrästärtään niäyrästämään.»*

(SK VR IX. 3, n:o 1265).

Sahalahdella: »Ähky, ähky, äy r ä m m ä i n e n ,⁴⁵⁾

Mouhi järvellä: »Ähky, ähky, äh m är äin e n ,⁴⁶⁾

Tyrväällä: »Äh, ah, ähmäripoik a»,⁴⁷⁾

Loimaalla: »Ähky ähmärin poika»,⁴⁸⁾

Karviassa: »Ähkä, puhka, äm är ä st ä». ⁴⁹⁾

Voimme kysyä, kuinka Äyräs — ehkä yllättäen — esiintyy myös ähkyn jumalana. Erääseen seikkaan voimme kiinnittää huomiota. Agricolan jumalaluettelossa mainitaan Ägräs ensi kädessä juuri herneiden ja papujen luoja. Tunnettua on, että juuri nämä, herneet ja pavut, voimakkaana ravintona aiheuttavat »pullistuksen» nauttijalleen, varsinkin jos niistä valmistettua ruokaa on runsaammin nautittu tai jos ruokaa ei ole tarpeeksi keitetty.

Ähky taas on juuri tällainen »pullistustauti». Tämä tulee ilmi ähkyn sanoissakin:

»Ähky, ähky ähisee,

Puhku, puhku puhisee— — .»⁵⁰⁾

Hongonjoelta muistiinmerkittyjen ähkyn sanojen yhteydessä on seuraava selventävä maininta: »Kun hevosella oli ähkä, mikä ilmeni siten, että hevonen oli levoton, pani maate ja nousi taas

⁴⁵⁾ SK VR X. 2, n:o 4685.

⁴⁶⁾ SK VR X. 2, n:o 4663.

⁴⁷⁾ SK VR X. 2, n:o 4661.

⁴⁸⁾ SK VR X. 2, n:o 4652.

⁴⁹⁾ SK VR X. 2, n:o 4682.

⁵⁰⁾ SK VR X. 2, n:o 5510.

ylös ja vatsa oli täynnä todennäköisesti ilmasta. Silloin annettiin hevoselle kolmea leivän palasta ja höpistiin sanoja:

Ähkö puhkaa, ärr en poika — —.»⁵¹⁾

Pullistumisen puheena ollen sopii mainita myös taika, joka tehdään naurismaan suojelemiseksi varkailta. Taika on merkitty muistiin Pihtiputaalta.

»Jos nauriita tullaan varastamaan, niin pitää (olla) karhun kulkkutorvi ja sen läpi sitte kahtoa. Se pitää olla tyräkäsuukko. Sen pitää riisua ihtensä ilkosen alasti ja sitte hypätä ympäri naurismaan niinkun hevosen neljällä jalalla ja loihtii:

näin minä hypätä kemputtelen — — —.»⁵²⁾

Siis miehellä, joka hyppää ympäri naurismaan, s.o. kulkee Äyrään valvomaa rajakaistaletta myöten, pitää olla tyrä eli suolipullistuma. Lisäksi panemme merkille phallos-kulttiin viittaavan piirteen.

Rytkönen mainitsee Äkräs-tutkielmassaan, että ägröi merkitsee myös hyvin pahaa paisetta, joka ei ole suuri, mutta parantumaan vaikea, eikä lähde pois.⁵³⁾ Näin ollen turvottuma paiseen muodossa kuuluu myös Äyrään aikaansaannoksiin. Rytkönen lausuu: »Paisetta merkitsevä ägröi ei ole mitenkään yllättävä. Tässä esiintyy aiheuttajan nimen siirtyminen aikaansaadulle tulokselle.» Rytkönen olettaa nimen johtuvan tosin siitä, että ägröi-nauriin syöminen kasvattaa paiseen, joka on yhtä työ-

⁵¹⁾ SKVR X. 2, n:o5512.

⁵²⁾ SKVR IX. 4, n:o 1457.

⁵³⁾ Rytkönen: Äkräs, ss. 179—180.

läs lähtemään pois kuin ägröi-nauris nousemaan irti kasken kamarasta. ⁵⁴⁾)

Aiemmin olen jo maininnut, että äkräs merkitsee myös suuruttaan haljennutta naurista. »Turpoaminen» liian suureksi kasvamisen muodossa on myös Äkrään 1. Äyrään työtä. »Turvota» sana esiintyykin tässä yhteydessä eräässä Suojärveltä muistiinmerkityssä »Pyhä-ägröi» nauriinhaltialle omistetussa rukouksessa:

*»Pyhä-ägröi syöttäizeni
sada moista savoita
tuhad moista turvota
tuo meil nagrista tullessas kuoppah.»* ⁵⁵⁾)

Pyhä ägröi nimi omistetaan Suojärvellä myös kahdelle toisiinsa kiinni kasvaneelle nauriille, joiden välissä on vain ohkainen pala.⁵⁶⁾ Tässä on kysymyksessä myös siis jonkinlainen lisäkasvannainen. Samoin on selitettävissä se, miksi äkräs Saarijärvellä tarkoittaa kaksoisperunaa. ⁵⁷⁾)

Edellä mainittu riittänee myös selostamaan, miksi Säämäjärvellä pientä lasta, jolla on suuri pää, kutsutaan »pyhägröi»-nimellä. ⁵⁸⁾) Lapsen liian suureksi kasvanutta päätä verrataan suureksi turvonneeseen nauriiseen.

Panemme merkille, että myös kaksois pellava luetaan niinkään Äkrään töihin kuuluvaksi. ⁵⁹⁾) Nämä kasvit, pellava, nauris ja myöhemmin tullut peruna, ovat juuri Äkrään 1. Äyrään valta-piiriin kuuluvia kasveja. Siksi edellämainitut seikat juuri näissä kasveissa on erikoisesti pantu merkille.

⁵⁴⁾ Rytkönen: m.t., s. 192.

⁵⁵⁾ Rytkönen: m.t., s. 180.

⁵⁶⁾ Rytkönen: m.t., s. 180.

⁵⁷⁾ Vrt. Rytkönen, m.t., s. 183.

⁵⁸⁾ Rytkönen: m.t., s. 181.

⁵⁹⁾ Rytkönen: m.t., s. 181.

Äyräs ähkyn jumalana yhdistyy vihdoin mielenkiintoisella tavalla rajahaltia Äyräaseen eräässä ähkyn parannusta koskevassa taiassa, jonka v. 1932 merkitsin muistiin Jämijärven Suurimaankylästä kotoisin olevalta Kalle Mäensivulta:

»Ähkyä parannettiin hevosesta siten, että sillä ajettiin kolmen talon rajan poikki.»

Kun ähkyn sahoissa yleensä moititaan ja puhutaan hyvin halveksivasti Äyrästä, korvataan halveksuminen tässä siis sillä, että loukataan Äyrään vartioiman rajan pyhyyttä ajamalla sen poikki.

Erästä ähkyn parantamistaiasta huomaamme, että kansan muistitieto hämärästi kantautuu myös noihin alussa mainitsemiimme ikivanhoihin uskomuksiin, joissa Ägräs 1. Äyräs yhdistyy vainajain palvelukseen. Nykyään tunnetaan nimittäin vielä tapasyöttää tätä ähkyn vaivaamalle hevoselle.⁶⁰⁾ Tunnettuahan on, että tai, josta käytetään myös mytologista kouko nimitystä, samoin kuin kirppu, kärpänen⁶¹⁾ y.m.s. yhdistetään vainajain henkien kanssa. Tämä näkyy m.m. laskiaistaioista. Näinollen vainajan hengen, pahansuovaksi muuttuneen Äyrään, aiheuttamaksi luultua tautia koetetaan parantaa kääntymällä täin välityksellä toisten vainajain henkien puoleen.

Ähkyn jumalana Äyräs sisällyttää siis vielä olemukseensa kaikki ne ominaisuudet, mitkä tässä tutkielmassa on koetettu osoittaa sille kuuluneiksi.

⁶⁰⁾ Tämä tapa tunnettu esim. Parkanossa.

⁶¹⁾ »Kärwäiset myös owat çawahtettawat joideng päämies on Beelzebub, jotça çuitengin aina käsil owat, piçaisest myös taitawat lentä ihmisten suuhun ja kitan, että toisinans tulewat nieltäyxiin. — Nijnçuin Hadrianus Papa, joca piçaisudest osais sen kärwäisen niellä, joça tapaturmast hänen suuhun lensi, ia ei sitte yhtäkän Lääkärit löytty, joga hänen paranda taisi, waan nijn hänen paisutti, että keskeltä çahntia paçahtui.» (Tammelin uksen saarnasta v:lta 1644. T. Pohjankanervon tiedonanto.)

Ylläolevan nojalla pidän todennäköisenä, että Äyräs on alunperin käsitetty vainajan hengeksi, joka vartioitsi pellon rajaa, ja että se on kohonnut tästä asemastaan roomalaista Terminus-jumalaa vastaavaksi rajapatsasjumalaksi ja siitä edelleen pellon ja tiettyjen viljelyskasvien sekä vihdoin ähkyn, paisumien ja paiseiden jumalaksi.

Ägräs 1. Äyräs ei ole suinkaan yksinomaan karjalaisten jumala, kuten Agricola jumalaluettelossaan mainitsee, eikä myöskään yksinomaan karjalais-savolainen, kuten Voionmaa on taipuvainen olettamaan,⁶²⁾ vaan on Ägräs 1. Äyräs tunnettu myös Länsi-Suomessa, niinkuin Jalmari Jaakkola Suomen varhaishistoriassaan on otaksunut.⁶³⁾

Edellä olen myös koettanut osoittaa, että Ägrästä 1. Äyrästä koskevat ikivanhat uskomukset kietoutuvat monin säikein arjalaisiin uskomuksiin. Tätä huomiota ovat omiaan vahvistamaan myös ne kulttimenot, joilla tätä jumalaa on palveltu.

⁶²⁾ Voionmaa: m.t, s. 66.

⁶³⁾ Jalmari Jaakkola: Suomen varhaishistoria, Porvoo 1935, s. 258.

S I S Ä L L Y S .

Reposaaren nimestä. Kirj. J. J. Mikkola.	3
Eräs 1600-luvun latinankielinen muistoruno. Kirj. Edwin Lin- komies.	5
Luvian muinaisruuhi. Kirj. Matti Sauramo.	13
Satakunnan geologinen kehitys nykyisyyden pohjana. Kirj. Kalevi Virkkala.	25
Laestadiolaisuus satakuntalaisella maaperällä. Kirj. Oiva Virkkala.	54
J. P. Winterin matka Satakuntaan v. 1826. Kirj. Aina Läh- teenoja.	76
Vahokosken sahariita. Kirj. L. I. Kaukamaa.	89
Lisiä Sastamalan—Merikarvian linjan eräliikkeeseen ja asu- tukseen. Kirj. Jouko Saikkala.	133
Sananparret satakuntalaisten kuvastajina. Kirj. Niilo Valonen	157
Äyräs—Ägräs. Kirj. Viljo Alanen.	180

